EDİTÖRDEN

Güzel ahlâkı hayatın merkezine alan dinimiz, her şeyi yerli yerince, usûlüne uygun olarak yaşamayı da âdâb dairesinde değerlendirmiştir. Âdâb ve edeb hem kendi hayatımız hem de başkalarının hayatını tanzim eden olmazsa olmaz ahlâkî kurallar manzumesidir. Bu yüzden her işin başı edeble başlamış örneğin tekkelerimize "edeb ya hû" ile girilmiş, gönül eğitiminin devamında "illa edeb illa edeb" denilerek edebi hayatı kuşatıcı bir âmil haline getirmek esas kabul edilmiştir. Buradan hareketle Din ve Hayat, 40. sayısında yitiğimiz olan bir kavramı gündemine alıyor: Âdâb.

Dosyamızdaki yazılarda âdâb mevzuu, inanç dünyamızın üçlü saçayağı ilim, amel ve ahlâk bütünlüğü içinde ele alındı. Bu mânâda bir yandan, Kur'an'ın ve Efendimiz (s.a.v.)'in nebevî rehberliğinde âdâbın temel unsurlardan biri olduğuna dikkat çekilirken, diğer taraftan İslâm düşünce dünyasını şekillendiren, fıkıhtan tasavvufa, felsefeden edebiyata pek çok farklı ilmî-fikrî sahada oynadığı başat rol ortaya konuldu. İnsanlığın en esaslı sorularının ve sorunlarının yegâne cevabı âdâbı, dün olduğu gibi bugünün insanına nasıl anlatabileceğimize dair arayışlara da yer vermeye çalıştığımız dosyamızda, İslâm tarihi boyunca ortaya konulmuş literatürdeki bazı kıymetli eserlere de yer verildi. Bir zamanlar edeb medeniyetinin de başkenti olan İstanbul'da yaşama âdâbı, İstanbul'u ayrıntılarında sevmek gibi meseleler de elbette dosyamızda yerini aldı.

Nihayet, bu sayımızda iki önemli ismi de dergimize misafir ettik. Yavuz Bülent Bakiler ve Hüseyin Kutlu. Bu kıymetli isimler, tasavvuf, edebiyat ve sanat penceresinden edeb ve âdâb kavramını yorumladılar.

40. sayısı ile 13 yaşına basan dergimizin, büyük bir emek ve gayretle yürüyen yayın faaliyetinin bir yenisi olan Âdâb sayımızla baş başa bırakırken, bütün iş ve eylemlerimizde edeb ve âdâb çizgisini şaşırmadan yola revan olabilmeyi Rabbimden niyaz ediyorum.

Kâmil BÜYÜKER

DİN ve HAYAT

YIL: 13 SAYI: 40 KIŞ 2020/1441

40 ÂDÂB 2020

ISSN: 1308-9595

TDV-İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ DERGİSİ

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSTANBUL ŞUBESİ ADINA İMTİYAZ SAHİBİ VE YAYIN YÖNETMENİ (SORUMLU)
Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Ömer ERDEN

EDİTÖR
Kâmil BÜYÜKER
kamilbuyuker@gmail.com
dergi@istanbulmuftulugu.gov.tr

YAYIN KURULU
Fatma BAYRAM
F. Hilâl FERŞATOĞLU
Fulya İBANOĞLU
Halime YILDIZ
Mehmet YÜKSEL
Meral GÜNEL
Sümeyra SAV

TASHİH
F. Hilâl FERŞATOĞLU

GRAFİK-TASARIM
ademsenel.com

KAPAK RESMİ
"İllâ Edep, İllâ Edep"
Hat: Yılmaz Turan

WEB
istanbulmuftulugu.gov.tr

MALİ İŞLER SORUMLUSU
M. Fatih SÖNMEZ
TDV İstanbul Şubesi

BASIM YERİ ve TARİHİ
TDV Yay. Matbaası
Serhat Mah. 1256. Sokak No: 11
Ostim-Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312 354 91 31

Basım Tarihi: Şubat 2020

İDARE YERİ
İstanbul Müftülüğü Ek Binası
Molla Fenari Mah. Vezirhan Cad.
Çemberlitaş-Fatih/İSTANBUL
0212 526 16 80

YAYIN TÜRÜ
Yerel-Süreli

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir.Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

ÜCRETSİZDİR

8

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) TERBİYE ÂDÂBI

Prof. Dr. Adem APAK
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

18

"EDEBÜ'D-DÜNYÂ VE'D-DÎN" REHBERLİĞİNDE İSLÂM ŞAHSİYETİ İNŞÂSI

Öğr. Gör. İshak KIZILASLAN
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

36

"Söz"ün Âdâbına Dair ÜSLÛB-U BEYÂN AYNİYLE İNSANDIR

Bülent ACUN
Akbaba Mehmet Efendi Camii Müezzini-Kayseri/Fatih

42

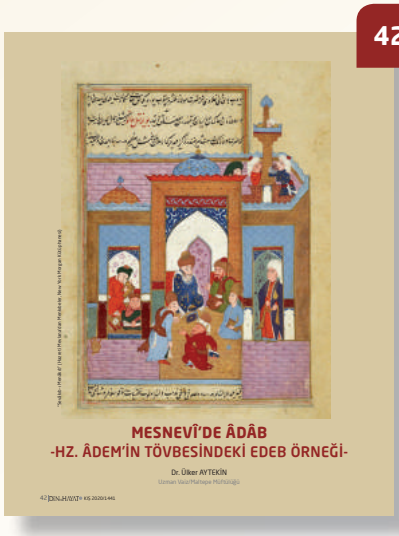

MESNEVÎ'DE ÂDÂB -HZ. ÂDEM'İN TÖVBESİNDEKİ EDEB ÖRNEĞİ-

Dr. Ülker AYTEKİN
Osman Vakıf Mütevelli Müfettişliği

54

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE ÂDÂB-I MUÂŞERET[1]

Dr. Öğretim Üyesi Fatma TUNÇ YAŞAR
Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Insan ve Toplum Bilimleri Bölümü

58

SÖYLEŞİ

HÜSEYİN KUTLU İLE SÖYLEŞİ

Söyleşi: Kâmil Büyükser, Mehmet Yüksel
Fotoğraf: Cihat Hıdır

4
EDEB DİNİ İSLÂM
Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI

12
"EDEB" KAVRAMININ SEMANTİĞİ VE EDEBİYATIMIZ
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

22
EDEB TİMSALİ, İKİ NUR SAHİBİ: HZ. OSMAN (R.A.)
Sümeyra SAV

26
"BİRLİKTE YAŞAMA ÂDÂBI VE PEYGAMBER AHLÂKI"
İmam Gazzâlî
Çeviren: Mustafa ÇAĞRICI

32
KENDİNİ TANIMA KULLUK EDEBİ İMAN BİLİNCİ
Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

50
İNSAN İLİŞKİLERİNDE HUKUKUN TAMAMLAYICISI OLARAK ÂDÂB
Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

64
DEĞERLER EĞİTİMİNİN MUHİTİ VE MEKÂNI AİLEDİR
Alpaslan DURMUŞ

68
İLİM GELENEĞİMİZDE ÖĞRETME VE ÖĞRENME ÂDÂBI ÜZERİNE
Dr. Öğretim Üyesi Emine KESKİNER

72
DİN HİZMETLERİNDE ÂDÂB-I MUÂŞERET
Nevin MERİÇ

80
ADÂB-I TİLÂVET
Doç. Dr. Ömer BAŞKAN

100
İSTANBUL'U AYRINTILARDAN SEVMEK
Ömer ERDEM

102
Mehmet Âkif Ersoy: "BİR YIĞIN SÖZ Kİ SAMİMİYETİ ANCAK HÜNERİ"
Sema BAYAR

106
EDEB BİR TÂC İMİŞ -Edebe Dair Bir Hasbihal-
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

110
YAZMA HALİNDEKİ ÂDÂB KLASİKLERİMİZ
Muhammet Kasım GÜLTEKİN

117
ÂDÂB-I MUÂŞERET KİTAPLARI
Dr. Öğr. Üyesi Kâmil ÇOŞTU

76

CAMİ ÂDÂBI

Dr. Öğretim Üyesi Kâmil YAŞAROĞLU
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Cemaat, birlik ve beraberlik sembolü olmanın yanı sıra adâyet duygusu sağlayan ibadet mekânlarıdır. Müminlerin görüşmelerine, birbirleriyle yardımlaşmalarına vesile olması sebebiyle günde beş vakit namazın cemaat halinde eda edilmesi teşvik edilmiş, cuma ve bayram namazlarının cemaat halline kalınması gerekli görülmüştür. Müslümanların mabedi olan camilerin, *"Allah'ın evleri"* olduğunu haber veren Hz. Peygamber Medine'ye varır varmaz ilk iş olarak bir mescit inşa etmişti. Allah Resûlü, *"Bir kimsenin mescitlere gidip gelmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz onun imânına şahit olunuz."* buyurarak mescitlere devam etmenin gereği üzerinde önemle durmuştur. Ayrıca mescit yolunda atılan adımların sevap kazanma vesîlesi olduğunu ifade etmiş[1] namaz için mescide giden bir mümînin her gidiş gelişi için Cenâb-ı Hak'tan ona cennette bir konak hazırlayacağını bildirmiştir.

İnsanların toplu halde bulundukları ortamlarda dikkat edilmesi gereken bir takım davranış ve görgü kuralları vardır. Müslümanların toplu olarak ibadet ettikleri mekanlar olması sebebiyle cami içinde de "cami âdâbı" olarak ifade edebileceğimiz bazı görgü kurallarına dikkat etmek gerekir. Cami âdâbının çeşitli boyutları vardır. Camiye girerken, camide bulunurken ve camiden çıkarken bazı hususlara uyulması hem cemaati oluşturan bireyler arasındaki dayanışmayı kuvvetlendirir

74 DİN-HAYAT • KIŞ 2020/1441

86

SÖYLEŞİ

YAVUZ BÜLENT BÂKİLER İLE SÖYLEŞİ

Söyleşi: F. Hilal Ferşatoğlu, Kâmil Büyüker, Mehmet Yüksel

Öncelikle edeb-terbiye kavramı üzerinden konuşmak isteriz. Sizin de tecrübeleriniz ışığında aile içinde edeb-terbiye nerede durur?

Ben çok yanlış bir aile terbiyesi altında büyüdüm. Annem beş vakit namazında, niyazında bir kadındı. Okuması vardı fakat yazması yoktu. Ömrü boyunca okuduğu bir kitap vardı: Hz. Ali'nin *Kesikbaş Destanı*. Bu kitabı ben de okuyup tenkit edince annem beni dinden, imandan çıkmakla suçlamıştı. Halbuki bu kitabın akıllı, mantıklı, İslâm'la, Hz. Ali ile hiçbir beraberliği yoktu. Ben daha ziyade babamın terbiye sisteminden şikâyetçi idim. Babamla katıyen karşılıklı oturup konuşmadık. Çünkü ona göre benim onunla konuşmam, terbiyemin bozulmasına yol açacaktı. O bakımdan annem aramızda eşçilik yapardı. Ben meselelerimi annemle söylerdim, annem de babama anlatırdı, sonrasında neticeyi bana gelip söylerdi. Çok yakından arkadaşlarının beyanlarına göre, babam bir şehirde müftülük yapabilecek kadar ilim sahibi bir kimse imiş. Beş vakit namazında idi, her sene mutlaka bir veya iki defa hatim indirirdi. Ama

84 DİN-HAYAT • KIŞ 2020/1441

92

İSTANBUL'DA YAŞAMA ÂDÂBI -34 ALTIN ANAHTAR-

Prof. Dr. Ümit MERİÇ, Dr. Ayşenur KURTOĞLU, M. Cafer VAYNİ

İstanbul'u Öğrenmeliyiz

İstanbullu olmak demek şehrin haritasını avucumuzun içi gibi bilmek demek. Biz İstanbulluyuz. Ne mutlu! Ama hiç önümüze kenttimizin bir haritasını açıp ona dikkatle baktık mı? Marmara Denizi, Boğaz, Adalar, Haliç; nerede, iyice belledik mi? İlçelerin adı nedir, şehrin nereninedirler, aşağı yukarı biliyor muyuz? Bu bilgiler İstanbullu olmanın "abc"sidir. Hiç unutmuyoruz.

İstanbul'u Gezmeliyiz

İstanbullu olmak demek şehri bilinçle gezip tanımak demek. Elimize İstanbul geri rehberlerinden birini alıp şehrimizi adım adım gezerek tanıdık mı? Evet, siz "Derya İçre Olup Deryayı Bilmeyen Mahîler"den değilsiniz. Peki, Kız Kulesi'ne ayak bastınız mı hiç? Sıcak bir yaz gününde Anadolu Kavağındaki Cenevize Kalesi'ne çıkıp Karadeniz'e baktınız mı?

Yerebatan Sarayı'nda bir şiir dinletisine katıldınız mı? Ya Sultan Ahmet Camii'nin mihrabındaki "Hacer'ül Esved" taşının parçasını gördünüz mü? Rumeli Hisarı'ndaki burcun yüksek basamaklarını tırmandıktan sonra ergıravanlar içindeki Boğazın karşı kıyısına hayran kaldınız mı? Eyüp Sultan Türbesi'nden Pierre Loti kahvesine yürüdünüz mü? Yoksa yoruldunuz

EDEB DİNİ İSLÂM

Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI
İstanbul Müftüsü

Kök itibariyle "çağırmak, davet etmek" gibi anlamlara gelen *edeb,*[1] terim olarak ise "her hususta ölçüye riayet etmek" ve "övgüye layık hasletlere sahip olmak"[2] şeklinde tariflere konu olmuş ve İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlâka ilişkin öğretilerinin tamamını içine alan bir genişlikte değerlendirilmiştir.[3] Pek çok alimin yaptığı gibi edebi, "ilahi emre karşı tazimde bulunmak" ve "mahlukata karşı şefkatli olmak"[4] şeklinde iki ana eksende ele almak, içerdiği genişliği karşılar gibi dursa da İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) yaptığı gibi şu şekil bir başlıklandırmaya gitmek konuyu daha kuşatıcı durmaktadır: 1. Allah'a karşı edeb (edeb mea'l-hâlık) 2. Peygamber'e ve dine karşı edeb (edeb mea'r-rasûl ve'ş-şerîa). 3. Halka karşı edeb (edeb mea'l-halk).[5]

1. Allah'a Karşı Edeb

Allah'a karşı edeb, Allah'ın, bizim hâlıkımız, mabudumuz ve malikimiz olduğunun bilincinde olmak ve buna uygun şekilde hareket etmek olarak ifade edilebilir. Bu durumda inanç ve ibadetin tamamı Allah'a karşı sergilememiz gereken edebin önemli bir unsuru olarak kendini gösterir. Edebin bu yönünü "kulluk ve teslimiyet edebi" olarak ifade etmemiz mümkündür. Şöyle ki; bizi var eden, sahip olduğumuz ne varsa hepsini bize lutfeden Rabbimizin bir ve eşsiz olduğuna, bütün oluş ve yok oluşların O'nun izni ve bilgisi dahilinde gerçekleştiğine ve vahiy yoluyla bildirdiklerinin tamamının hak ve gerçek olduğuna iman etmek, keza ilahi emir ve yasaklara karşı tam bir teslimiyet sergilemek ve bu noktada alabildiğine hassas davranmak kulluk edebinin en öncelikli şartıdır. Allah'ın konumunu ve yüceliğini gerektiği şekilde takdir edememek, keza Allah'ın beyan buyurmadığı bir şeyi O'nun beyanı imiş gibi göstermek veya ters yüz etmek ise en büyük edepsizlik olacaktır.

Kur'an, Allah'a yalvarırken dahi edebe riayeti elden bırakmamanın gereğine yönelik sayısız telmih içerir. Nitekim Kur'an kıssalarında geçtiği üzere peygamberler, başlarına gelen musibetleri ya hiç zikretmemişler ya da onu şeytana nispet etmişlerdir.[6] Sözgelimi Hz. İbrahim (a.s.) yaratma, doğru yola ulaştırma, yedirip içirme gibi hususları Allah'a nispet etmesine karşın hastalığı *"Hastalandığımda O'dur bana şifa veren."*[7] şeklinde kendine nispet etmiştir.[8] Erken dönem alimleri namaz kılarken en güzel elbisenin giyilmesini, kıyamda iken başın öne eğilip secde mahalline bakılmasını kulluk edebinin bir parçası olarak değerlendirmişler, aynı şekilde rüku ve secdede Kur'an okunmamasını, bu iki rüknün acizlik hissetme makamı oluşu ve bu konumda kıraatte bulunmanın Kur'an'a karşı takınılması gereken edebe ters olacağı şeklinde hikmetlendirmişlerdir.[9]

2. Hz. Peygamber (s.a.s.)'e Karşı Edeb

Edebin ikinci boyutuna yani Hz. Peygamber (s.a.s.)'e karşı takınılması gereken edebe gelince bunu Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Allah'ın resûlü olduğunu tasdik etmek, ondan geldiği kesin olan beyanları koşulsuz bir teslimiyetle kabule gitmek, ona itaatte bulunmak şeklinde özetlemek mümkündür.[10] Bu yönüyle *"Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm bildirdikten sonra hiçbir mümin erkek ve kadının o konuda başka bir tercihe gitmesi asla söz konusu olamaz."* (Ahzâb, 33/36) mealindeki ayetin Hz. Peygamber (s.a.s.)'e karşı sergilenmesi gereken edebin özünü içerdiği söylenebilir. Hucurât Suresi'nin ilk ayetleri de bu konuda önemli nasihatler içermekte, dahası gereken edebe riayet edilmemesinin amellerin boşa çıkmasına yol açacak düzeyde büyük bir günah olduğunun altını çizmektedir.[11] *"Sesinizi Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin."* (Hucurât, 49/2) mealindeki ayetin rehberliğinde yürüyen sahabe efendilerimiz, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra da sanki o hayatta imiş gibi edebe riayetsizlikten alabildiğine sakınmışlardır. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) Mescid-i Nebevî'de yüksek sesle konuşulmasını yasaklamış, Hz. Aişe (r. anhâ) validemiz de Mescid-i Nebevî'ye yakın yerlerde gürültülü bir biçimde çalışma yapılmasını engellemiş ve "Ne olur Peygamber (s.a.s.)'i rahatsız etmeyin." demiştir.[12]

İslâm alimleri Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tayin ettiğinin ötesine çıkarak ibadetlerde ziyadeleştirmeye gitmeyi edebe aykırı bir davranış olarak değerlendirmişler, tek başına Cuma günü oruç tutmayı ve namaz tesbîhâtını otuz üçten fazla tutmayı bu kapsama dahil etmişlerdir. Beş vakit namazın hemen akabinde hiç fasıla vermeksizin nafile kılmayı dahi kısmen edebe

riayetsizlik addetmişler, Hz. Ömer (r.a.)'ın bu hususa riayet etmeyen kişiye söylediği "Farzın ile nafilen birbirinden tefrik edilene kadar biraz bekle." sözünü buna delil göstermişlerdir.[13] Heysemî'nin (ö. 807/1405) "erîke hadisi" olarak bilinen ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir sözünü duyduğunda "Bana bu konuda Kur'an'ın ne dediğini söyleyin." şeklinde bir tutum takınan kişinin tenkit edildiği rivayete bâb başlığı olarak "bâbu'l-edeb mea'l-hadis" ibaresini düşmüş olması, "Kur'an bize yeter." söyleminin hadise ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'e karşı edepsizlik olarak görüldüğünü gösterir.[14] Kastalânî (ö. 923/1517) ilgili ayetlerden hareketle Hz. Peygamber (s.a.s.)'e karşı takınılması gereken edebin Kur'anî çerçevesini şu şekilde çizmiştir: 1. Onun sözü üzerine söz söylememek. 2. Ona karşı ses yükseltmemek. 3. Ondan sıradan bir insandan bahsediyormuşçasına bahsetmemek. 4. Beyanları arasında çelişki görmemek. 6. Ona teslim olmak ve boyun eğmek.[15]

3. Halka Karşı Edeb

Bu kapsamda ilk olarak başta sahabe efendilerimiz olmak üzere eslafımıza karşı söz ve davranışlarımızın edebe uygun olmasının gerekliliği zikredilebilir. Bu yönüyledir ki bazı alimler sahabenin fezâil ve menâkıbine dair rivayetlere hüsnü mukabelede bulunmayı edepten addetmişlerdir.[16] Ömrünü İslâm'ın daha iyi anlaşılmasına tahsis etmiş olan selef-i sâlihîni tenkit konusu yapmamak da geçmişimize karşı edebin bir ifadesidir. Takıyyüddin es-Sübkî (ö.756/1355) ilim talebesine yaptığı tavsiyelerde ilk sırada bu hususa işaret etmiş ve şöyle demiştir: "Ey hakikate ulaşma arzusu içinde olan kişi! Yapman gereken geçmiş ulemaya karşı edep yoluna koyulman ve onların birbirleri hakkında söylediklerine aldırmamandır… Çünkü bize düşen onlara rahmetler okumak aralarında vuku bulanlar üzerine konuşmamaktır."[17]

Halka karşı edeb kapsamında ikinci sırada din kardeşimize yönelik davranışlarımızın edebe uygun olması gelir. Buna dair Kur'an'ın telkin ettiği en yüce değerin Fetih Suresi'nin 29. ayetinde geçen *"birbirlerine karşı çok merhametlidirler"* (ruhamâu beynehum) cümlesinde ifadesini bulduğu söylenebilir. Zira bu ayet, hayata müslümanca bakışın olmazsa olmazı olarak din kardeşine karşı fikir, söz ve davranışlarda şefkat ve merhameti esas almanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ama gel gör ki kimi zaman bu edep ilkesinin örselendiğine tanıklık ediyoruz. Zira kendi

din telakkisini ve dindarlık anlayışını hakikate eşitleyen, bunun dışına çıkan söylem ve tasavvur sahiplerini acımasızca tenkit konusu yapan hatta kimi zaman onları İslâm dairesinin dışına iten anlayışların varlığı, sözünü ettiğimiz örselenmenin en bariz göstergesi olarak takdim edilebilir. Fetih Suresi'nin ilgili ayetini takdim-tehirle okuyan/yorumlayan ve bu yönüyle de İslâm düşmanlarına reva görmediği kötü söz ve eleştiriyi müslüman kardeşine reva gören, tüm mesaisini kendisi gibi düşünmeyenlere lanetler yağdırmakla geçirenler, ünlü müfessir Kurtubî'nin (ö. 671/1273) İsrailoğulları'na yapılan tavsiyeleri ihtiva eden Bakara Suresi 83. ayette geçen *"İnsanlara güzel söz söyleyin."* ifadesiyle ilgili şu değerlendirmeleri üzerine kafa yormalıdır:

"Bir kişinin diğer insanlara karşı kullandığı ifadeler yumuşak olmalıdır. Karşısındaki ister iyi olsun ister kötü, ister sünnî olsun ister bidat ehli, ona karşı güler yüzlü ve yumuşak davranmalıdır. Pek tabi ki bunu yaparken omurgalı duruşunu terk etmemeli, karşısındakine, onun görüşünü kabul ettiği zannını verecek bir ifade ve üslup takınmamalıdır. Allah Teâlâ Hz. Musa ve Harun'u (Firavun'a gönderirken) onlara '*Ona karşı yumuşak sözlü olun.*' buyurmuştur. Hiçbir konuşmacı Musa ve Harun'dan daha faziletli ve üstün olmadığı gibi hiçbir günahkâr da Firavun'dan daha habis olamaz."[18]

"Rahman'ın (seçkin) kulları yeryüzünde alçakgönüllü ve vakarlı yürürler. Kendini bilmezlerin sataşmalarına muhatap olduklarında uğurlar olsun deyip geçerler." (Furkan, 25/63) mealindeki ayet gibi Kur'an'da kimi ayette bu edeb dersi "söylenilen" (mantûk) üzerinden verilirken kimi ayette ise söylenilmeyen (meskûtün anh) üzerinden verilmiştir. Yusuf Suresi'nin, 100. ayetinde belirtildiği üzere Hz. Yusuf'un, ailesine kavuşmasının ardından, yaşadığı bunca olumsuzluğun müsebbibi olan kardeşlerine dönük en ufak incitici bir söz söylememiş olması ve yaşanılanları şeytana nispet ederek örtbas etme yoluna gitmesi söylenilmeyen üzerinden verilen edeb dersine güzel bir örnektir.

Edebe riayet sadece din kardeşimize yönelik davranışlarımızın bir niteliği olmayıp inanan inanmayan herkesle ilişkimize yönelik bir esastır. Firavun'a dahi kavl-i leyyin ile hitapta bulunulması yönündeki ilahi beyan da bunun delilidir. Müfessir Bikâi (ö. 885/1480) de Bakara Suresi'nin 83. ayeti ile ilgili açıklamalarında evvelemirde dinin hâlıka ve halka karşı edepli olmaktan ibaret olduğunun altını çizmiş, akabinde edebe riayete layık olma itibariyle "ana-baba, yakın akraba, yetimler, miskinler ve tüm insanlık" şeklinde bir sıralamadan bahsedilebileceğini belirtmiştir.[19]

Meseleyi daha fazla teoriye ve söyleme boğmayıp bir an evvel amele geçmeye bakalım. Zira tebeu't-tâbiînin ileri gelen âlimlerinden biri olan Abdullah İbnu'l-Mübârek'in (ö. 181/797) dediği gibi "Çok bilgiden daha ziyade azıcık edebe muhtacız."[20]

DİPNOTLAR

1 İnsanların davet edilmesine konu olması sebebiyle sofraya "me'debe/me'dübe" denmiş, keza insanları güzelliklere davet etme ve kötülüklerden alıkoyma vesilesi olması hasebiyle de edebiyat "edeb" olarak anılmıştır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 206 (e-d-b)
2 Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, nşr. M. Sâdık el-Minşâvî, Kahire, ts., s. 16.
3 İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, nşr. Abdurrezzâk Ğâlib el-Mehdî, Beyrût, 1995, I, 179.
4 Ebû Hafs Ömer İbn Âdil, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, nşr. Komisyon, Beyrut, 1419/1998, XV, 534.
5 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, nşr. Muhammed el-Mu'tesım Billah, Beyrut, 1423/2003, II, 356. Burada "halk" kelimesi ile mahlûkat kastedilmiş olsa da biz, yazının içeriği ile uyumlu olsun diye "halk" şeklinde karşılamayı yeğledik.
6 Alî b. Ahmed es-Sebtî, *Tenzîhu'l-Enbiyâ ammâ Nusibe İleyhim Hisâletu'l-Eğbiyâ*, nşr. Muhammed Ridvân ed-Dâye, Beyrût, 1411/1990, s. 124.
7 Şuarâ, 26/80.
8 Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dimeşk, 1414, IV, 122.
9 Şihâbüddin el-Kastalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledünniyye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*, Kâhire, ts., III, 225.
10 Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî, *Sübulu'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, nşr. Âdil Ahmed-Alî Muavvid, Beyrût, 1414/1993, XII, 393.
11 İbn Cuzeyy el-Kelbî, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, nşr. Abdullah el-Hâlidî, Beyrût, 1416, II, 294.
12 Takiyyuddîn es-Subkî, *Tenzîlu's-Sekîne alâ Kanâdîli'l-Medîne*, nşr. Mustafâ Ammâr Munlâ, Medîne, ts., I, 44.
13 İbrâhîm b. Mûsâ eş- Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, nşr. Selîm b. Îd el-Hilâlî, Suudi Arabistan, 1412/1992, I, 243.
14 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâîd ve Menbau'l-Fevâid*, nşr. Husâmeddîn el-Kudsî, Kahire, 1414/1994, II, 444.
15 Kastalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledünniyye*, III, 230-234.
16 Bahraku'l-Yemenî, *el-Husâmu'l-Meslûl alâ Muntekasî Ashâbi'r-Rasûl*, nşr. Muhammed Mahlûf, Mısır, 1386, s. 78.
17 Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyyeti'l-Kubrâ*, nşr. Komisyon, yy. 1413, II, 278.
18 Ebû Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut, 1427/2006, II, 233.
19 Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, I, 179.
20 İbn Kayyim, *Medâricu's-Sâlikîn*, II, 356.

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) TERBİYE ÂDÂBI

Prof. Dr. Adem APAK
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslâm dini özelde tebliğin ilk muhatapları olan Araplarda, genelde de diğer insan topluluklarında sosyo-kültürel dönüşümü gerçekleştirmek için bir eğitim ve öğretim sistemi hedeflemiştir. Kaldı ki, sistemin kurucusu olan Hz. Peygamber (s.a.s), açık bir şekilde kendisinin Allah tarafından bir muallim olarak gönderildiğini ifade etmiştir.[1] Dolayısıyla tebliği boyunca onun uygulamalarının neredeyse tamamını bir eğitim ve öğretim faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür. Esasen Kur'an'da da Hz. Muhammed'in ilâhî tebliğ görevinin bir eğitim-öğretim işi olduğu açıkça vurgulanmaktadır.[2]

İslâmî tebliğin başlangıç aşamasında Hz. Peygamber'in de dediği gibi Araplar *"Ne okuyup yazmayı ve ne de hesap yapmayı bilen bir cahiller topluluğu"* idi.[3] Bundan dolayı topluluğun bir bütün olarak eğitim ve öğretime tabi tutulması zarureti vardı. Nitekim Allah Resûlü (s.a.s) peygamberlik görevini üstlendiği andan itibaren ciddî bir eğitim faaliyetini de başlatmıştır. Zira kendisine ilk nazil olan ayetler "oku" emri ile başlamış ve aynı ayetler içinde "kalem"e özel olarak vurgu yapılmıştır.[4]

Hz. Peygamber (s.a.s) Allah'ın kendisini güzel ahlâkın gerçekleştirilmesi için bir muallim olarak gönderdiğini belirtmektedir. Klasik müslüman yazarların, peygamberlerin ortak özellikleri olarak gösterdikleri hususlar bir bakıma onların ruh sağlığını, ruhî yapılarındaki ideal motiflerin canlılığını ifade eder. Kısaca doğruluk, güvenirlik, günah işlememe, zeki olmak ve bildiklerini başkalarına duyurmak diye belirtilen bu niteliklerin, bulunduğu kimsede öğretim gücünü büyük ölçüde artıracağı şüphesizdir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s) ümmî bir toplumda büyümüş ve okuma, yazmayı öğrenme imkânı bulamamıştır. Ancak onun kuvvetli bir sağduyuya sahip olduğu şüphesizdir. O'nun peygamberlik öncesindeki hayatında her bakımdan güvenilir bir kişiliğe sahip olduğunu biliyoruz. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Allah Resûlü (s.a.s) fıtrî kabiliyeti ve vahyin kendisine sağladığı bilgi ve maharet ile örnek bir lider ve muallim olarak yetişmiştir. Örnek bir muallim olan Resûl-i Ekrem'in eğitim

anlayışı ve prensiplerini de şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

Hz. Muhammed (s.a.s) eğitim anlayışının önemli bir hedefi olarak hayatı boyunca insanları haktan uzaklaştıran gayr-i ahlâkî tutumları değiştirmeyi benimsemiştir. Öyle ki, insanları iyiliğe çağırmak ve bu hususta örnek olmak noktasındaki hassasiyetini, onları kötülükten uzaklaştırmak hususunda da göstermiş ve davranışların düzeltilmesinde mükemmel örneklik sunmuştur. Bu amaçla ashâbı arasında birinin yanlış bir davranışını veya uygun olmayan kıyafetini gördüğü zaman utandırmamak için hatasını yüzüne vurmamış, bu uyarıyı daha sonra başkalarının yapmasını istemiştir.[5] Allah Resûlü (s.a.s) te'dib maksadıyla da olsa hayatında hiçbir kadını ve köleyi dövmemiş, kendisine yapılan haksızlıktan dolayı intikam almaya yönelmemiştir.[6] Nitekim ona on yıl boyunca hizmet eden Enes b. Mâlik'i bir kere bile azarlamamıştır.[7] Son derece nazik ve hatta utangaç sayılabilecek olan Allah Resûlü (s.a.s) hayânın imandan olduğunu söylemiştir. Onun hoşlanmadığı bir söz veya davranış ile karşılaştığı yüzünden belli olurdu. Öyle ki, hanımların bazı özel hallerine dair sorulara muhatap olduğunda edebi sebebiyle cevaplama esnasında zorlanmıştır.[8]

Allah Resûlü (s.a.s) hiçbir zaman kötülüğe kötülükle karşılık vermemiş, bunun yerine insanların kusurlarını görmezden gelmiştir.[9] Rivayete göre görgüsüz bedevîlerin kaba davranışlarına dahi tepki göstermeyip onları tebessümle karşılamıştır.[10]

Bilindiği gibi insanlar içinde sadece peygamberler günah işlemekten korunmuşlardır. Zira Cenâb-ı Hakk onları ismet (günah işlememe) özelliği ile muttasıf kılmıştır. Bu nedenle peygamberler dışındaki bütün insanlar günah işleme ve hata yapma ile mâlûldürler. İslâm dini, yasak olan fiilleri (günah) açıkça bildirmiş ve müminlere bu davranış ve alışkanlıklardan uzak durmalarını emretmiştir. Kişi bu emirlere uyduğu takdirde kendisini kurtaracak ve Allah'ın sevgili kulları arasına girecektir. Ancak müslümanın vazifesi sadece yasak fiillerden kaçınmakla bitmez. Onun bir diğer görevi de Allah'ın haram kıldığı amelleri işleyen kardeşlerini bu davranış ve alışkanlıklardan vazgeçirmeye çalışmaktır. Buna İslâm literatüründe *"Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker"* "iyiliği yaygınlaştırmak, kötülüğü engellemek" adı verilmektedir. Cenâb-ı Allah yüce kitabında müslümanlar için bunun bir vazife olduğunu bildirmektedir.[11] Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrını şu hadisi şerif çok veciz şekilde ifade eder: *"Sizden bir kimse çirkin bir iş görürse onu eliyle değiştirsin (düzeltsin), eğer buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin, buna da gücü yetmezse kalben nefret etsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir."*[12]

Allah Resûlü'nün iyiliği emretmesinin yanı sıra, kötü alışkanlık ve davranışları önleme hususunda eşsiz örnekler sunduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) sürekli olarak ashâbıyla bir araya gelir, onlara kendisine vahyedilen yeni ayetleri okur ve dinin hükümlerini anlatırdı. Toplantılarında ayrıca müminlere güzel huy ve davranışları anlatıp onları bu hususta teşvik ederken, aynı zamanda kötü davranış ve huylardan bahsederek de ashabını bu gibi hallerden

"Beni Rabbim terbiye etti ve terbiyemi ne de güzel kıldı."
(Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1/70)

sakındırmaya çalışırdı. *"Gıybet, kardeşini onun hoşlanmadığı bir vasıf ile zikir ve tavsif etmendir. Eğer dediğin sıfat kardeşinde varsa işte o zaman gıybet olur, yoksa ona bühtan ve iftira etmiş olursun."*[13] sözleriyle gıybet etmeyi; *"Ara bozmak için laf getirip götüren kimse cennete giremez."* [14] diyerek dedikoduyu; *"Doğru sözlülük iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah nezdinde sıddîklar derecesine çıkar. Yalan kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. İnsan yalancılık yapa yapa nihayet Allah katında yalancılar defterine yazılır."*[15] sözleriyle yalan söylemeyi; *"Her kim, bir müslümanın malını haksız yere almak için yalandan yemin ederse, Allah'ın azabına uğrar."*[16] diyerek yalan yere yemin etmeyi; *"Lânet etmek doğruların şanından değildir."*[17] *"Hiçbiriniz diğerine 'Allah sana lânet etsin, Allah'ın gazabına uğra, cehennemde yan gibi beddualarla lânet etmesin."*[18] sözleriyle lânet etmeyi; *"Hasetten sakının. Çünkü ateşin odunu ve otları yok ettiği gibi haset de güzel amelleri mahveder."*[19] diyerek haset etmeyi; *"Ben sarhoşluk veren her şeyden sizi men ediyorum."*[20] sözüyle de içki içmeyi ashabına, dolayısıyla müslümanlara yasaklamıştır.

Allah Resûlü (s.a.s) hataları düzeltme amacıyla ashabı içinde muhatabını incitici sözler söyleyen veya hatalı hareket yapan birini gördüğünde derhal müdahale eder ve uygun bir şekilde hatalı davranışta bulunan şahsı uyarırdı. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün namazda iken, cemaatten biri Mâlik b. Duhşüm'un nerede olduğunu sorduğunda orada bulunan biri, onun, Allah ve Resûlü'nü sevmeyen bir münafık olduğunu söyledi. Resûlüllah (s.a.s) o adama, böyle söylememesini, çünkü onun Allah'ın rızasını isteyerek Lâilâhe İllallâh dediğini, Allah'ın da böyle diyen bir kişiye cehennemi haram kılacağını buyurmuştur.[21]

Rivayete göre ashâbdan Ebû Mesûd el-Bedrî, uşağını kamçı ile dövüyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) onun yaptığını görünce kendisini *"Ebû Mes'ûd, iyi bil ki senin bu köleye kudretinden, Allah'ın senin üzerindeki*

kudreti daha büyüktür." sözleriyle uyarmış, bunun üzerine Ebû Mes'ûd kölesini âzâd etmiştir.[22]

Hz. Peygamber'in hatalı alışkanlık ve davranışlara karşı tavrı ve bunları ıslahı hususundaki uygulamaları yanında onun hataları düzeltmedeki üslubu da eşsizdir. Allah Resûlü'nün bu hususta ki ilk prensibi, hata yapan kişinin davranışını yüzüne vurmadan onun yanlışını düzeltme yoluna gitmesidir. Kendisi bir kişide gördüğü yanlışı tashih ederken muhatabının şahsiyetini incitmemeye özen gösterir, yaptığını yüzüne vurarak ve onu teşhir ederek mahcup etmekten sakınırdı. Böyle durumda ya umumî bir tarzda konuşarak: *"Bazıları neden böyle yapıyor?"* diye uyarır veya hoşnutsuzluğunu gösteren bir tavır sergiler, böylece Hz. Peygamber'in bu davranışı beğenmediği anlaşılırdı.[23]

Allah Resûlü'nün hataları ıslah etmedeki ikinci prensibi muhatabını tatlı dille ve yumuşak sözle uyarmasıdır. Kendileri karşısındakinin bir yanlışını düzelteceği yahut ona bir şey söyleyeceği zaman iltifatlarla önce onun gönlünü kazanır, daha sonra asıl söyleyeceklerini ifade ederdi.[24] Allah Resûlü (s.a.s) insanlarla ilişkilerindeki nezaketi diğer müslümanlara da tavsiye etmiştir:

> **"Allah, kullarına rıfk (yumuşaklık) ile muamele eder ve bütün işlerde nezaket ve yumuşaklığı sever." "Nezaket ve yumuşaklık hangi işte bulunursa o işi güzelleştirir. Herhangi bir şeyden nezaketin kaldırılması ise o şeyi çirkinleştirir." "Rıfk ve nezaketten mahrum olan bir kimse bütün hayırlardan da mahrum olur."**

"Allah, kullarına rıfk (yumuşaklık) ile muamele eder ve bütün işlerde nezaket ve yumuşaklığı sever."[25] *"Nezaket ve yumuşaklık hangi işte bulunursa o işi güzelleştirir. Herhangi bir şeyden nezaketin kaldırılması ise o şeyi çirkinleştirir."*[26] *"Rıfk ve nezaketten mahrum olan bir kimse bütün hayırlardan da mahrum olur."*[27]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, bütün insanlığı tevhide davet etmek onları bu hususta eğitmek ve onları güzel davranışlarla muttasıf kılmak üzere gönderilmiş olan Hz. Peygamber'in insanlarla iletişiminde sadece eğitimi meslek edinenlerin değil, bütün insanların alacağı pek çok dersin olduğu kuşkusuzdur. ■

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah (281/855), Müsned, I-V, Beyrut ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870), Sahîh-i Buhârî, I-VIII, İstanbul 1979.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistanî (275/889), Sünen, (thk. Muhammed Avvâme), Cidde 1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî (273/887), Sünen, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Kahire 1953.
- Müslim, İmam Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kureşî en-Nisâbûrî (261/874), Sahîh-i Müslim, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâki), I-V, Beyrut 1972.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Serve (279/892), Sünen, I-V, İstanbul 1981.

DİPNOTLAR

1 İbn Mâce, Mukaddime17.
2 Bakara, 2/129.
3 Buhârî, Savm 13.
4 Alak, 96/1-5.
5 Ebû Dâvûd, *Edeb,* 4.
6 Müslim, Fedâil, 79
7 Müslim, Fedâil, 51
8 Buhârî, Hayz, 13, 14, Salât, 8, Menâkıb, 23, Edeb, 72, 77.
9 Tirmizî, Birr, 69.
10 Ebû Dâvûd, Edeb, 1.
11 Âl-i İmran, 3/104, 110
12 Buhârî, Tevhid, 37; Müslim, İman, 78
13 Müslim, Birr, 70.
14 Müslim, İman, 168.
15 Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103, 104, 105; Ebû Dâvûd, Edeb, 80.
16 Buhârî, Tevhid, 24; Müslim, İmân, 218.
17 Müslim, Birr, 84; Tirmizî, Birr, 72.
18 Ebû Dâvûd, Edeb, 45; Tirmizî, Birr, 84.
19 İbn Mâce, Zühd, 22; Ebû Dâvûd, Edeb, 44.
20 Buhârî, Eşribe, 74; Ebû Dâvûd, Eşribe, 20.
21 Buhârî, Salât, 46, 65, Teheccüd, 36, Rikâk, 6; Müslim, Mesâcid, 24.
22 Müslim, İmân, 34, 35, 36; Ebû Dâvûd, Edeb, 124.
23 Ebû Dâvûd, Edeb, 6.
24 Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 256.
25 Buhârî, Edeb 35; Müslim, Birr, 47.
26 Müslim, Birr, 78.
27 Müslim, Birr, 74-76.

"EDEB" KAVRAMININ SEMANTİĞİ VE EDEBİYATIMIZ

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

"Edeb Ya Hû" Hat: Cemali Gündoğdu

Edep ve edebiyat, Arapça'dır. Edeb, başlangıcından itibaren insanın bütün davranışları ile ilgili bir kavram olarak kullanılmıştır. Bir toplumda örf, âdet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar, bu konularla ilgili bütün yazılı ve sözlü "bilgiler" edeb kavramı içerisinde ifade edilmiştir. Edebiyat kelimesi de "edb" kelimesinin çoğulu olarak türetilmiştir. Çağrıştırdığı ve içinde taşıdığı bütün anlamları ile birlikte edebiyat kelimesi, Osmanlı aydınları tarafından Tanzimat'tan sonra, Batı dillerinde, özellikle Fransızca'daki "literatüre" kavramını karşılamak için türetilmiş ve dilimize kazandırılmıştır. Böylece "edebiyat", Türk kültür tarihine girmiştir.

Arapça'da "edeb", Türkçe'de ise "edebiyat" olarak kullanılan bu kelimenin eski mânâları hakkında Arap edipleri, Türk düşünür ve edebiyatçıları, birbirine yakın görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlar, aynı metodu takip ederek, aynı kaynak eserlerden istifade ederek; onun dilde ilk kullanıldığı anlamı tespit etmeye, bu anlam ile ilgili kaynak eserlerde yer alan ilk ham bilgileri derlemeye ve bunları yorumlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda vardıkları sonuç, birbirine yakın olmuştur. Onlara göre edeb kavramının en eski anlamlarından biri; "ziyafete davet etmek", diğeri ise; "zarif ve edebli olmak", yani güzel ahlâklı olmaktır.

Eski eserlere göre edeb kelimesi, edeb mastarından türetilmiş, onun isim halidir. Bu şekliyle edeb; "davet, iyi tutum ve davranış, incelik, kibarlık, hayranlık ve takdir"

gibi anlamlarda kullanılmıştır. Edeb kelimesinin ilk anlamlarından biri olan "davet etmek"le diğer anlamı olarak gösterilen "güzel ahlâk" arasında (davet-fazilet) yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Şöyle ki, edip bir anlamda da fazilete davet eden kişidir.

Zamanla edeb kelimesi birtakım anlam değişikliklerine uğramış ve edebiyat eserlerinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. VIII./XIV. yüzyıllarda el-Feyyûmî bu kelimeyi "nefis riyâzâtı (nefsin arzularını terk edip ibadete dalarak ruhen yücelmek) ve iyi ahlâk olarak tanımlamış ve Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 214-216)'den naklen "güzel bir nefis riyâzâtı ve herhangi bir fazilet" mânâlarına geldiğini dile getirmiştir. Ondan bir asır sonra gelen ve yazmış olduğu terimler sözlüğü ile Arap edebiyatında adından çokça söz ettiren Seyyid Şerîf Curcânî edebi "herhangi bir yanlışı düzeltmeye yarayan bilgi..." şeklinde tarif etmektedir. Zebîdî de, kendi dönemine kadar gelen edeb anlayışını sistemli olarak şu şekilde dile getirir: "Edeb, halk arasında geçerli olan en güzel ahlâk, insanı fenalıklardan sakındırıp iyiliğe sevk eden meleke, güzel huy ve güzel ameldir. İslâmiyet'ten sonra da Araplara ait bütün ilimleri içine alan bir terim olarak kullanılmıştır."

"Edebiyat daha mutlu, daha yaşanabilir bir dünya için gerekli olan ve bir anlamda bilim, diğer bir anlam da ise estetik bir yaratıştır. Dünyayı güzel gösterebilmenin yolu edebiyattan geçer. Edebiyat daha mutlu, daha yaşanabilir bir dünya için gerekli olan ve bir anlamda bilim, diğer bir anlam da ise estetik bir yaratıştır."

Kur'an'da edeb ve onun kökünden gelen herhangi bir kelime bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözlerinde edeb, çoğulu âdâb ve aynı kökten gelen isim ve fiil şeklinde kullanımlar çokça geçmektedir.[9] 'Abdullah b. Mes'ûd'un rivayet ettiği ve sözlük yazarlarının da edeb kelimesinin kökündeki "davet" anlamı ile sonradan kazandığı "iyi alışkanlıklar" anlamı arasında münasebet kurmak için faydalandıkları bir hadiste: *"Gerçek bu Kur'an, Allah'ın bir sofrası (me'dubellah)'dır; O'nun sofrasından gücünüz yettiğince bilgi toplamaya çalışın."* denilmektedir.[10] Büyük sözlük yazarı İbn Manzur'a göre, Kur'an edeb türlerini de içine alan bir kitaptır.[11]Ayrıca Arap kültürü içerisinde yer alan meşhur bir kelâm-ı kibârda (güzel bir sözde) buna işaret edilmiş ve "Kâde'l-edeb en yekûne suluseyi'd-dîn" (Neredeyse dînin üçte ikisi edeptir.) denmiştir.[12]

Görüldüğü üzere Cahiliye devri ile İslâmî dönemin başlangıcında edeb ve aynı kökten türetilen diğer kelimeler, pek seyrek olarak ele alınmış ve davet, incelik, kibarlık, beğenme, alışkanlık, âdet gibi daha çok ahlâkî muhtevada kullanılmıştır. Nitekim muhadramûndan olan Sehm b. Hanzele adlı şairin bir beytinde edeb, "âdet, geleneksel tutum" anlamında kullanılmıştır.

Arap dili ve edebiyatı ile ilgilenen ilk uzmanlar, edeb kelimesinin ilk sözlük anlamlarıyla sonradan kazandığı ve daha çok dînî, ahlâkî ve nihâyet edebî unsurlar ihtiva eden anlamlar arasındaki yakın ilişki üzerinde durmuşlar ve yazmış oldukları eserlerde buna dikkat çekmişlerdir. Hicrî ikinci (VIII.) asırdan itibaren edeb kelimesi, bir kimsenin aydın olabilmesi için bilmesi geren tüm bilgi ve davranışlar anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda o, başlı başına yeni bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Bu türün en önemli temsilcisi İbnu'l-Mukaffâ (ö.142/759)'dır. O, el-Edebu's-Sağîr ve el-Edebu'l-Kebîr isimleriyle iki küçük risâle yazmış, birincisinde ahlâkî nasihat ve davranış biçimlerinden bahsetmiş; ikincisinde ise, hükümdarlara karşı nasıl davranılması gerektiğini ortaya koymuştur. Ayrıca o, Kelile ve Dimne tercümesiyle, çocukların edebi için yazdığı el-Edebu'l-Vecîz li'l-Veledi's-Sağîr adlı eserleriyle geniş anlamlı ve pratikte faydaları olan edeb anlayışının en önemli öncülerinden birisi olmuştur.

Arap edebiyatında, edeb türünün dil ve edebiyat ile ilgili tarzının belirli bir şekil almasında en büyük emek, Arap-İslâm literatürü yanında yabancı kültürlerden

Ali Kuşçu ile Fatih Sultan Mehmet'in görüşmesi. (Topkapı Sarayı Müzesi, MS Hazine 1263, 113)

özellikle İran edebiyatından ve Türk kültüründen nakledilen malzemelerle beslenen ve III. (IX.) yüzyıl edeb literatürünün en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen el-Câhiz (ö. 255/868)'e aittir. Arap nesrinin en büyük ustası olarak kabul edilen el-Câhiz, edeb kelimesine bugünküne benzer anlamda dil ve edebiyat işlevini de yüklemiş ve yaşadığı dönem itibariyle bu tarzın en büyük temsilcilerinden biri olmuştur. Diğer taraftan, Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn, Kitâbu'l-Hayavân vb. birtakım eserleriyle edebe, belirli bir sınıfın dışında bütün aydın kimselerin okuyabileceği yeni ve orijinal bir tarz kazandırmıştır. Aynı zamanda o, yukarıda adı geçen eserlerde dil ve edebiyatın yanı sıra, dönemin sosyal yapısından, antropoloji ve ziraat bilgisinden de bahsetmiş ve edeb ilminin bütün yönleri ile hayatı kapsadığını ve onun, hayatın daha güzel yaşanması için bir uğraşı ve bir bilgi dalı olduğunu göstermeye gayret etmiştir.

Arap ve İslâm kültür tarihi ile ilgili en eski kaynaklardan biri, belki de en önemlisi İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin Edebu'l-Kâtib adlı eseridir. Burada yazar, ilk önce "dilin edeblendirilmesi"nden söz etmekte, daha sonra da "nefsin (kişinin) edeblendirilmesi"ne değinerek kişinin dilini edeblendirmesinden önce nefsini edeblendirmesi, ahlâkını güzelleştirmesi gerektiğini belirtmektedir.[17] Bu eserde İbn Kuteybe, daha ziyade kâtip sınıfına hitap ederken, diğer eseri olan Uyûnu'l-Ahbâr'da bütün aydın sınıfa hitap etmekte, aydın olmanın edebin bütün türlerini bilmekle ve onlarda maharet kazanmakla ancak elde edilebileceğini dile getirmektedir.

İbn Haldun, edeb türünde dört temel eser saymakta ve onları İbn Kuteybe'nin el-Edebü'l-Kâtib'i, Müberred'in el-Kâmil'i, Câhiz'ın el-Beyân ve't-Tebyîn'i ve Ebû 'Alî el-Kâlî'nin Kitâbu'l-Emâlî eserleri olarak zikretmekte ve Araplara ait bilgileri, lügat, nahiv, beyân ve edeb olarak göstermektedir. Ayrıca büyük oranda yukarıdaki eserlerden etkilenerek kaleme alındığı düşünülen ve muhadarât adı verilen, sistematik ansiklopedi niteliğinde İbn 'Abd Rabbihi (ö. 328/940)'nin el- İkdu'l-Ferîd'ini de bu eserler arasında zikretmek gereklidir.

Yukarıda isimleri ve özellikleri belirtilen alim ve edipler, edeb literatürünü geliştirmişler, onu çağlar itibariyle entelektüel insanlar için renkli ve ilgi çekici bir bilgi alanı haline getirmişlerdir. Onların elinde edeb, saf ilimden çok bütün nitelikleri, duyguları, davranışları, kendisini kuşatan maddî ve manevî değerlerle birlikte insanı merkez alan bilgi ve hikmeti kapsamıştır. Böylelikle edeb kelimesinin kapsamı genişletilmiş, pratikteki faydaları gösterilmiş, yazar ve düşünürlere de bu alanda eser verme olanağı sağlanmıştır.

Az önce ismi geçenler kadar olmasa bile, bu alanda pratik düşünce ve uygulamalara yer veren diğer önemli bir eser de Mâverdî (ö. 450/1058)'nin genel anlamda edebten bahsettiği ve aklın, ilmin, dinin, dünyanın ve nefsin edebi gibi bölümlere ayırdığı edebiyat konularını

ihtiva eden Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn adlı eseridir. Ayrıca burada Nuveyrî (ö.733/1332)'nin Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb adlı ansiklopedik edebiyat eseri de zikredilmeden geçilmemelidir. Yazar söz konusu eserinde önce kitâbetten bahsetmiş, daha sonra da edebiyat konularına geçmiş, burada da edebî bilgilerin yanında astronomi, coğrafya, tarih bilgisine ve insan bilimine yer vermiştir.

XVII. (XV.) asır sonlarına doğru edeb kelimesi, daha çok mecâzî mânâsı ile anlaşılmaya başlamıştır. Artık edebin gerçek anlamından ziyade mecâzî anlamı daha önemli olmuştur. Mecazî olarak edeb, şu şekilde tarif edilmektedir: "İnsanı irfan erbâbı (aydın kesim) ile muaşerete (ilişkiye) layık mertebeye yükselten bir öğretim ve eğitimdir." Yani edeb, Arap dilini, edebiyatını, şiirini, konusu ne olursa olsun nesrini (düz yazıyı) ve Arap tarihini içermektedir. Diğer bir ifadeyle, Arapların ya da onların kültürü altına giren diğer milletlerin oluşturduğu ortak kültür tarihinin bütününü ihtiva etmektedir.

Görüldüğü üzere edeb kelimesi, Cahiliye devrinde de İslâm'ın ilk asrında da bugünkü anlamda kullanılmamıştır. O tarihlerde edebin kavramsal karşılığı, "ilm-i edeb" değil, "ilm-i Arap"tır. Yani Arab'ın bildiklerinin, yaşadıklarının, söylediklerinin tümüdür. Hicrî II. asırdan itibaren edîb ve udebâ (edîb'in çoğulu mueddibler, edebiyatçılar) kavramları geliştirilmiştir. O tarihlerde mueddib, muallimden (öğretmen, hoca) daha yüksek bir tabakayı göstermektedir. Sıbyan (çocuk) mekteplerinde ders verenlere "muallim"; havâss-ı nâsın (üst düzey insanlar) ve hanedân-ı saltanatın eşrafına (sultan sülâlesinden gelenlere) tarih, şiir, Arap dili gibi ilimleri okutanlara "mueddib" denilmekteydi.

Bu dönemlerde edeb kavramı içerisinde iki amacın ön görüldüğü ileri sürülmektedir: Birincisi, edeplendirilene; yani edeb dersi alan öğrenciye manzum ve mensur söz söyleme melekesini, kabiliyetini kazandırmak; ikincisi ise, onlara Kur'an'daki ayetlerden ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in hadislerinden hüküm çıkartma yolunu göstermek ve Arap sözlerinin mânâları ile mecazlarını kavratmak ve birbirinden ayırt ettirmektir.

Yukarıda tarihi kronolojiye bağlı olarak edeble ilgili birtakım görüşlere yer verilse de bugünün gözüyle o dönemlerde ulûm-ı edebiyenin (edeb ilimlerinin) tam olarak sınırlarını belirlemek oldukça güçtür. Bir anlamda o, bazı gayretlere rağmen müphem olarak kalmış, alanı tam olarak tespit edilememiştir. Örneğin ata binmek, ok atmak, cirit oynamak, satranç vb. maharet ve kabiliyetler de edebten sayılmıştır. Nitekim hem edebin üzerindeki İran kültürünün etkisini, hem de o dönemki edeb anlayışını göstermesi bakımından vezir ve yazar el-Hasan b. Sehl'in (ö. 236/850-851) görüşleri kayda değerdir. O, çağında insanın irfan sahibi, yani aydın ve kültürlü biri olmasının ön koşulunu edebin on çeşidinde başarılı olmasına bağlamıştır. Bunlardan üçü, ud çalmak, satranç, cirit ve çevgan (şahracaniye) oynayabilmek; üçü tıp, riyaziyat bilgisine sahip olabilmek ve ata binmek; diğer üçü ise şiir, ensab (soy bilgisi) ve Arap tarihi ve menakıbını, Eyyâmu'l-Arab'ı bilebilmektir. İrfan sahibi olabilmek için öne sürülen edebin onuncu koşulu ise, bir araya gelişlerde, toplantılarda, düğün ve derneklerde, özellikle de gece sohbetlerinde söylenen hikâye ve fıkraları bilebilmek ve bunları usûlüne uygun olarak anlatabilmektir. Ayrıca edebin içinde belirtilmemesine rağmen, o dönemlerde filoloji, şiir sanatı, riyaziyeden başka kehanet ve simya bilgisi de edeb dalları içerisinde yer almaktaydı ve öne çıkan insanın bütün bu dallarda maharet sahibi olması istenir, yeri geldiğinde rakipleri ile yüzleştirilir, yarıştırılırdı.

Ancak XX. asra doğru edebin anlamında bir daralma ve türlerinde bir azalma söz konusu olmuştur. Artık edeb, bizim bugün bildiğimiz anlama doğru bir kayma içerisindedir. Arap dilinde ulûm-ı edebiye denilince nahiv (sentaks), lügât, tasrif, kâfiye, şiir, Arapların ahbârı ve ensâbı (Jenealoji) olmak üzere sekiz alan akla gelmekte ve edeb kavramı bunlar ile sınırlandırılmaktadır.

Mütercim Âsım Efendi, Kâmûs tercümesinde edeb kavramını şu şekilde açıklamaktadır: "Edeb, zarâfet, usluluk, kavlen (söz) ve fiilen (davranış) hüsnü muamelede (güzel davranış) bulunmak demektir. Edeb kelimesinin Farsçası "ferhenk"tir. Edeb iki çeşittir: Birincisi, "edeb-i nefis"; diğeri ise, "edeb-i ders"tir. Görüldüğü üzere bu anlamlardan birincisi, ahlâka;

ikincisi ise muamelâta yöneliktir. Zarâfet ve nezâket gibi haller, davranışın yanında daha çok sözle gösterilen niteliklerdir. Bundan dolayıdır ki, söz söyleyeni yanlışlıktan, küçük düşmekten ve muhatabını küçük düşürmekten koruyacak olan lügat, sarf, iştikak, nahiv, meânî, beyân, arûz, kâfiye, inşâ, şiir, muhazarât ve imlâ gibi dil ve edebiyata ait fenlere (bölümlere), edeb denilmiştir".[28]

Görüldüğü gibi edeb, İslâm'dan önce "ziyafete davet etmek" anlamında kullanılmıştır. Sonraları, "fazilete davet ve fazilet" ile anlam genişlemesine maruz kalmıştır. Daha sonraları ise edeb, "terbiye ve edebiyat" anlamında terim haline gelmeye başlamıştır. Bütün bu mânâlar ışığında edeb kelimesinin bediî olmaktan çok ahlâkî olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda da işaret edildiği üzere, bu mânâda İslâm'ın kendisi de edebten sayılmıştır. Nitekim Mevlânâ: "Âdemoğlunun eğer edebten nasibi yoksa âdem değildir. Âdemoğlu ile hayvan arasındaki fark edebtir. Gözünü aç da bak cümle kelâmullaha... Kur'an'ın bütün ayetlerinin mânâsı edebten ibarettir." diyerek[2], yaşadığı dönem itibariyle edeb kavramının daha çok ahlâk ve güzel söz anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Bütün bu izahlar ışığında edeb kavramının geniş anlamları olan çok geniş kapsamlı bir kelime olduğu görülmektedir. Batı'nın "hümanizm, hümanites" gibi lafızlarla ifade etmeye çalıştığı bütün mânâları edeb kavramı taşımaktadır. Yani bütün bu anlamlar, edeb kavramının içindedir. Binaenaleyh etimolojisi yapılan edeb ve edebiyat kelimelerinin Fransızca "literatüre"den daha kapsamlı olduğunu, bu nedenle de bu iki kelimenin bütünüyle birbirleriyle örtüşmediğini söylemek mümkündür. Yani Batı'nın ya da bu kelimeyi kullanan diğer milletlerin "literatüre" ile anladığı mânâ, edeb-edebiyattan yirminci yüzyılda bizim anladığımız ya da bugün doğrusunu anlamamız gereken mânâdan farklılık ve eksiklik arz etmektedir. Diğer taraftan her medeniyet camiasının, hatta her ülkenin edebiyattan anladığı mânâ birbirinden farklılık gösterdiği de bir gerçektir.

Edeb ve edebiyat öncelikli bilgi haline geldikçe hem edeb ve edebiyat kavramlarında hem de bu alandaki eserlerde farklılaşma olmuş, hatta pozitif ilimleri ve edebiyatı birbirine zıt gibi gösteren, kötü mânâda edebiyattan bahseden ve eskilerin deyimiyle onu lâf-u güzâftan (boş söz) ibaret sayanlar da olmuştur. Fakat edebiyat daha iyi tanındıkça, haysiyetini kazanmış bir bilgi ve eğitim türü haline gelmiş; edebî eserler de en çok okunan ve itibar edilen yazılar içerisinde yer almıştır.

Edebiyat ile yakından ilgili olan insanların ya da edebiyatın en büyük problemlerinden biri, hiç şüphesiz edebiyat ile edeb dışının nasıl ayırt edileceğidir. Yani hangi eser edebiyat içerisinde yer alır, hangisi yer almaz. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm gibi Arapça olan mukaddes bir kitap ve diğer mukaddes kitaplar ülke ve milletlerin edebiyat ürünleri içerisinde yer almalı mıdır? Bu gibi soruların oldukça zor yanıtları vardır.[35] Diğer taraftan edeb ile edebiyat dışı eserlerin tasnifi, ülkeden ülkeye, çağdan çağa da değişiklik arz etmektedir. Örneğin Yunan edebiyat tarihine dair eserlerde Öklid ile Arşimet de yer almaktadır. Oysa genel olarak edebiyat tarihlerinde matematikçilere yer verilmez. Diğer taraftan, Fransız edebiyatının belli başlı bölümlerinden biri tarih ve felsefe bilimlerinin olduğu kabul edilmektedir. Görüldüğü üzere birçok ülkede düşünce ile edebiyat, bilim ile edebiyat iç içe ve birbirine bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bu bilgiler de edebiyatın içi boş güzel sözlerden ibaret olmadığını yahut olmaması gerektiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Demek ki, edebiyat mefhumu aynı medeniyet çerçevesi içinde bile her çağda başka başka türlü anlaşılmıştır. On yedinci asırda edebiyat, zekâ ürünlerinin bütününü kucaklamakta ve bu ürünlerin hepsine edebî olarak bakılmakta idi. Ancak zamanla ilimler edebiyattan yavaş yavaş ayrılmışlardır. On sekizinci asır boyunca ilim ve tabiat felsefesi, edebiyattan ayrılarak ayrı bir bilgi dalı haline dönüşmüştür. 1810 ile 1820 tarihlerinde pozitif bilimler diye vasıflandırılabilecek bilgi dallarını artık edebiyat çerçevesine sokmak imkansızlaşmıştır. Arkasından insan ilimleri ile teknik ilimler de edebiyattan hızlı bir şekilde kopmuşlardır. Ancak bu yaşanan gerçeklere rağmen, bu kopuşların kesin bir ayrılış olmadığını düşünmek gerekir. Edebiyatın "estetik bir yaratış" olduğu düşünülen, anlaşılan günümüz dünyasında o, düşünen,

konuşan, hisseden, gezen, çalışan insanla birlikte her zaman var olmuştur ve insan eylemlerinin her aşamasında da kendisini göstermeye devam etmektedir.

Günümüzde edebiyatın iki anlamı vardır: Birincisi onun geniş anlamıdır. Yani edebiyat aktarılan ifadedir. İster sözle isterse yazıyla olsun "aktarılış"tır. Dil vasıtası ile insandan insana ve nesilden nesile aktarılan her beşerî ifade edebiyattır ve edebiyat kapsamı içinde ele alınmaktadır. İkincisi ise, edebiyatın geniş anlamıdır. Buna göre edebiyat, güzel yazılardan ibarettir. Burada da zihnimize takılan sorun, güzel yazının ne olduğudur? İnsan, fert ve topluluk olarak, düşünce ve duygularını dil vasıtası ile ifade etmek isteyince, karşısına belli bir biçim çıkmaktadır. İşte bu biçim, insanın kendi biçimidir. Üslubun da içinde olduğu bu biçim, insanın hem ifade etmek istediği konuya hem de uyandırmak istediği etkiye en uygun olan biçimdir. Bu etki de coşkunluk, hayranlık ve uyandırma vb. olabilir. Demek ki, edebiyatın bir başka yönü vardır; o da sanat yönüdür.

İnsanı dış dünyaya açmanın yolu edebiyattan geçmektedir. Gördükleri, insanı düşündürür. Ama bu onun için ayrı bir karakteristik değildir. Düşünenlerin düşüncesini öğrenmek, hissedenlerin hislerini paylaşmak, gittikçe dışa açılmak, gelişmek, dilini, söyleşisini geliştirmek, beğeni kazanmak vb. bütün insanın muhtaç olduğu özellikler, dil ve biçim ile yakından ilgili hususlardır.[39] Burada da tam olarak çözülememiş bir sorun söz konusudur. İnsan edebiyat ile mi yoksa edebiyatlarla mı meşgul olacaktır? Millî olmanın yolu kendi klasiklerini okumaktan ve özümsemekten geçmektedir. Ancak dünya klasiklerine de edebiyatlarına da insan muhtaç değil midir? Bu konuda hem dünya literatüründe hem de bizde yeterli bir zihnî faaliyete girilememiştir. Öte yandan, konu uzmanları açısından da aydınlatılamamıştır. Örneğin Arap dili ve edebiyatı ile bir bilim ve meslek olarak uğraşan bir kişi, hangi eserleri okumalıdır. Bu alanın olmazları hangileridir? Yoksa her bilim adamının bir taraftan tuttuğu ve bütünün kavranamadığı bir alanda yapılan çalışmalar ne derece bizi doğruya ve bir başkasına karşı faydalı olmaya götürecektir?

Sultan Orhan Gazi'nin Molla Alaeddin Esved'i ziyareti. Minyatür: Mehmet Haki, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi)

Sonuç olarak edebiyat insan gönlünün, insan zekâsının bir ürünüdür. Çağlar boyu da hisseden ve düşünen birçok insan ona hizmet etmiş, kendi toplumu yanında bütün insanlık için üstün yapıtlar kaleme almıştır. Edebiyat daha mutlu, daha yaşanabilir bir dünya için gerekli olan ve bir anlamda bilim, diğer bir anlam da ise estetik bir yaratıştır. Dünyayı güzel gösterebilmenin yolu edebiyattan geçer. İstek ve arzular, edebiyatın malzemeleri kullanılarak daha güzel bir şekilde dile getirilebilir ve daha iyi sonuçlar elde edilebilir. XX. yüzyılın ilk başlarından itibaren Arap edebiyatında serbest şiir, roman, hikâye, öykü vb. yapıtlarda bir çeşitlenme söz konusudur. Bunun başlıca nedeni, Arap düşünür ve yazarlarının küreselleşmenin bir sonucu olarak bütün dünya ülkelerinde görülmeye başlanmış olmasıdır. Onlar, dünya ölçeğinde ve diğer dünya edebiyatlarından da etkilenerek Arap edebiyatında yeni usuller denemişler, edebiyatta orijinal eserler kaleme almışlardır. Günümüzde çeşitli bilim dallarının ortaya çıkması ve edebiyat eserlerinde görülen yeni tarzlar, edeb ve âdâb kavramları ile ifade edilemez olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Arapların eskiden beri edebî eserlerini tanımlamak için kullanmaya devam ettikleri edeb ve âdâb kavramları, onların yeni yapıtları ile büyük oranda örtüşemez bir hâle gelmiştir. ■

"Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik." İsrâ 17/70. Hat: Mehmet Özçay

"EDEBÜ'D-DÜNYÂ VE'D-DÎN" REHBERLİĞİNDE İSLÂM ŞAHSİYETİ İNŞÂSI

Öğr. Gör. İshak KIZILASLAN
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslâm'da düşünce/itikat ve eylemi birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Daha açık bir söyleyişle İslâmî yaklaşım, ilim-akıl-ahlâk üçlüsünü birbiri ile irtibatı içerisinde ele almaktadır. Bunlar, bir diğeri olmadan özgün anlamlarını tam olarak kazanamamaktadırlar. Bir insanın âlim ama üçkâğıtçı; ahlâklı ama ahmak; akıllı ama cahil olması söz konusu değildir. İslâm düşünce örgüsü hem kâinat ve içerisindeki bütün mahlûkata, hem insanların oluşturdukları topluluklara ve hem de bizzat insan tekine vahyin belirlediği kapsamda mânâ vermektedir. İtikadın belirgin kıldığı bir varlık ve hayat sahasının kavranılması söz konusudur. *"Allah sizi de yaptıklarınızı da yaratmıştır."* (Sâffât, 37/96). Vahyin inşâ ettiği bir hayat alanını reddetmek ve hatta ona savaş açmak suretiyle bugünkü hegemonik yapısına kavuşmuş Batı medeniyeti merkezli kavrayış yapısının zıddına İslâm, insanın eşsiz bir yaratılışa sahip eşref-i mahlûkât olduğunu temele almaktadır. İnsan, tam olması gereken zaman ve mekânda yaratılmıştır. Yaratılışta kusur yoktur. Dolayısı ile bir siyaset, düşünce ve pratiği üretmek üzere yazılmış siyasetnâme ve nasihatnâmeler ile ontolojik yaklaşımlı bir felsefî eser benzer ilgi ve bilgilere sahip olmaktadır. Platon'un Devlet'i hem bir

felsefî kavrayış ve hem de pratik uygulama umdelerini hâvîdir. Muallim-i sânî olarak filozoflar katında rütbesi verilen Fârâbî, el-Medînetü'l-Fâdıla (Erdemli Şehir) isimli muhalled eserini insan-aile ve bunların idare ediliş şeklini merkeze alarak kaleme almıştır.

İslâm düşünce dünyasının önemli düşünürlerinden büyük Şâfiî fakihi Ebu'l-Hasan el-Mâverdî (ö.450/1058) aynı zamanda Abbâsî döneminin büyük siyasî şahsiyetlerindendir. İslâm âdâb yaklaşımına kalın çizgilerle de olsa bir bakış yapmak maksadı ile burada merkeze alınacak olan Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn isimli eserini[1] altı ana başlık altında kurgulamıştır. Bunlar sırası ile şunlardır: 1- Fadlü'l-'Akli ve Zemmi'l-Hevâ 2- Edebü'l-'İlmi ve Şerafihî ve Fadlihî ve Talebihî 3- Edebü'd-Dîn 4- Edebü'd-Dünyâ 5- Edebü'n-Nefs 6- Edebü'l-Muvâda'a.

Bu tasnifte ilk bakışta câlib-i dikkat olan nokta bir müslümanın aklının oluşumu tamamlanmadan -yani olan biten her şeye İslâmî bir nazar ile bakma melekesini kazanmadan- Din/Dünya/Nefs ve Toplum selametinin de mevzubahis olamayacağıdır. Öncelikle insanın saf akıl ve şehvet arasında berzahta bulunduğu, ne melekler gibi her türlü günahtan masun bir fıtratı ne de hayvanât âleminin mensupları gibi salt bir yeme-içme-korunma dürtüsünden ibaret olduğu belirgin kılınmaktadır. İnsana onu yaratılış gayesine götürecek verili vahyî hakikati ve onların hikmetlerini kavrasın diye lütfedilen "akıl" Mâverdî'ye göre her türlü üstünlüğün üssüdür. Varlıklar onunla idrak edilir. Zaten kelimenin anlamı da bu hakikati söylemektedir. Onun amaçsızca bir yerlere savrulmasına mâni olmak üzere nasıl ki bir devenin yularına 'akl ('aklü'n-nâka) dendi ise insanı şehvetin rezil edici ve değersizleştirici unsurlarından muhafaza eden haslet de aynı isim ile tesmiye edilmiştir. Bundan dolayı "akıllı"; aklının kendisini mâ lâ ya'nî işlerden alıkoyduğu kimsedir.[2] Bu tanımın mefhumu muhalifinden şu anlam intâc edilebilir: Yaratılış gayesi olan Allah'a kulluğu reddetmiş bir insan her ne kadar kendisine dünyada birçok işleri başarmaya muvaffak kılan zekâ ile donanmış olsa da "akıllı" vasfını ve üstünlüğünü ele geçirme imkânından uzaktır. Mâverdî, akıl sahibi bir kimsenin olaylar karşısında sağlam ve sarsılmaz bir duruş sergilemesine bir örnek olmak üzere annesi Hz. Ebubekir'in kızı ve Hz. Aişe annemizin kardeşi Esma olan Abdullah ibn Zübeyr'i vermektedir.[3] Küçük Abdullah, [muhtemelen yaptıkları bazı yaramazlıklardan dolayı] Hazreti Ömer'in geldiğini görüp bir kenara kaçışan arkadaşlarının tersine olduğu yerde kalmış ve kendisine "Arkadaşların gibi sen de niçin kaçmadın?" diye soran Resûl-i Ekrem'in adalet timsali halifesine; "Kendimden bir şüphem yok ki senden korkayım ve yol da dar değil ki senin için onu genişleteyim." diyerek cevap vermiştir. Bu ve benzer hadiseler akıl sahibi bir kimsenin gündelik olaylar karşısında da nasıl emin bir tavır sergileyeceğine misaldir.

> **İslâm, testiyi ve içindeki suyu taşıyıp sadra şifa olan ile o testiyi kıranı asla aynı kefeye koymamaktadır.**

Mâverdî akıl sahibinin bütün "fazîletler"i kendisinde toplayacağı; ahmak bir kimsenin ise "rezillikler"e yatak olacağını söyler. Rezâil denilen ve İslâm'ın gayr-ı ahlâkî bulduğu hasletleri kendisinde barındıran bir kimse dünyevî konum, imkân ve şöhretine bakılmaksızın rezil olarak isimlendirilmektedir. İnsan ancak fazîletleri mecmu olduğunda üstün olabilir. Bu da insanların -her ne kadar beşer olarak yaratılışlarında herhangi bir farklılık olmasa da- sahip oldukları faziletler veya rezillikler dolayısı ile birbirinden ayrı olduklarının delilidir. Yani İslâm, testiyi ve içindeki suyu taşıyıp sadra şifa olan ile o testiyi kıranı asla aynı kefeye koymamaktadır. Bu da insan olmanın bir tekâmül meselesi, insanlığın bir oluşum (tekevvün) durumu olduğunun işaretidir. Mâverdî, "her türlü hayra mâni olan"[4] şeklinde tanımladığı "hevâ"yı aklın zıddı olarak konumlandırmaktadır. Hatta Abdullah ibn Abbas'dan "Hevâ,

Allah'ın dışında kendisine tapınılan şeydir." şeklinde bir tanımlamaya da yer vermektedir. *"Hevâsını ilâh edineni gördün mü?"* (Câsiye, 45/23) ayet-i kerimesi ve başka ayetleri de zikrederek hevâya isyan etmenin vacip olduğunu belirtir. *"Şehvete uymak hastalıktır ve onun şifası da ona isyan etmektir."* Hadis-i şerifi ile de bu tavrını bir başka nass ile teyid eder. Bu bölümde birbirine zıt kavramlar olarak ele alınan "akıl ve hevâ" yaklaşımı İslâmî düşünceye giriş ve İslâm hayatına adım atmanın da öncülleri olarak koyulmaktadır. Yani İslâm düşüncesi İslâm ahlâkından ayrı bir şekilde ele alınamaz. Müslümanca düşünmek; müslümanca bir ahlâka sahip olmaya merbûttur. Bu da aslı Kur'an ve hadislerle belirlenmiş bir akla sahip olmakla mümkündür.

Akıl sahibi bir kimse "ilim" ile mücehhez olmak zorundadır. Eserin ikinci bölümüne konu olan "ilim" ilk planda kümülatif, niceliksel, sayılabilir, ölçülebilir ilim olmaktan ziyade insanı hakikat ile buluşturan ilimdir. Müslüman, kendisine verilene gönülden tâbi olan kimsedir. İlim üretilen bir şey değil tâbi olunan bir haslettir. Bundan dolayı bir insanın rağbet edeceği en üstün meziyet bu ilme ulaşmak olmalıdır. Burada çoğaldıkça şişiren bir bilgi yığınından değil; ziyadeleştikçe hafifleten ve insanı bildikçe ancak ne kadar az bildiğine muttalî kılan ve kendisini yaratan karşısında aciz olduğu derin kavrayışına götüren bilgiden bahsedilmektedir. Bundan dolayı cahiller ilmin üstünlüğünü bilemezler. Cehalet okuma yazma bilmemek, belirli kurumsal aşamaları geçip belirli icazetleri almamak değil hakikat bilgisinden, yaratılış sırrından ve hedefinden uzak kalmak demektir. İnsanı bu hakikatin sırrına erdirecek olan da ona göre dinî ilimlerdir. Yani din (İslâm) her şeyden önce gelir. İnsan ancak tek hak din olan İslâm'a ve onun ilmine ulaşırsa üstün ve şerefli bir noktaya gelebilir. "İlimlerin önde geleni ve en şereflisi din ilmidir. Zira insan ancak onunla doğruyu bulur ve ondan uzak kaldıkça sapkınlaşır". Bundan dolayı Resûlüllah *"İlim taleb etmek her müslüman erkek ve kadına farzdır."* buyurmuştur.[5] Yine Mâverdî, İmam-ı Şâfiî'den naklen ilimlerin din ilmi ile olan alakasına dair şunları söyler: "Her kim Kur'an'ı öğrenirse değeri yücelir. Kim fıkıh öğrenirse kavrayışı artar. Kim hadis yazarsa burhanı artar. Kim hesap öğrenirse (matematik) görüşü keskinleşir. Kim lügat öğrenirse tabiatı incelir. Kimde nefsini muhafaza etmezse onun ilmi ona fayda etmez."[6]

İslâm aklı ve ilmine sahip bir kimse artık kendisine bir hayat düsturu ve rehber olarak gönderilmiş "din"in muhatabı olabilir. Zira Hâlik-ı zü'l-Celâl kullarını O'na kulluk etsinler diye yarattı ve bundan dolayı da onlara emrettiklerini yerine getirmeyi mecbur kıldı. Bunu öğretsin diye de onlara peygamber gönderdi ve "din"ini onlara bir şeriat, takip edilecek yol olarak vaz' etti.[7] Din, insanlara bir yük olarak değil, dönmek üzere gönderildiğimiz "aşağı, dûn-yâ"dan çıkarıldığımız yukarı-yüce ebedî hayata kavuşmanın yegâne yoludur. Zaten akıl da bunu gerektirmektedir. Yani akıl ve ilim aslen insanı Allah'a, onlar O'ndan O da onlardan razı bir şekilde döndürecek olan dinin gereklerini kavramak ve yaşamak gayesine hizmet eder. Dinin edebinde aslolan dini yaşamaktır diğer hususlar bu hedefin yardımcı unsurlarıdır. İnsanı dinden uzaklaştıran akıl da ilim de kendisinden Allah'a sığınılacak bir şeydir. Din ise ancak onun kendisi ile öğretildiği Hazreti Peygamber'e tabi olmakla anlaşılıp yaşanabilir. İnsanlara keyfi bir şekilde dinin hakikatleri üzerinde oynama müsaadesi verilmemiştir. Dinin aslı Kitap, fer'i ise sünnettir. Âlimlerin istinbâtı ise îzah ve hakikatleri keşfe gayrettir.[8] Dünyayı orada ebeden kalacak bir yer gibi görmek ancak kâfirin vasfıdır. Müslüman, dünyayı ebedî hakikat âleminin bir kapısı olarak görür ve dünya sevgisi kalbine işlemez. Dünya sevgisi kalbinde yer ettiğinde artık o da kendisini helâk edecek bir yola girmiş olur. "Dünya kâfirin cenneti, müslümanın zindanıdır". İnsan zindandan kurtulduğuna üzülmez. Ama dünya hayatı, Rıza-i Bârî'ye kavuşmanın bir imkânı olarak yerilen bir şey değil değer verilen bir şeydir. Dünyanın kendisi ve dünyalıklar peşinden koşmak gaye değildir. Dünya ancak İslâm'ın sözünün geçtiği bir yer kılındığında değersizleştiren bir şey olmaktan çıkar. Yani dünya hayatı ancak İslâm yaşandığında değerlidir.

Artık buradan İslâm aklının sevkettiği, ilmin rehberlik ettiği, "Din"in belirleyici olduğu bir dünya hayatına ulaşabiliriz. Dünyanın edebi, insanların birbirilerine muhtaç olarak yaratılmış olduğunun kavranması ile işe başlar. Mâverdî, insanların birbirine muhtaç olarak yaratılmış olmalarını Allah'ın onlara bir lütfu olarak görmektedir. Zira Allahü Teâlâ bu şekilde insanları

azgınlaşmaktan alıkoymaktadır.[9] Dünya halinin ıslahı ve selamette olması için en büyük payı gücünü geçiren bir Sultan'a, idareciye veren Mâverdî, İmam'ın Allah'tan korkarak işleri idare etmesinin Allah'ın kullarının da kendisine itaat etmesine vesile olacak en mühim husus olduğunu belirtir. Zira Allah korkusu yarattıkları hakkında Allah'a itaate sevk eder. Bu da Allah'a muhabbete yol açar. Hz. Ömer bir valisine şunu söylemiştir: "İnsanlar hakkında (onların işlerini idare ederken) Allah'tan korkmanı; Allah hakkında (O'nun emir ve yasaklarını uygularken) ise insanlardan korkmamanı sana tavsiye ederim".[10]

Aklı, ilmi, din ve dünyası iyi, doğru ve güzelliğin yegâne kaynağı olan İslâm'ın ellerinde oluşmuş olan şahsiyet artık kendi özündeki tevhide ulaşmalı ve insanlığını kemale erdirmek üzere yola koyulmalıdır. Bu da bir şahsi edeplenme aşamasıdır. Vahyi yok saymak suretiyle oluşmuş Batı medeniyeti kaynaklı insanı "her şeyden bağımsız hür"[11] bir varlık olarak kabul eden anlayış yerine insanın yaratılışındaki "öz"ün coşması anlamında "öz(ü)gür"lüğüne sahip ahsen-i takvim kıvamında İslâm'ın oluşturduğu şahsiyetin bir kıvama erme aşamasıdır bu edeplenme (te'dîb) safhası. Bu da yaratan ve yaratılan karşısında kibir ve "ucûb"dan uzak durmak suretiyle ahlâkın en güzeline ulaşmayı sağlayan; hayâ sahibi ve öfkesini kontrol ederek Allah'ın sevdiği kullarına bahşettiği hilme vâsıl olan, cennet ehlinin vasıflarının birincisi olan sadâkat ehli, dünyalık hiçbir şey karşısında eğilip bükülmeyen, Allah'tan başkasına boyun eğmeyen, makamlara ve imkânlara ulaşmak için şahsiyetini pazarlık vesilesi yapmayan fesat ve hasetten arınmış serbest ve özgür[12] bir İslâm şahsiyetidir. Mâverdî, *"Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim."* peygamberî öğretisini esasa alarak edebin öğretilen bir şey olduğunu bildirir. "Edep, tecrübe ile kazanılan âdet haline getirilmek suretiyle de güzelleşen bir şeydir". Hz. İsa'ya "Seni kim terbiye etti?" diye sorulduğunda "Beni kimse terbiye etmedi lakin ben cahillerin ahmaklıklarını görüp ondan uzak durdum." buyurmuştur.[13]

İnşâ olunmuş İslâmî şahsiyetlerden teşekkül eden toplum artık bütün katmanları ile hakikate hazır bir hâle gelmiştir. Mâverdî eserinin son bölümünü böyle bir topluluğun birbiri ile olan tesânüdün umdelerini koymaya hasretmiştir. Birbiri ile arkadaş[14] olan bu ümmetin mensupları sözde ve sükûtta, sabr ve tasada, meşverette, birbirinin sırrını saklamakta (ser verip sır vermemede), eğlenme ve ağız dolusu gülmeden uzak durmada, birbirine muhabbetle tesânüdde ve gündelik hallerdeki en yüce şahsiyetin sahip olacağı hasletlerde bir araya gelmişlerdir. Onlar taşlar ve kuşlar gibi başkasını yapmaktan uzak kılındıkları için değil Allah'ın has kulları olarak kast-ı mahsusa ile Hakk'ın divanında küfr ve zulmün tam karşısında yerlerini cesaretle almışlardır. Yani namaza durmuşlar ve omuzdaş olmuşlardır. ■

DİPNOTLAR

1 El-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn, thk. Mustafa es-Sakkâ, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut, 1408/1988.

2 El-Mâverdî, a.g.e., s. 36. Telefon, bilgisayar gibi teknolojik aygıtlardaki kullanımı ile insanı büyülenmişçesine etkisi altına alan internet getirilerinin ne kadar büyük bir tahribata yol açtığı ve insanın aklına da perde olduğunu burada zikretmek yerinde olacaktır.

3 Eserin konuları ele alış tarzı şu şekildedir: Öncelikle işlenen konuya dair ayet-i kerimeler zikredilir, sonra varsa hadis-i şeriflere yer verilir, sonrasında sahabe sözleri ve olayları ve yine bazı şairlerin ve önemli kimselerin sözleri de o konuya destek olmak üzere getirilir. Hadislerde ve sahabe sözlerinde herhangi bir kaynak doğrudan gösterilmez. Bundan dolayı birçok zayıf ve hatta uydurma sözlerin de eserde yer aldığı şeklinde itham edilmiştir. Bunun için bk. Çağrıcı, Mustafa, "Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn", DİA, İst. 1994, s. 407.

4 El-Mâverdî, a.g.e., s. 51.

5 El-Mâverdî, a.g.e., s. 67.

6 El-Mâverdî, a.g.e., s. 70.

7 El-Mâverdî, a.g.e., s. 140.

8 El-Mâverdî, a.g.e., s. 141.

9 El-Mâverdî, a.g.e., s. 197. Ona göre dünyanın selamet yurdu olması genel olarak altı şeye merbuttur: a-Kendisine tâbî olunan din, b-Sözünü geçiren sultan (lider), c-Herkese şâmil olan adâlet, d-Umûmî bir emniyet, e-Dâimî bereket, f-Geniş emel.

10 El-Mâverdî, a.g.e., s. 207.

11 "Hürriyet" kelimesi Fransızca'daki "liberté", İngilizce'deki liberty (freedom) kavramının tercümesi olarak XIX. yüzyıl Türk aydınları tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Burada "hürriyet" kelimesi felsefî ve siyâsî bir anlam kazanmıştır. Bu mânâsı itibari ile İslâmî anlayışa cephe alan bir kavramdır.

12 "Serbest" son on yıllar boyunca toplumun ve insanların yaşadığı değişim muvâcehesinde anlam kaymasına uğrayıp vaz' edildiği anlamın tam da zıddı bir noktaya getirilmiş bir kavramdır. Bu kavram aslen "başıbağlı" anlamına gelmekte ve Allah'ın emir ve yasaklarına sarsılmaz bir şekilde bağlı olan kimseleri işaret etmek üzere kullanılmakta idi. Burada kastedilen bu manasıdır. "Özgür" kelimesi de insanın selîm ve sahîh olan temiz fıtratının yani "öz"ünün (mâ hiye; ne ise o) gür olması şeklinde bir İslâmî bağ ile mukayyet olarak kullanılmıştır.

13 El-Mâverdî, a.g.e., s. 331.

14 Burada kastedilen sırtını birbirine dayamak veya bir harp esnasında kendisini kardeşine emanet etmek manasınadır. Pazara kadar değil mezara kadar bir gönül ve itikad birlikteliği.

EDEB TİMSALİ, İKİ NUR SAHİBİ: HZ. OSMAN (R.A.)

Sümeyra SAV
Avcılar Müftülüğü/Vaiz

Hz. Osman hakkında halifeliğinin son altı yılı hariç, seksen yıllık hayatında olumsuz tek ifade konuşulmamış, duyulmamış ve üstün kişiliği her daim övgüye mazhar olmuştur. Hem de en yakın arkadaşı Hz. Peygamber (s.a.v.) O'nu: *"Her Peygamber'in bir dostu vardır, benim de dostum Osman'dır."* diyerek işaret etmiş, *"Ashabım içinde huyu bana en çok benzeyen Osman'dır."* ifadesiyle de güzel huyunun menbaını bizlere göstermiştir. Hz. Osman deyince mü'minlerin kalbine gelen latif hislerin arkasında belki de doğduğu şehir olan Taif'in güllerinin kokusu vardır. Üzüm bahçeleriyle meşhur, zengin Mekkelilerin uğrak yeri olan Taif,kader budur ki daha sonra tebliğ için giden Hz. Peygamber'i aynı üzüm bahçelerinde mahsur ve mahzun bırakacaktır.Şehirler ve eşyalar gibi insanlar da kâinatta kadere dahil olan her zerrenin geçirdiği evreleri, makûs değişimi yaşamaktadır. Hz. Osman'ın kaderinde de cahiliye dönemiyle başlayıp, Habeşistan ve Medine'ye kadar uzanıp,

bu zamanlar içinde insanların hem dost hem de düşman yüzlerine mükerrer şahitlik yazılıdır.

İlk Müslümanlardan...

Hz. Osman zengin bir ailede doğmuş; güzel yüzlü, esmer, uzun, mütebessim çehreli ve yumuşak tenli bir cismaniyeti olan; Mekke'de az sayıdaki okuma yazma bilenler arasında, ticaret yaptığı için çok gezmiş çok görmüş kültürlü bir insandı. "Ben ilk dört müslümanın dördüncüsüyüm." ifadesiyle anlaşılıyor ki Hz. Ebu Bekir'in telkiniyle müslüman olmuş, sâbıkûnevvelûndandır. Cahiliye devrinde bile içki içmemiş, kötü davranışlarda bulunmamıştı. Hz. Peygamber'in davetine başladığı günlerde ülke dışında olan Hz. Osman dönünce yakın arkadaşı olan Ebu Bekir'den İslâm'a davet almış ve Hz. Peygamber'e gelerek yolda peygamberliğini rüyasında gördüğünü söylemişti. Mensup olduğu aile Ümeyyeoğulları ile Haşimîler arasındaki ezelî rekabetin de etkisiyle ailesi bu davete Mekke'nin fethine kadar sıcak bakmayacaktı ve Hz. Osman ailesinden de İslâm olan ilk kişiydi. İslâm oluşuna önce annesi Erva binti Kureyz sonra da amcası Hakem b. Ebu'l-Âs karşı çıkmış, amcası onu bağlayarak işkence edip, atalarının dinine dönmesi için baskı yapmıştı. Hz. Osman İslâm'dan dönmeyince amcası onu serbest bırakmıştı.

> **"Hz. Peygamber'in yere vurduğu topuğuyla, bu toprağın üstünde bir peygamber, bir sıddîk, iki de şehit var derken yanında üç kişi vardı: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman."**

Zi'n-Nûreyn

"İki nur sahibi", Hz. Osman'ın Peygamber Efendimiz'e akrabalığıyla verilmiş bir lakaptı. Önce Hz. Rukiyye ile evlenmiş Abdullah isimli bir evlat sahibi olmuş, Bedir savaşı esnasında hastalanan zevcesine bakmak için savaşa katılamamış, yine de Peygamberimiz tarafından Bedir'de olanlarla beraber sayılmıştır. Eşi Rukiyye ile birlikte Habeşistan'a hicret eden ilk müminler arasında da yer almıştır. Eşinin vefatıyla birlikte Hz. Peygamber, diğer kızı Ümmü Gülsüm'ü de Hz. Osman ile nikâhlamış ve Ümmü Gülsüm'ün vefatından sonra *"Üçüncü bir kızım olsaydı Osman'la evlendirirdim."* buyurmuştur.

Cenneti Satın Alan Adam

Hz. Osman cennetle müjdelenen on sahabeden biriydive bunun da ötesinde EbuHureyre'nin anlattığına göre Hz. Peygamber'den iki kez cenneti satın almıştı. Hicretten sonra Medine'de su sıkıntısı baş göstermiş, Rûme isimli bir şahsın da parayla su sattığı bir kuyusu bulunmaktaydı. Allah Resulü bu kuyuyu satın alıp, müslümanlar için hibe edecek birisi için Allah'ın cennetini vereceğini söylemiş, Hz. Osman da bu kuyuyu satın alarak müslümanların istifadesine sunmuştu. Daha sonraları bu kuyu "Bi'r-i Osman" olarak anılacak, belki de yüzyıllarca devam edecek olan iyilik hareketi olan vakıfların ilk örneği olacaktı.Ebu Hureyre'nin bahsettiği diğer olay da Tebük seferine gidecek olan "Ceyşü'l-Usre'yi techiz etmesiyle cenneti kazanmasıydı. Hz. Osman sayısız yerde mü'minleri maddî imkânları ile desteklemiş Harem civarındaki yerleri satın almak suretiyle Mescid-i Haram'ı genişleterek sınır taşlarını da yenilettirmiştir. Mescid-i Nebevi'yi de yeniden inşa ederek malını Allahyolunda kullananlarda ilklerden ve öncülerden olmuştur.İslâmiyeti kabul ettikten sonra her Cuma bir köle azad eden Hz. Osman âzâd edecek köle bulamazsa diğer Cuma iki köle âzâd etmiştir.

Yaz Useym!

Ümeyyeoğulları adetleri üzere çocuklarına hep vahşi hayvan ismi koyar, "Düşmanları korkutmak için bu isimleri veririz, kölelerimizin ismini de kendimiz için koyarız." derlerdi. Köleler güzel isimli ama

Hz. Osman Foto: H. Ali Erkaya

evlatlar "Osman" gibi "yırtıcı kuş yahut yılan yavrusu" mânâlarına gelen isimlerle isimlendirilirdi. Hz. Osman ismi gibi insanların kalbine korku salan biri olamadı.

Kimseyi incitmedi. Hz. Peygamber'in O'na Osman kelimesinin ism-i tasgıri olarak Useym diye hitap ettiğini söyler Aişe validemiz. Bu biraz da Hümeyra deyişindeki sevgi ve muhabbeti andırır. Kendisine gelen vahyi yazması için Hz. Osman'a *"Yaz Useym!"* diyor Allah Resulü… Yaz Osmancık!

Meleklerin Bile Hayâ Ettiği

Hz. Peygamber, kendisini"güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilen peygamber" olarak anlatır. Müminlere de iyi ahlâklı olmayı öğütler. Hz. Osman'ı kendisine en çok bu yönden benzettiği için derin muhabbeti vardır. Hz. Aişe'nin odasında yanına gelen Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile sohbet ederlerken içeri Hz. Osman'ın girişiyle oturuşunu değiştirir ve kendisini o şekilde karşılar. Nedir Hz. Osman'ı diğer dostlarından ayıran, diye meraktadır eşi haliyle. Ona cevabı ise Hz. Osman'ın neden İslâm tarihinde hayâ sembolü olduğunun ispatıdır:*"Meleklerin bile hayâ ettiği kimseden benim hayâ etmemem doğru olmaz. Allah'a yemin ederim ki melekler Allah ve Resûlü'nden hayâ ettikleri gibi Osman'dan hayâ ederler."* buyurur Yüce Peygamber.

Tevazu Örnekliği

Gece kalktığında abdest suyunu kendisi hazırlar, neden hizmetçilerine hazırlatmıyorsun dediklerinde, "Gece vakti onlar istirahat ediyor." derdi. Müslüman olduktan sonra her gün gusül abdesti aldığı, her namaz için de ayrı abdest aldığı ifade edilir. Zaman zaman da mescitte abasını başının altına alarak uyur, görenler onun İslâm halifesi olduğunu anlamazdı.

Hadis Rivayeti

Hz. Osman,Hz. Peygamber'e yakınlığından dolayı diğer sahabeler gibi hadis rivayet etmiş, rivayet ettiği hadis sayısı 146 olarak bilinmektedir. Genel olarak gördüğü bir durumu düzeltmek adına Hz. Peygamber'den duyduğu bilgileri anlatmak gereği olarak bu rivayetleri aktarmıştır. Ondan bize kadar gelen meşhur hadislerden biri de her gece sabahlara

kadar okuduğu Kur'an-ı Kerim ile ilgili olarak *"Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir."* hadisidir. *"Kim ki Allah için bir mescit inşa ederse, Allah da onun için cennette bir benzerini inşâ eder."* ve *"Kim Allah'ın emrettiği gibi abdest alırsa, farz namazlar, arasındaki günahlar için kefarettir."* hadislerini de rivayet etmiştir.

"Osman Zinnureyn (r.a.)" (Bursa Ulu Camii)

Şehâdet

İslâm tarihi açısından sonraki dönemlerde yaşanacak, belki de günümüze kadar rüzgârı devam eden fırtınalar Hz. Osman'ın narin, halîm ve herkesi düşünen karakterine rağmen halifeliğinin ikinci yarısını kara bulutlarla kaplamıştı. Fetihlerle büyüyen ülkenin çeşitli yerlerinden yükselen hakaret dolu, İslâm terbiyesini içine sindirememiş çiğ seslerini duymuş, bazılarını ikna etmek için konuşmuş anlatmış, lâkin mukadderatı İslâm'a yazılı olayları engellemeye hiç kimse gibi O'nun da gücü yetmemişti. İsyan cümlelerinden biri "Hilafet makamını terk et!" diye yükselmiş, Hz. Osman bu sese karşı sadece susmuştu. Evinde tam kırk gün muhasaraya alınmış, su dahi verilmeyecek kadar bir hırs kapısının eşiğinde bekleyişteyken O, Peygamberimiz'in:*"Yâ Osman! Cenab-ı Hakk sana bir gömlek giydirecek, münafıklar onu senden soymak isterlerse sakın sen onu, bana kavuşuncaya kadar çıkarma."* sesinden başka bir ses işitmemiştir. Son rüyası şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s.), yanında Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer ile birlikte "Hep oruçluyuz ve iftara seni bekliyoruz." buyurmuştu. Hani bir zamanlar Sebir dağında yerin sarsılmasıyla Hz. Peygamber'in yere vurduğu topuğuyla, bu toprağın üstünde bir peygamber, bir sıddîk, iki de şehit var derken yanında üç kişi vardı: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman. Şehâdetini daha o günden beri biliyor ve herkesin neden susuyorsun, seni öldürmeye gelen isyancılara neden istediklerini vermiyorsun dediklerinde de Taif'in üzüm bahçelerinden daha güzel bir bahçede dostlarıyla iftar edeceğini biliyordu. Bu nedenle o gün oruç tutmuştu. Sene 656. Mısır, Basra ve Kûfe'den gelen isyancı gruplar duvarları delerek içeri girip o sırada Kur'an okuyan halifeye saldırırken , yanında O'nu koruyacak yalnızca bir kadın vardı. Eşi Nâile bint Ferâfisa. Suriyeli ve şair bir kadın. Kanlar içinde şehadete giden Hz. Osman'ı, cennete kopan iki parmağıyla beraber yolluyor Nâile…

KAYNAKÇA

- APAK, Adem, Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti, İnsan Yay.
- FAYDA, Mustafa, "Hulefâ-yi Râşidîn" , DİA maddesi.
- SARIÇAM, İsmail," Hz. Osman", TDV Yay.
- SAVAŞ, Rıza , "NÂİLE bint FERÂFİSA" ,DİA maddesi.
- YİĞİT, İsmail, "OSMAN" , DİA maddesi.

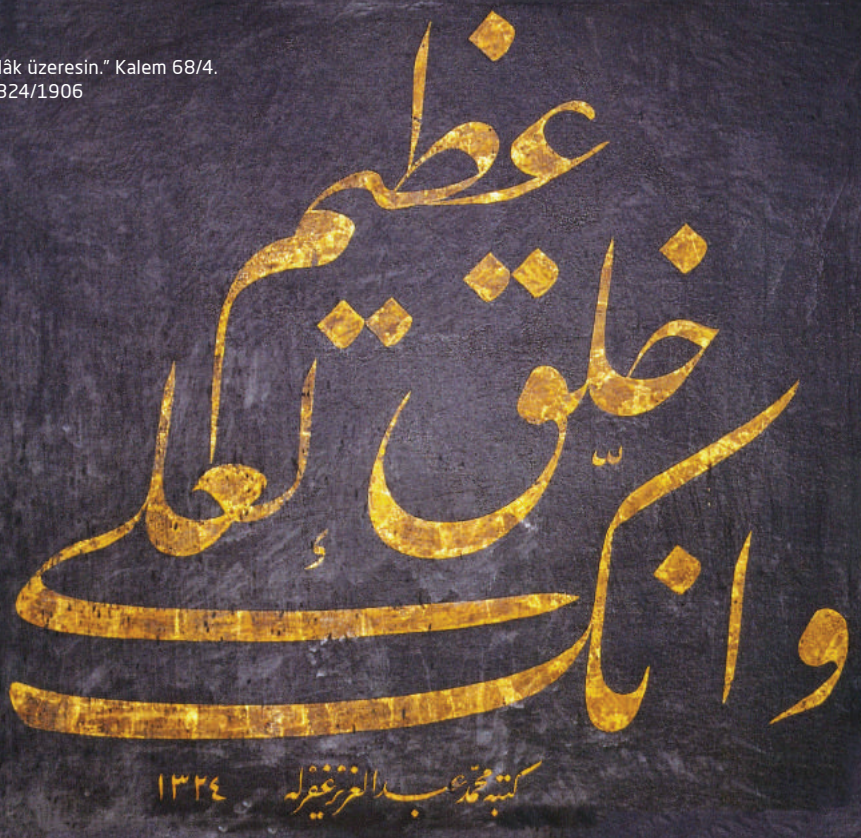

"Ve sen pek yüksek bir ahlâk üzeresin." Kalem 68/4.
Hat: Mehmet Abdülaziz, 1324/1906

"BİRLİKTE YAŞAMA ÂDÂBI VE PEYGAMBER AHLÂKI"[1]

İmam Gazzâlî
Çeviren: Mustafa Çağrıcı

Hamd olsun bütün varlıkları yaratan, yarattığını en güzel şekilde yaratıp düzenleyen Allah'a. Hamd olsun Peygamberi Muhammed (s.a.v.)'e edep kazandıran ve edebini en güzel yapan Allah'a. Salât ü selam olsun bizim ve bütün peygamberlerin efendisi Muhammed'e ve onun tertemiz ailesine. Ahlâkta, tutum ve davranışlarda ve üstün dinî özellikler konusunda Peygamberlerin Efendisi'ne uyma yolunda bizi başarılı kılacak olan Yüce Allah'tır; yolunu şaşırmışlara yol gösteren, zorda kalanların niyazlarına karşılık veren O'dur.

Burada Resûlüllah'ın ahlâk ve âdâbı hakkında senedleriyle[2] birlikte bize kadar gelen rivayetleri aktarmak, bunu yaparken de senedleri bırakarak rivayetlerin metinlerini fasıllar halinde derli toplu sunmak istedim. Bu bölümde şu konuları ele almak istiyoruz:

Allah Teâlâ'nın Dostu ve Seçkin Kulu Muhammed (s.a.v.)'i Kur'an ile Eğitmesi

Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah Teâlâ'nın kendisini güzel hasletler ve ahlâkî erdemlerle bezemesi için bol bol dua, yakarış ve istekte bulunur, "*Allah'ım! Dışımı ve içimi güzel eyle.*"[3]; "*Allah'ım! Kötü huylardan beni koru.*"[4] diye dua ederdi. Allah Teâlâ, "*Bana dua edin, karşılık vereyim.*"[5] şeklindeki vaadine uyarak onun duasına icabet etti; kendisine Kur'an'ı indirip onu Kur'an edebiyle eğitti; böylece onun ahlâkı Kur'an ahlâkı oldu. Sa'd b. Hişam der ki: "Bir ara Aişe (r.a.)'ın yanına

gittim ve kendisine Resûlüllah (s.a.v.)'in ahlâkının nasıl olduğunu sordum. 'Kur'an'ı okumuyor musun?' dedi. 'Evet, okuyorum.' dedim. 'Resûlüllah (s.a.v.)'ın ahlâkı Kur'an'dı' dedi."[6]

Onun bu yüksek ahlâkına giren bazı erdemleri şunlardır: İnsanlarla güzel geçinmek ve iyilik etmek, çevresine karşı yumuşak davranmak, cömertlik yapmak ve yemek ikram etmek, selamlaşmak, iyi veya kötü biri olduğuna bakmadan hastaları ziyaret etmek, müslümanların cenazesine katılmak, ister müslüman ister kâfir olsun komşularına iyi davranmak, müslümanların yaşlılarına saygı göstermek, yemek davetlerine katılıp ikram sahibine dua etmek, affetmek, dargınları barıştırmak, cömertlik ve eli bolluk, kolaylaştırıcı olmak, öfkesine hâkim olmak ve insanları bağışlamak; İslâm'ın yasaklamış olduğu bütün erdemsizliklerden; boş ve asılsız işlerden, sazlı sözlü eğlencelerden; gıybet, yalan, cimrilik ve açgözlülük, ilgisizlik, hile ve aldatma, söz taşıma, ara bozuculuk, akrabaya karşı ilgisizlik, geçimsizlik, kibir, övünme, böbürlenme ve ululuk taslama, küfürbazlık, kin, haset, uğursuzluk, azgınlık, düşmanlık ve zulüm gibi kötülüklerden uzak durmak.

Resûlüllah'ın Bazı Ahlâkî Erdemleri

Resûlüllah (s.a.v.) insanların en yumuşak huylusu,[7] en cesuru,[8] en adaletlisi[9] ve en iffetlisiydi. Mahremi olmayan hiçbir kadına eli dokunmamıştır.[10] İnsanların en cömerti idi.[11] Ayakkabısını onarır, elbisesine yama yapar, ailesinin ev işlerine yardım ederdi.[12]İnsanlar arasında hayâ duygusu en güçlü olanıydı.[13] Köle-hür ayırmadan herkesin davetine katılır,[14] hediye kabul eder ve karşılığını verirdi.[15] Bir yoksulun, bir cariyenin davetini bile büyüklenip reddetmez, Rabbiyle ilgili bir yanlışa canı sıkılır fakat nefsi için kızmazdı.[16] Helâl olanı yemekten çekinmezdi. Ekmek bulamazsa hurma yerdi; kurutulmuş et yerdi. Hurma bulursa hurma, buğday ekmeği bulursa buğday ekmeği, arpa ekmeği bulursa arpa ekmeği yerdi; bulursa tatlı veya bal da yerdi. Süt bulup ekmek bulamazsa sütle yetinirdi. Bulursa karpuz veya sebze yerdi. Yemek yerken bir yere yaslanmazdı.[17]

Resûlullah (s.a.v.) hastaları ziyaret eder, cenazeye katılır;[18] düşmanlarının arasında bile muhafızı olmadan tek başına dolaşırdı.[19] O, insanların en alçak gönüllüsü, kibre sapmadan en ağırbaşlısı,[20] insanlar arasında kısa ama en etkili konuşanı,[21] gülümsemesi en tatlı olanı idi.[22] Resûl-i Ekrem'i hiçbir dünya işi huzursuz etmezdi.[23] Şehrin en uzağındaki bir hastayı bile ziyaret ederdi.[24] Parfüm kullanmayı sever, kötü kokudan hoşlanmazdı.[25] Fakirlerle oturur ve onlarla birlikte yemek yer,[26] insanlara huylarına göre davranır, saygın insanlara güzel davranarak onlarla iyi ilişki kurardı.[27] Akrabalarıyla ilişkilerini sağlam tutar, ancak onları daha faziletli olan başkalarından üstün görmezdi. Kimseye güçlük çıkarmaz, mazereti olanın özrünü kabul ederdi.[28] Şaka yapar, ancak gerçek dışı sözler söylemezdi.[29] Kahkaha atmadan güler,[30] oyun oynamayı yadırgamazdı. Eşiyle yarış yapar,[31] bazen eşinin sesini yükseltmesine sabrederdi. Sütünden kendisinin ve ailesinin beslendikleri develeri ve koyunları olurdu.[32] Gerek yedikleri gerekse giydikleri hizmetçilerinin yediğinden giydiğinden daha değerli olmazdı.[33] Bir yoksulu yoksulluk ve düşkünlüğünden dolayı önemsiz görmez; bir varlıklıdan varlığı sebebiyle çekinmezdi; aksine, onu da diğerini de eşit şekilde Allah yoluna davet ederdi.[34]

"Akrabalarıyla ilişkilerini sağlam tutar, ancak onları daha faziletli olan başkalarından üstün görmezdi. Kimseye güçlük çıkarmaz, mazereti olanın özrünü kabul ederdi. Şaka yapar, ancak gerçek dışı sözler söylemezdi."

Yüce Allah Hz. Peygamber'de erdemli bir kişisel hayatı ve eksiksiz bir yönetim maharetini toplamıştı. O ümmî idi; cahil bir beldede, çölde ve fakirlik ortamında, koyun güderek yetişti, babasız annesiz büyüdü. Fakat Yüce Allah bütün ahlâkî erdemleri ve güzel davranışları onda topladı. Gelmiş geçmiş toplumların bilgilerini, ahiret kurtuluşunun yolunu, bu yola özenmeyi ve dünya bağlarından kurtulmayı, gerekli olanı alıp gereksiz olanı bırakmayı ona öğretti.

Allah bizi onun emrine uymaya, onun yaptıklarını örnek almaya muvaffak eylesin. Âmin Ya Rabbe'l-âlemîn!

Resûlüllah'ın Edep ve Ahlâkına Dair Başka Bazı Örnekler

Hz. Peygamber bir kadına, bir hizmetliye ağır söz söylemedi. Kendisinden, müslüman veya kâfir, bir topluluk veya bir kişi hakkında beddua etmesi istense beddua yerine dua ederdi.[35] Kimseye bir tokat bile vurmadı; kendine yapılan hiçbir kötülüğün intikamını almadı. İki uygulamadan birini seçme durumunda kaldığında kolay olanını seçti. Ancak göstereceği kolaylık bir günaha veya akraba bağlarını koparmaya sebep olacaksa bu hususlarda kolaylık göstermekten son derece uzak dururdu.[36]

İster hür, isterse köle veya cariye olsun, kendisine kim başvursa ihtiyacını karşılamak için mutlaka harekete geçerdi.[37] Enes (r.a.) der ki: "Onu hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, (çocukluğumu kendisinin hizmetinde geçirdiğim yıllarda) hoşlanmadığı bir iş yaptığımda asla 'Neden bunu yaptın!' diyerek beni azarlamadı. Böyle bir sebepten dolayı eşleri beni azarlamak istediklerinde *'Bırakın onu! Olacağı varmış.'* derdi."[38] Kendisi namaz kılarken biri yanına gelip oturduğunda kesinlikle namazını kısa tutar, (selam verince) gelen kişiye döner ve *"Bir ihtiyaç mı vardı?"* diye sorar, adamın ihtiyacını karşıladıktan sonra namazına devam ederdi.

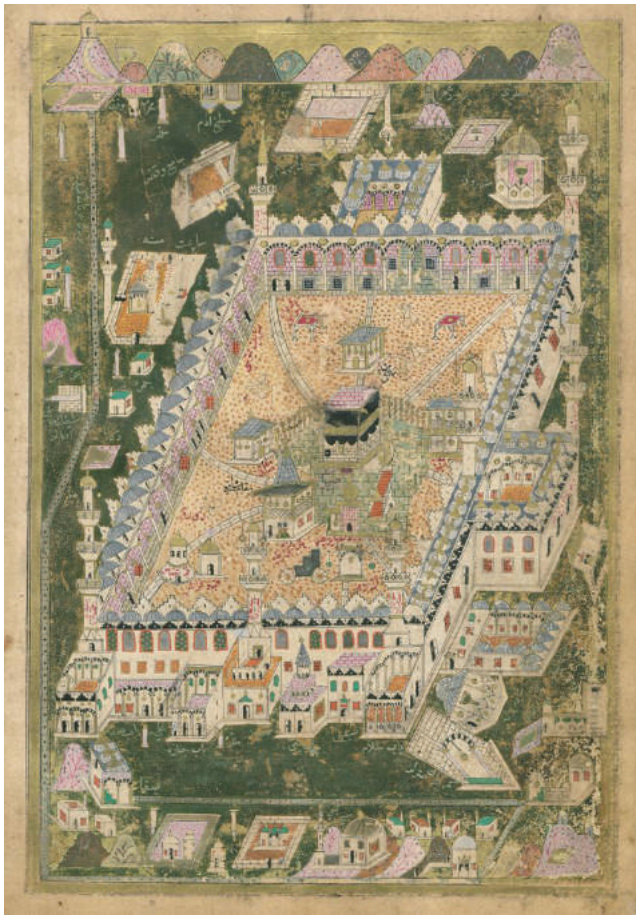

Osmanlı dönemi Mekke.

Ashabının arasında otururken kim olduğu anlaşılamazdı; çünkü nerede boş yer varsa oraya otururdu.[39] Huzuruna gelen birine -herhangi bir akrabası ve süt yakını olmasa bile- ikram olarak oturması için elbisesini altına serdiği olurdu.[40] Oturması, dinlemesi, konuşması, nazik davranışları sayesinde oturanlarla sıcak ilişki kurardı. Onun meclisi hayâ, tevazu ve güven meclisiydi.[41] Yüce Allah şöyle buyurur: *"Allah'ın sana bahşettiği merhamet sayesinde sen o insanlara iyi ki yumuşak davrandın. Şayet kaba, katı kalpli olsaydın kesinlikle etrafından uzaklaşıp giderlerdi."*[42]

Resûlüllah'ın Konuşması ve Gülmesi

Hz. Peygamber insanların en düzgün, en tatlı konuşanı idi. Az ve akıcı konuşurdu. Düzensiz konuşmazdı; kelimeleri dizilmiş inciler gibiydi. Konuşması kısa olmasına rağmen anlatmak istediğini bu kısa konuşmada kolaylıkla toparlardı. Özlü sözler (cevâmi'u'l-kelim) şeklinde konuşurdu;[43] konuşması ne gereğinden uzun ne de kısa olurdu. Kelimeleri dizer gibi konuşurken, söylediklerini dinleyenin alıp hafızasına ve zihnine yerleştireceği şekilde cümle aralarında duraklardı. Sesi gür ve ses rengi eşsizdi.[44] Sahabesiyle yüz yüze geldiğinde hep mütebessim ve yüzü neşeli olur, onların konuşmalarını beğeniyle dinler, onlarla içli dışlı olurdu.[45] Bazen dişleri görünecek kadar gülerdi.[46]

Hz. Peygamber'in Yemekle İlgili Âdâb ve Ahlâkı

Resûlüllah bulduğunu yerdi. En sevdiği yemek kalabalıkta yedikleri olurdu. Sofra hazır olduğunda *"Bismillâh. Allah'ım! Şu yemeğimizi şükrü eda edilen nimetlerden eyle. Bizim için bu yemeğe cennet*

yemeğini de ekle Ya Rabbi!" şeklinde dua ederdi. *"Ben bir kulum ve kul gibi oturur, kul gibi yemek yerim."*[47] derdi. Hiçbir yemeği asla kötülemezdi; canı çekerse yer, değilse yemezdi.[48] Yemekten sonra şöyle dua ederdi: *"Elhamdülillâh. Allah'ım! Yedirip doyurdun; içirip kandırdın. Nankörlük etmekten, şükrü bırakmaktan ve nimetine karşı küstah davranmaktan sana sığınır, sana hamd ederim."*[49] Özellikle ekmek ve et yediğinde ellerini adamakıllı yıkardı.[50] Suyu üç defada içer, her defasında besmele çeker, sonunda üç kere "Elhamdülillâh" derdi.[51]

"Ve sen pek yüksek bir ahlâk üzeresin." Kalem 68/4.
Hat: Mehmet Abdülaziz, 1330/1912

Giyim Kuşamla İlgili Ahlâk ve Âdâbı

Elbise rengi çoğunlukla beyaz olurdu. *"Beyaz elbise giyiniz -çünkü beyaz elbise daha güzel ve daha temizdir- ölenlerinizi beyazla kefenleyiniz."*[52] derdi. *"Ben kulum, kul gibi giyinmeliyim."* derdi.[53] Yüzük takardı,[54] bazen çıkardığı da olurdu. Bir şeyi hatırlamak için yüzüğüne iplik bağlardı.[55]

Hz. Peygamber'in Cezalandırmaya Gücü Yettiği Halde Affetmesi

Resûlüllah insanların en yumuşak huylusu, cezalandırma gücü olmasına rağmen affetmede en ileri olanı idi. Bir savaş sırasında düşman tarafı Hz. Peygamber'in bir ara müslümanlardan ayrı düştüğünü gördüler. İçlerinden (Gavres b. el-Hâris adında) biri gelip kılıcıyla Resûlüllah'ın tepesine dikildi ve:

- "Şimdi kim seni benden koruyacak!" dedi. Resûl-i Ekrem:

- *"Allah!"* deyince adamın kılıcı elinden düştü. Resûlüllah kılıcı aldı ve:

- "*Ya şimdi seni benden kim koruyacak*!" buyurdu. Adam:

- "Elinde kılıç tutanların en iyisi olmanı dilerim." dedi. Adama buyurdu ki:

- *"Allah'tan başka tanrı olmadığını ve benim de onun Resûlü olduğumu ikrar et!"* Fakat adam:

- "Hayır! Ancak sana karşı savaşmayacağımı, fakat senin yanında da sana karşı savaşanların yanında da olmayacağımı söyleyebilirim." dedi.

Hz. Peygamber onu serbest bıraktı. Adam arkadaşlarının yanına gitti ve "İnsanların en hayırlısının yanından geldim." dedi.[56]

Hoşlanmadığı Tutum ve Davranışlar Karşısında Susup Sabretmesi

Resûlüllah (s.a.v.)'in hem kızgınlığı hem hoşnutluğu yüzünden anlaşılırdı. Canı sıkıldığında sık sık mübarek sakalını sıvazlardı. Birinde görüp hoşlanmadığı bir durumu yüzüne vurmazdı.[57] Bir bedevi mescidi kirletmişti. Sahabeden bazıları adamı dövmek istediler. Resûlüllah "*Bırakın adamı.*" buyurdu ve sonra adama "*Bu mescit denilen yerler böyle abdest bozmaya, kirletmeye uygun yerler değil.*" buyurdu.[58]

Gönül Zenginliği ve Cömertliği

Hz. Peygamber gönül zenginliğinde ve cömertlikte benzersizdi; özellikle Ramazan'da dinmeyen rüzgâr gibiydi.[59] Ali (r.a.) onu tanıtırken şöyle demişti: "O, insanlar arasında en eli açık, gönlü en geniş, sözü en doğru, sözüne en sadık, en yumuşak tabiatlı ve akrabaya karşı en cömert olandır. Onu ilk kez gören çekinirdi; fakat onunla iyice yakınlık kurup tanışınca

kendisini sever ve 'Şimdiye kadar böyle birini görmedim' derdi."[60] Ondan bir şey istenip de -varsa- vermediği olmamıştır.[61] Bir defasında eline doksan bin dirhem tutarında para geçmişti. Parayı sergi üzerine döküp başına geçti ve bütün para bitinceye kadar gelene geçene dağıttı.[62]

Yiğitliği ve Cesareti

Resûlüllah insanların en yüreklisi ve en yiğidiydi.[63] Hz. Ali (r.a.) anlatıyor: "Bedir savaşının zor bir anında Peygamber (s.a.v.)'in yanına sığındık. İçimizde düşmana en yakın konumda bulunan o idi ve kendisi o gün hepimizden çok daha yürekli olduğunu gösteriyordu."[64] Yine Hz. Ali anlatıyor: "Savaş kızışmış, iki ordu burun buruna gelmişti. Hepimiz Resûlüllah için korkuyorduk. Çünkü aramızda düşmana ondan daha yakın olan yoktu."[65] Savaşta düşmana çok yakın durduğundan dolayı kahramanlar bile en fazla onun yanına kadar varabilirlerdi.[66]

Alçakgönüllülüğü

Hz. Peygamber makamının yüksekliğine rağmen insanların en alçakgönüllüsü idi. Bir ara Hz. Peygamber (s.a.v.) birinin yanına gitmişti. Adam Peygamber'in heybetinden etkilenip titremeye başladı. Bunun üzerine adamı şu sözlerle sakinleştirdi: *"Rahat ol. Ben kral değilim; sadece Kureyş'ten kurutulmuş etle geçinen bir kadının oğluyum."*[67]

Fizyolojik Görüntüsü ve Bedensel Yapısı

Resûlüllah'ın parlak ve duru bir ten rengi vardı. Teni ne çok koyu ne de çok açıktı. Amcası Ebû Talip onu şu mısralarla anlatmıştı:

"Bir beyaz yüz ki, onun hatırına bulutlardan yağmur istenir.

Yetimlerin dayanağı, dulların sığınağıdır o."[68]

Resûlüllah'ın yüzü herkesten daha güzel ve daha aydınlıktı. İnsanlar onun yüzünü ancak dolunaya benzeterek anlatabilirlerdi. Onu tanıyanlar kendisinin, tam da dostu Ebûbekir (r.a.)'ın anlattığı gibi olduğunu söylerler:

"Güvenilirdir o, seçkindir ve hep iyiliğe çağırır. Karanlığı kaldıran dolunay ışığı gibidir o."

Hz. Peygamber'in alnı geniş, kaşları kavisli, ince uzundu. Gözleri iri, göz bebekleri siyahtı. Kirpikleri sık ve birbirine geçmişçesine zengindi. Gülerken ağzını açtığında dişleri şimşek çakmış gibi ışıldardı. Dudaklarının güzelliği ve ağız yapısının tatlılığı benzersizdi. Yüz hatları orantılı; çehresi ne fazla uzun ne de yuvarlaktı.

Belli Başlı Mucizeleri ve Olağanüstü Halleri

Aslında o ümmî idi; yani ilim tahsil etmemiş, kitap okumamış, hiçbir zaman ilim yolculuğu yapmamıştı. Devamlı cahil Araplar arasında yaşıyordu. Yetim, zayıf ve himayeye muhtaç durumdaydı. Şu hâlde bütün bu ahlâk ve davranış güzellikleri, erdemleri ona nereden gelmişti? Allah Teâlâ ile O'nun melekleri, kitapları ve peygamberlik özelliklerini gösteren diğer konulardaki bilgileri bir yana bırakalım; söz gelimi sadece fıkhî düzenlemelere ilişkin bilgileri dahi vahyin açık seçik aydınlatması olmasaydı nereden almış olabilirdi? Bütün bunlara tek başına beşer gücü yeter miydi?

Özellikle Kur'an, insanlar arasında her zaman var olmuş ve olacak en büyük mucizedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) dışında hiçbir peygamberin Kur'an gibi kalıcı bir mucizesi olmamıştır. Nitekim Resûlüllah bu mucize ile halkın edebiyatçı kesimine, Arapların dil ustalarına karşı meydan okumuştur. O devirde Arap yarımadası böyle edebiyat ustalarının binlercesiyle dolu idi. Fesâhat onların sanatıydı; aralarında bununla yarışır, bununla övünürlerdi. Hz. Peygamber de onların arasına girer ve onları -dilerlerse birbirlerinden de destek alarak- Kur'an'ın bir benzerini getirmeye çağırırdı.[69] Aslında bu çağrı, onları aciz bırakma amacı taşıyordu ve nitekim bunu yapmakta acze düştüler.

Hz. Muhammed'e inanmak, onu tasdik etmek ve onun bütün yapıp ettiklerinde kendisine uymak ne büyük nasip! Yüce Allah'tan lütfu ve zengin cömertliğiyle bizi onun yolundan gitmeye; ahlâkında, söz, hâl ve davranışlarında onu örnek almaya muvaffak kılmasını diliyoruz.

1 İhyâu Ulûmi'd-Dîn, 20. Kitap'tan kısaltılarak hazırlanmıştır.
2 Sened: Hadis, haber ve eser" denilen bilgileri aktaran kişilerin isim zinciri.
3 (اللَّهُمَّ حَسِّنْ خُلُقِي وَخَلْقِي), 'İhyâ', Kahire, 1332, II, 358; kısmen farklı ifadeyle bk. İbn Hanbel, el-Müsned (nşr. Ş. el-Arnavut v.dğr, 1421/2001, nşr. A. M. Abdülkerim), Beyrut, 1432/2011, VI, 373.
4 (اللَّهُمَّ جَنِّبْنِي مُنْكَرَاتِ وَالْأَخْلَاقِ), İbn Ebî Şeybe, el-Muṣannef (nşr. K. Y. el-Hût), Riyad, 1409, VI, 77.
5 Mü'min, 40/60.
6 (كَانَ خُلُقُ رَسُولِ اللهِ الْقُرْآنُ), Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ (nşr. Hasan Abdülmün'im), Beyrut, 1421/2001, X, 193.
7 Vâḳıdî, el-Meğâzî, (nşr. Marsden Jones), Beyrut, 1409/1989, II, 811.
8 Ebû İshâk el-Fezârî, es-Siyer (nşr. Fârûk Ḥammâde), Beyrut, 1987, s. 206.
9 İbn Vehb, el-Câmi' fî'l-Ḥadîs, Riyad, 1416/1995, s. 671.
10 (مَا مَسَّتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ، إِلَّا يَدَ امْرَأَةٍ يَمْلِكُهَا), Buhârî, el-'Edebü'l-Müfred (nşr. A, el-Azzâzî, A. el-Mezîdî), Riyad, 1997, IX, 80.
11 (كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم أَجْوَدَ النَّاسِ), Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, I, 8; Müslim, es-Ṣaḥîḥ (nşr. M. F. Abdülbaki), Beyrut, ts., IV, 1802.
12 İlgili rivayetler için bk. İbn Sa'd, et-Ṭabaḳât (nşr. İhsan Abbas), Beyrut, 1388/1968; (nşr. A. M. Ömer), Kahire 1421/2001, I, 366; Buḥârî, el-Edebü'l-Mufred, s. 278.
13 Yaklaşık ifadeler için bk. Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 190; VIII, 26; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 1809.
14 (يُجِيبُ دَعْوَةَ الْمَمْلُوكِ), İbn Ebî Şeybe, el-Muṣannef, II, 391.
15 (يقبل الهدايا ولو أنها جرعة لبن أو فخذ أرنب، ويكافئ عليها), İbn Hazm, Cevâmi'u's-Sîre, Beyrut (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), ts., s. 33; keza bk. Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, III, 157.
16 (وَكَانَ رَسُول الله صلى الله عَلَيْهِ وَسلم إذا غضب غضب لله تَعَالَى وَلَا يغْضب لنَفسِهِ), Hakîm et-Tirmizî, Nevâdiru'l-Uṣûl (nşr. Tevfik M. Tekle), Beyrut, 1432/2011, I, 76.
17 (ما رُئِيَ رَسولُ الله صلَّى الله عليه وسلم يأكُلُ مُتكِئاً قَطُّ), Ebû Dâvûd, es-Sünen (nşr. A. el-Azzâzî, A. el-Mezîdî), Riyad, 1997, V, 592.
18 (وَيَعُودُ الْمَرِيضَ، وَيَتْبَعُ الْجِنَازَةَ), Mâlik b. Enes, el-Muvaṭṭâ (nşr. M. M. el-A'zamî), Abudabi, 1425/2004, I, 338.
19 İlgili rivayet için bk. Tirmizî, es-Sünen, Kahire, 1395/1975; (nşr. B. Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1998, V, 251.
20 Hz. Peygamber'in tevazuu konusunda bk. İbn Hanbel, el-Müsned, III, 478; V, 349; İbn Mâce, es-Sünen, II, 316; Ebû Dâvûd, es-Sünen, VII, 257.
21 Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 190; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 2298.
22 Tirmizî, eş-Şemâil (nşr. C. Abbas b. Seyyid), Beyrut, ts., s. 199.
23 İbn Hanbel, el-Müsned, XL, 463; Taberânî, el-Mu'cemu'l-'Evsaṭ (nşr. Târık b. İvadullâh b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Kahire, ts., I, 171.
24 "وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُ الْمَرْضَى وَيَسْأَلُ عَنْهُمْ" (Resûlüllah hastaları ziyaret eder, durumlarını sorardı), Şâfi'î, el-Müsned (nşr. M. Yasin Fahl), Kuveyt, 1425/2004, II, 93.
25 Ebû Dâvûd, es-Sünen, VI, 175.
26 İlgili hadisler için bk. Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, VIII, 96; İbn Ebû Dâvûd, es-Sünen, V, 506.
27 Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr (nşr. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî), Kahire, ts., II, 304.
28 İbn Hanbel, el-Müsned, XXV, 66; Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, VI, 3.
29 (إِنِّي لَأَمْزَحُ وَلَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا), Taberânî, el-Mu'cemu'l-'Evsaṭ, I, 298; VII, 32.
30 İbn Hanbel, el-Müsned, XL, 432; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, II, 616.
31 Ebû Dâvûd, es-Sünen, IV, 224; Nesâî, es-Sünenü'l-Kubrâ, VIII, 178.
32 İbn Sa'd, I, 427; II, 76; V, 98, 102, 156; İbn Mâce, es-Sünen, III, 610.
33 İbn Sa'd, et-Ṭabaḳât, I, 497.
34 Buna dair örnek bir olay için bk. Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, VII, 8; VIII, 95.
35 Bununla ilgili bir rivayet şöyledir:
... فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ دَوْسًا عَصَتْ وَأَبَتْ، فَادْعُ اللَّهَ عَلَيْهَا، فَقِيلَ: هَلَكَتْ دَوْسٌ، قَالَ: اللَّهُمَّ اهْدِ دَوْسًا وَأْتِ بِهِمْ.
(… Ashab-ı Kiram, "Ya Resûlallah! Şu Devs kabilesi isyan edip başkaldırdı. Onlara beddua etseniz!" diye istekte bulunup, "Devs helak olsun!" dediler. Resûlüllah, "Allah'ım! Devs'e hidayet ver; onları doğru yola kavuştur" diye dua etti), Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 44; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 1957.
36 Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 189; VIII, 30; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 1813.
عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: «مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلَّا أَخَذَ أَيْسَرَهُمَا، مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا، فَإِنْ كَانَ إِثْمًا كَانَ أَبْعَدَ النَّاسِ مِنْهُ، وَمَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِنَفْسِهِ إِلَّا أَنْ يُنْتَهَكَ حُرْمَةُ اللَّهِ، فَيَنْتَقِمَ لِلَّهِ بِهَا.
37 İlgili rivayetler için bk. Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, VIII, 20; İbn Hibbân, es-Ṣaḥîḥ, XIV, 334.
38 Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 11; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 1804.
39 İlgili bir hadiste Ebû Hüreyre ve Ebûzer el-Gıfarî'nin şöyle söyledikleri belirtilir:
انَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْلِسُ بَيْنَ ظَهْرَانَيْ أَصْحَابِهِ، فَيَجِيءُ الْغَرِيبُ فَلَا يَعْرِفُهُ وَلَا يَدْرِي أَيُّنَ هُوَ حَتَّى يَسْأَلَ" (Resûlüllah [sav], Ashabının arasında otururdu; hatta yabancı biri geldiğinde onu tanıyamaz, nerede oturduğunu bilemezdi ki, soracağını sorsun), İshâk b. Râheveyh, el-Müsned, I, 209; Nesâî, es-Sünenü'l-Kubrâ, V, 376.
40 Hz. Peygamber'in bir ziyaretçisi için yaptığı böyle bir ikramı için bk. İbn Ebi'd-Dünyâ, Mekârimu'l-Aḫlâḳ Mekârimu'l-Aḫlâḳ, (nşr. M. es-Seyyid İbrahim), Kahire, ts, s. 34.
41 "مَجْلِسُهُ مَجْلِسُ عِلْمٍ وَحِلْمٍ وَحَيَاءٍ وَأَمَانَةٍ وَصَبْرٍ" (Onun meclisi iyilik, hilm, hayâ, güven ve sabır meclisiydi), Tirmizî, eş-Şemâil, s. 193.
42 Âl-i İmrân, 3/159.
43 (أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: بُعِثْتُ بِجَوَامِعِ الكَلِمِ...), Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 54; IX, 36, 91; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, I, 371, 372.
44 "البَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: مَا سَمِعْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ صَوْتًا مِنْهُ" (Berâ [b. Âzib] "…Resûlüllah'tan daha güzel sesli birini dinlemedim." demiştir), Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, I, 153; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, I, 339.
45 Zeynuddîn el-Irâḳî, bu hususta şu hadisleri kaydetmiştir:
"عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الحَارِثِ قَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ تَبَسُّمًا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" (Abdullah b. Hâris şöyle demiştir: Resûlüllah kadar güler yüzlü olan başka birini tanımadım), Tirmizî, es-Sünen, V, 601.
"يَضْحَكُ مِمَّا يَضْحَكُونَ مِنْهُ وَيَتَعَجَّبُ مِمَّا يَتَعَجَّبُونَ مِنْهُ" (Herkesin güldüğüne o da güler, herkesin şaştığına o da şaşardı), Tirmizî, eş-Şemâil, s. 199.
"جَرِير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: مَا حَجَبَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْذُ أَسْلَمْتُ، وَلَا رَآنِي إِلَّا تَبَسَّمَ فِي وَجْهِي" (Cerîr [b. Abdullah] der ki: Müslüman olduğum günden bugüne, Resûlüllah beni hiç mahcup duruma düşürmedi; yüzüme bakarken hep tebessüm ederek bakardı.), Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 65; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 1925.
"… وَكَانُوا يَتَحَدَّثُونَ فَيَأْخُذُونَ فِي أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَيَضْحَكُونَ وَيَتَبَسَّمُ" ([Resûlüllah ve yanındakiler] Câhiliye toplumunun tuhaflıklarından bahsederlerdi; bu sırada diğer insanlar güler, Resûl-i Ekrem ise tebessüm ederdi), Müslim, es-Ṣaḥîḥ, I, 463.
46 (… فَضَحِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ), Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, VI, 126; VIII, 23, 108, 117; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, I, 173, 174, 177.
47 (آكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ، وَأَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ), Ma'mer b. Râşid, el-Câmi' (nşr. H el-A'zamî), Pakistan, 1403/1982, X, 415, 417.
48 (مَا عَابَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَعَامًا قَطُّ، إِنِ اشْتَهَاهُ أَكَلَهُ وَإِلَّا تَرَكَهُ), Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 190; VII, 74; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, III, 1632.
49 الْحَمْدُ لِلَّهِ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَطْعَمْتَ فَأَشْبَعْتَ وَسَقَيْتَ فَأَرْوَيْتَ لَكَ الْحَمْدُ غَيْرَ مَكْفُورٍ وَلَا مُوَدَّعٍ وَلَا مُسْتَغْنًى عَنْهُ), 'İhyâ', II, 373; keza bk. Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, III, 268.
50 Ebû Ya'lâ, el-Müsned, IX, 417.
51 İçeriği etkimeyen kısmen farklı bir ifadeyle bk. Taberânî, el-Mu'cemu'l-'Evsaṭ, IX, 117; üç nefeste içtiğine dair bk. Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, VII, 112; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, III, 1602.
52 (الْبَسُوا الثِّيَابَ الْبِيضَ؛ فَإِنَّهَا أَطْيَبُ وَأَطْهَرُ، وَكَفِّنُوا فِيهَا مَوْتَاكُمْ), Tayâlisî, el-Müsned, II, 216; Abdürrezzak, el-Muṣannef (nşr. H. el-A'zamî), Beyrut, 1403, III, 428, II, 468.
53 عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ: أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةُ كِسَاءً مُلَبَّدًا، وَإِزَارًا غَلِيظًا، فَقَالَتْ: «قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ" وَسَلَّمَ فِي هَذَيْنِ" (Ebû Bürde der ki: Aişe (r.a.) bize yünden örülmüş bir elbise ile kaba bir izar çıkardı ve "Resûlüllah [s.a.v.] işte şu iki parça elbisenin içinde irtihal buyurdu." dedi), İbn Hanbel, el-Müsned, XL, 40; Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 83; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, III, 1649.
54 "وَقَالَ عَطَاءٌ: «يَتَخَتَّمُ وَيَلْبَسُ الهِمْيَانَ" (Atâ [b. Rebâh] der ki: Resûlüllah yüzük takar, para kesesi taşırdı), Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, II, 136.
55 (كَانَ إِذَا أَرَادَ الْحَاجَةَ أَوْثَقَ فِي خَاتَمِهِ خيطا), İbn Adiy, el-Kâmil (nşr. A. A. Abdülmevcûd-A. Mu'avvıd), Beyrut, 1418/1997, II, 167.
56 Bu uzun rivayet için bk. İbn Hanbel, el-Müsned, XXIII, 193.
57 Nesâî, es-Sünenü'l-Kubrâ, IX, 98.
58 Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, I, 54; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, I, 236; İbn Hibbân, es-Ṣaḥîḥ, IV, 244.
59 (عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فِي رَمَضَانٍ، أَجْوَد مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ), Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, I, 8; III, 26; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 1803.
60 Tirmizî, es-Sünen, V, 599.
61 (عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَا سُئِلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْإِسْلَامِ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ), Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 1806; keza bk. Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, VIII, 99;
62 Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, I, 91; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 2273.
63 (عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَجْرَأِ النَّاسِ، وَأَجْوَدِ النَّاسِ، وَأَشْجَعِ النَّاسِ), Tirmizî, es-Sünen, IV, 199; keza bk. Buhârî, es-Ṣaḥîḥ, IV, 22, 39; Müslim, es-Ṣaḥîḥ, IV, 1802.
64 عَنْ عَلِيٍّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُنِي يَوْمَ بَدْرٍ، وَنَحْنُ نَلُوذُ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ أَقْرَبُنَا (إِلَى الْعَدُوِّ، وَكَانَ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ يَوْمَئِذٍ بَأْسًا), Ebü'ş-Şeyh, 'Aḫlâḳu'n-Nebî, s. 313.
65 كُنَّا إِذَا احْمَرَّ الْبَأْسُ، وَلَقِيَ الْقَوْمُ الْقَوْمَ اتَّقَيْنَا بِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا يَكُونُ مِنَّا أَحَدٌ أَدْنَى إِلَى (الْقَوْمِ مِنْهُ), Nesâî, es-Sünenü'l-Kubrâ, VIII, 34; keza bk. Müslim, es-Ṣaḥîḥ, III, 1401.
66 Müslim, es-Ṣaḥîḥ, III, 1401.
67 (هَوِّنْ عَلَيْكَ فَإِنَّمَا أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ كَانَتْ تَأْكُلُ الْقَدِيدَ), İbn Mâce, es-Sünen, IV, 430; Hâkim, el-Mustedrek, II, 506; III, 50.
68 (وَأَبْيَضُ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ ... ثِمَالُ الْيَتَامَى عِصْمَةٌ لِلْأَرَامِلِ), İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebevîyye (nşr. M. es-Saḳḳâ v.dğr.), Kahire, 1375/1955, I, 276.
69 İsrâ, 17/88.

Resim: Osman Turhan

KENDİNİ TANIMA KULLUK EDEBİ İMAN BİLİNCİ

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kendini tanımak, insanlığının farkına varmaktır. İnsan, kendini bildiği kadar insandır. Kendini bilmeyen ya ezik, silik ve onursuz bir hayata dûçar olur ya da kibirli, kendini beğenmiş, başkasını görmeyen bir aldanmışlık içine girer. Her iki halde de insan benliğini, özgünlüğünü ve doğallığını kaybetme tehlikesine maruzdur. Çünkü bu iki hal, insanın normali terk edip aşırılıklara yönelmesi, yabana boyun eğmesi, uçurumun kenarında sefa sürme hevesine kapılmasıdır. Hayatı normal yaşadığı, istikameti tutturduğu ve orta yolu benimsediği oranda insan, insanlığını yakalamış demektir.

"İnsan nedir?" diye sorduğumuzda cevabımız çok açık: Yüce Allah'ın yarattığı, görünen bedeni, görünmeyen ruhu bulunan bir varlık. Orta yolu benimsemiş âlimler, bu iki yönü birlikte ele alıp insanı beden ve ruh bütünlüğü içinde düşünmüşler ve onu varlık içinde özel, özgün ve üst bir kategoriye yerleştirmişlerdir. Onlar insanı "ben diye işaret edilen, beş duyu ile kavranabilen ve ruh ile desteklenmiş beden" şeklinde tarif etmişler. Buna göre insan ruh-beden bütünlüğü içinde özel bir varlık. Bu varlık, bütünlüğünü koruduğu oranda insan, bozduğunda ise değildir. İnsanın ruh-beden bütünlüğü hem dünya hayatı hem de ahiret hayatı için geçerlidir. Nitekim ahiret hayatı kıyametin kopması, yeniden diriliş hadisesi sonrası ruhların bedenlere iadesiyle başlayacak ve devam edecektir.

İnsanın Allah karşısındaki konumu ise kulluktur. Allah'ın her şeyi bilmesi ve yaratıp-yönetmesine karşın insanın bilmesi, bir süreç içinde öğrenmesine bağlıdır. Diğer bir deyişle insan, zaman ve mekân zemininde, bulunduğu şartların izin verdiği oranda kendisine verilen öğrenme kabiliyetini/imkanını kullanarak olgu ve olaylar hakkında bilgi edinir. Görgü ve tecrübelerimizin zaman içinde artması ve bilme sınırlarımızın aşama aşama genişlemesi, öğrenme sürecine bağlı olmasındandır. "Her gün yeni bir gündür ve her sabah adeta yeniden doğarız." sözü tam da bu gerçeğe işaret eder. Demek ki insan, zamanın akışına ve mekânın şartlarına bağlı, sınırlı ve sonlu bir varlıktır. İnsan ruh-beden dengesini gözetip zamanını, mekanını, imkanlarını ve şartlarını dikkate alırsa, mutlu ve huzurlu bir hayat yaşar; öte alemde de ebedî mutluluğa kavuşur. Aksi takdirde her an bir alt-üst oluş hali yaşamağa maruz ve mahkûm kalır. İşte bu noktayı yakalayan kişi; kendini bilen, maddî-manevî çevresiyle uyum sağlayan ve Rabbini tanıma şerefine erendir. Bir başka deyişle bu halini bilen insanlığını yakalamış, kulluğunun bilincine ulaşmış, Rabbini bilme bahtiyarlığına ermiştir. Kulluk edebi denilen de budur zaten. Yüce Rabbimiz her gün namazlarda okuduğumuz Fâtiha Sûresi'nde önce kendi varlığını ardından kulluğun nasıl olması gerektiğini ve en sonunda da nasıl olmaması gerektiğini bize bildirmektedir.

> **"Doğru yola girmek bir nimet olduğu gibi hedefe ulaşana kadar o yolda kalmak da bir nimettir. Çünkü insan, imtihan dünyasında her zaman çeldiricilerle karşı karşıyadır ve bu yüzden her an yoldan çıkma tehlikesi söz konusudur."**

Bu duaya ancak "Amîn" denilir, bu yüzden de her Fatiha'nın sonunda âmin demekteyiz. Bu da kulluk edebinin bir örneğidir. Edep, bir yönüyle ölçüyü tutturmak, yerini bilmek, yerinde söylemek ve yerinde harekete geçmektir. Öteki yönüyle ise kibarlık ve nezakettir. Kul, kulluğunu bilerek ve ihtiyaçlarını en yüce makama nezaketle ileterek edebini takınmış olur. Duasının, recasının ve arzusunun kabulü için yine kibarlık ve nezaket içinde yüce makama yönelir ve gönlünden geçeni diliyle ifade eder. Âmin bu gönülden yönelmenin dil ile ikrarıdır.

Fâtiha Sûresi'ne dönecek olursak, kulluk edebini kazanmanın ilk ve en önemli adımı, Allah'ı bir ve yegâne tanrı görmektir. Bunun anlamı, evrenin ve içindekilerin yegâne yaratıcısının ve yöneticisinin O olduğunu bilmektir. Bu bilgi, insanı şükretmeye ve hamdetmeye götürür. Çünkü insan da ruhuyla ve bedeniyle bu evrenin bir parçası ve yaratılmış bir varlıktır. Kendisini varlığa getiren Rabbine şükretmesi

Fatiha Suresi, Hat: İlhan Özkeçeci

1. “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla
2. Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’a özgü ve özeldir.
3. O, rahmân ve rahîmdir.
4. Mükafatların verileceği, cezaların kesileceği günün yegâne söz sahibi O’dur.
5. Rabbimiz! Bizler sadece sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.
6. Bizi doğru yola ilet,
7. Yani nimetine erdirdiklerinin yoluna. Ancak gazaba uğramış, doğru yoldan sapmış olanların yoluna değil!”

edeplerin en güzelini yerine getirmesidir. Yüce Allah, alemlere rahmet olarak gönderdiği Peygamber (s.a.s)’e şöyle söylemesini buyurmuştur: *“Onlara de ki “Ben ancak sizin gibi bir insanım, bana ilahınızın tek ve yegâne ilah olduğu vahiyle bildiriliyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa güzel işler yapsın ve Rabbine kulluk etmede hiç kimseyi ortak koşmasın.”* (Kehf, 18/110) Demek ki, peygamberin gönderilişi ve görevlendirilişi de O’nun birliğini yani yegâne yaratan ve yöneten olduğunu bildirmek içindir. O, kullukta asla ortak kabul etmez ve Rab olarak sadece kendi buyruklarının yerine getirilmesini ister.

Öyleyse insan, O’nun karşısında ancak kulluk iddiasında bulunabilir. Rahman ve rahim isimlerini anar, O’nun rahmetine sığınır, lütfuna el açar, mağfiretine ümit bağlar. Çünkü ondan başka sığınılacak kapı, yardım alınacak merci, gidilecek yer yoktur. *“Bizler Allah’a aitiz yani O’nun yarattığı varlıklarız, hesap vermek üzere dönüşümüz O’nun huzuru olacaktır.”* (Bakara, 2/156) O gün herkes herkesten kaçmak istese de Allah’tan kaçamaz. Bu dünyada O’na yönelmenin gereği ve hikmeti de budur. O gün ne O’ndan ne de başkasından kaçacak bir durumda olmamak için, bugün hazırlık yapmak gerekir. Bu şekilde iman bilinci ve kulluk edebiyle yaşayan insan öte dünyasını bir ölçüde garantiye almış demektir. Zira öte dünyanın varlığının hikmeti, insanın bu dünyayı edepli, bilinçli ve kaliteli yaşaması içindir.

Bu bilinç ve edebi yakalayan kişi, kendi insanlık kalitesini artırmasının yanında başkalarının hayat kalitesini de artıran bir vazife icra eder. Çünkü böyle bir kulun elinden ve dilinden hiç kimse zarar görmez, üstelik iyi bir örnek, faydalı bir şahsiyet, umut yeşerten bir fert olma yönüyle çevresine her daim katkı sağlar.

Anılan bilinç ve edebi yakalamak için kulun sadece zihinsel bir donanım elde etmesi yeterli değildir. Niyetinde sağlam, duruşunda, sebat ve düşüncesinde kararlı olması gerekir. Bu sebat ve kararlılığını da eylem ve söylemlerine yansıtması ondan beklenir. Gönülden, gönüllü olarak ve hiçbir karşılık beklemeksizin

"Kendini bilen Rabbini bilir" Bakkal Arif Efendi

sadece şükran duygusuyla hareket eden kul, ancak bunları yerine getirebilir. Fâtiha Sûresi'nde *"Biz sadece sana ibadet eder ve yalnızca senden yardım isteriz."* diyen kul, namazıyla, orucuyla, zekatıyla ve haccıyla bunları bilfiil yerine getirendir. Bu ibadetlerle, her daim bize lütufta bulunan Rabbimize fiilî bir şükürde bulunmaktayız. *"İnsanı en güzel biçim ve donanımda yarattık."* (Tîn, 95/4) ayetiyle işaret edilen ruh-beden bütünlüğü içinde en güzel şekilde yaratılmamız nimetine karşı fiilî bir şükran olarak namaz kılmamız, yiyecek ve içecek cinsinden verdiği rızıklara karşı bir ay oruç tutmamız, mal ve mülk cinsinden verdiği rızka karşılık zekât vermemiz ve son olarak verdiği ömür nimetine karşılık imkân ve şartları oluştuğunda hac yapmamız kulluk etmenin gereği olarak fiilî şükürlerdir.

Bu fiilî şükranı yerine getiren kul için artık tevekkül süreci başlamış demektir. Ancak tevekkül sadece zihinsel bir eylem değil aynı zamanda içinde dua barındıran güçlü bir duruştur. Çünkü "*Kulluğunuz ve duanız olmasa Allah ne diye size değer versin*!" (Furkan, 25/77) buyruğu gereği dua Allah'ın lütfunu, rahmetini, bereketini ve mağfiretini celbeden bir güzel tavırdır. Yüce Allah bu tavrı kulunun üzerinde her zaman görmek ister. Bu sebepten olacak ki, kullarına şükran nişanesi olarak emrettiği beş vakit namazın her rekatında "*Bizi doğru yola ilet. Nimetine erdirdiklerinin yoluna.*" diye dua etmemizi istiyor. Doğru yola girmek bir nimet olduğu gibi hedefe ulaşana kadar o yolda kalmak da bir nimettir. Çünkü insan, imtihan dünyasında her zaman çeldiricilerle karşı karşıyadır ve bu yüzden her an yoldan çıkma tehlikesi söz konusudur. Bu tehlikeye karşı yardım istenecek yegâne merci yine her şeyi yaratan, yöneten ve sonunda hesabı görecek olan Allah'tır. O yüzden *"Gazaba uğramış, doğru yoldan sapmış olanların yoluna değil!"* diye endişelerimizi dile getiririz ve bu endişelerimiz için Allah'ın rahmet ve mağfiretine sığınırız.

Öte yandan iman bilinci ve kulluk edebi, dünya-ahiret zıtlığının dengelenmesinde ortaya çıkar. Bu bilinci yakalamış kişi ne dünya için ahiretini ne de ahiret için dünyasını ihmal eder. Çünkü bu dünyada elde edilenlerin karşılığı öte dünyada, öte dünyasının sermayesini kazanmanın imkânı bu dünyadadır. Bu dünyada sermaye tutamayan, öte dünyada eli boş kalan müflislerdir. Her namazın sonunda *"Ey Rabbimiz! Bize dünyada güzellik ve ahirette güzellik ver. Bizi cehennem azabından koru! Dünya ve ahiret güzelliğini elde etme ve cehennemden kurutuluş ancak Senin rahmetinledir Ya Rab!"* diye dua etmemizin hikmeti bu olsa gerektir. ■

"Söz"ün Âdâbına Dair
ÜSLÛB-U BEYÂN AYNİYLE İNSANDIR

Bülent ACUN
Akbaba Mehmet Efendi Camii
Müezzin-Kayyım/Fatih

"İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir."
Bakara 2/263

Âdâb Nedir?

İnsanlık tarihi boyunca üstlendiği mühim rol ve değeri bir an olsun kaybetmeyen gün geçtikçe hayatımızdaki yeri ve kıymetini daha da artıran müslüman bir duruşun olmazsa olmaz erdemlerinden biri olan "söz"den önce âdâb kavramı üzerinde biraz duralım. İslâm fıkıh ve ahlâk terminolojisinin anahtar kavramlarından birisi olan âdâb, "Dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel bulduğu bütün söz ve davranışları, uyulması gereken görgü kurallarını, göz önünde bulundurulması ve izlenilmesi gereken esasları ifade eder. İyiliğe ve güzelliğe yönelttiği için insanın övgüye değer özelliklerine de 'edeb' denilir. Bir fıkıh terimi olarak 'âdâb', Hz. Peygamber'in devamlı olarak değil de ara sıra yaptığı işler ve davranışların karşılığı olarak kullanılmaktadır."[1] Beşikten mezara, mescitten meclise, ibadetten ticarete, selamdan kelama, duadan yuvaya, âdâbın hayatımıza dokunmadığı hiçbir alan yoktur. Bir başka deyişle hayatın içinde olan hiçbir söz, fiil ve davranış âdâb kavramının o zengin anlam dünyasının dışında değildir.

Bizim irfanımızda her şeyin bir edebi âdâbı vardır. Mekanlarımızı tezyin eden "Edeb Ya Hû" çağrısının, kulak verenleri alıp götürdüğü yer şurasıdır: "Edeple gir, lütufla var."

Âdâb kavramını bağlayıcı olmaması yönüyle hayatın sınırında görerek, onu önemsemeyenlere Ahmet Murat'ın başkent metaforunu hatırlatmak son derece yerinde olacaktır. "Bir başkent en uç sınırlarını koruyabildiği ölçüde başkenttir."[2]

İlk Dersimiz Âdâb

Kerim kitabımızı okuyup ezberleme yolundaki ilk durağım Mersin Aydıncık Merkez Kur'an Kursu idi. İlk dersimize giren dönemin Aydıncık müftüsü Latif Topçu tahtaya şu iki beyti yazmış ve tam bir ders boyunca tahlil etmişti. Hocamızın "Çocuklar! Ben edebi bir ders anlattım, inşallah siz bir ömür boyu yaşayın." tavsiyesiyle öğrettiği şu beyitleri hiç unutamadım:

Edeb bir tâc imiş nûr-ı Hûdâ'dan
Giy o tâcı emîn ol her belâdan
Girdim ilim meclisine eyledim kıldım talep
Dediler ilim geride / İllâ edep illâ edep.

Söz Âdâbının Kilometre Taşları

Kur'an-ı Kerim'i edep ile açıp ayetlerini âdâb zaviyesinden incelediğimizde gördüğümüz hakikat şudur: Hayat kitabımız, Rahman'ı razı edecek, kullarını delaletten kurtarıp hidayete, azaptan kurtarıp rahmete ve cehennemden kurtarıp cennete ulaştıracak bütün değer ve erdemlerin ana yurdu olduğu gibi söz âdâbının da kaynağı ve membaıdır.

> **"Sure ve ayetlere âdâb zaviyesinden sarf ettiğimiz nazarlar, bizi Mevlâna ile asırlar sonra aynı noktada buluşturur: "Fatiha'dan Nâs'a kadar Kur'an-ı Kerim'in tamamı edepten ibarettir."**

Kur'an-ı Kerim'de söz âdâbı konusu esasen mütehassıs kimselerin üzerinde müstakil çalışmalar yaparak nice nice eserler verebilecekleri evsafta bir mahiyet arz eden hayli zengin ve engin bir çalışma alanıdır. Sure ve ayetlere âdâb zaviyesinden sarf ettiğimiz nazarlar, bizi Mevlâna ile asırlar sonra aynı noktada buluşturur: "Fatiha'dan Nâs'a kadar Kur'an-ı Kerim'in tamamı edepten ibarettir."

Kerim kitabımızda âdâbın kilometre taşları olan şu ayet-i kerimeler zihinlerimizi tenvir eder:

"Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin! Birbirinize bağırdığınız gibi Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın! Yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir." (Hucurât, 49/2)

"Kullarıma söyle! Sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır. (İsrâ, 17/53)

"Resûlüm, Sen Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve o hidayete erenleri çok iyi bilir." (Nahl, 16/125)

"Muhammed iyi kalpli, fasih lisanlı, nasihat sahibidir." Hat: Nur-i Mevlevi, 1370/1946

"Musa: Rabbim! dedi. Yüreğime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden bağı çöz ki sözümü anlasınlar." (Tâhâ, 20/25)

"Ey Muhammed! Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarıma müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kullar onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır." (Zümer, 39/17-18)

"İnsanları Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve 'Ben müslümanlardanım' diyenden kimin sözü daha güzeldir." (Fussilet, 41/33)

Kerim kitabımızda söz âdâbının ilkeleri bağlamında nazara vermeye çalıştığımız bazı ayet-i kerimelerden sonra, söz âdâbının temel esasları sayılabilecek bazı kavramları hatırlatalım.

1. Kavl-i Ma'rûf: Güzel ve meşru söz. Kur'an-ı Kerim'de emredilmesi gerekene ma'rûf, nehyi ve sakınılması gerekene de münker denilmektedir. Ma'rûf söz bir anlamda "doğru", "usûlüne uygun söylenen", "mel'uf", "mu'tad", "anlaşılır", "kırıcı olmayan", "net ve açık, kötü düşünce ve ümitlere kapıyı açmayan" sözdür. *"Güzel söz ve hoşgörü, peşinden başa kakma, gönül kırma gelen sadakadan daha iyidir."* (Bakara, 2/263)

2. Kavl-i Sedîd: Doğru söz. *"Ey iman edenler Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin."* (Ahzâb, 33/70)

3. Kavl-i Beliğ: Münafıklara karşı tesirli dokunaklı söz. *"Onlar (münafıklar) Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara kendileri hakkında tesirli beliğ söz söyle!"* (Nisa, 4/63)

4. Kavl-i Leyyin: Kendinde huşûnet/kabalık ve katılık bulunmayan söz demektir. Yumuşak söyleyiş tarzı, açıkça suçlamamak ve gerçeği olduğu gibi söylemektir. *"Firavun'a gidin. Çünkü o iyiden iyiye azdı. Ona tatlı dilli, yumuşak konuşun. Belki aklını başına alır veya korkar."* (Tâhâ, 20/43-44)

5. Kavl-i Kerîm ve Kavl-i Meysûr: Nazik, saygılı, gönül alıcı, güzel şeyleri vaad edici, makul şekilde özür beyan edici, kolay hazmedilir, yumuşak, teselli oranı yüksek sözlerdir. Bu tür sözlere muhatap olmak elbette herkesten çok anne-babanın hakkıdır. *"Rabbim sadece kendisine kulluk etmemizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanınca kendilerine "of" bile deme! Onları azarlama! İkisine de güzel söz söyle!* (İsrâ, 17/23)

6. Kavlu'l Müminin (Müminlerin Sözü): *"Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne davet edildiklerinde 'işittik ve itaat ettik' demek sadece müminlerin söyleyeceği sözdür. İşte asıl kurtuluşa erenler bunlardır."* (Nûr, 24/51)[3]

Sünnetten Söze Edepler

Kerim kitabımızın ifadesi ile *"yüce bir ahlâk üzerine yaratılan"* (Kalem, 68/4), bu itibarla bizim için her yönüyle *"güzel bir örnek"* (Ahzâb, 33/21) olan Allah Resûlü (s.a.s)'in söz âdâbı ile ilgili hadis ve sünnetleri, hayat üzerinde hakikatlerin yükseldiği sütunlar mesabesindedir. Hiç kuşkusuz etkili bir davet ve irşadın, sağlıklı ve etkin bir iletişimin, bütün şifreleri kitap ve sünnette mündemiçtir.

"İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir." Bakara 2/263.
Hat: Ömer Faruk Özoğul, 4. Albaraka Türk Uluslararası Hat Yarışması Teşvik Ödülü alan eser.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in insanları hakka davette, Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarını tebliğ etmede takip ettiği yolun, benimsediği usûl ve üslûbun, geliştirdiği söylemlerin ciltler dolusu kitapları dolduracak zengin bir muhtevaya sahip olduğu her türlü izahtan varestedir. Biz burada "Kâinatın Efendisi Peygamberimiz nasıl konuşurdu?" sorusuna onun kutlu sünnetinden söz âdâbına dair iktibaslarla cevap bulmaya çalışacağız:

- Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) "Cevami'ül Kelim" olması münasebetiyle az söz ile çok şey anlatır, bunun neticesi olarak da az ve öz konuşurdu. (Tirmizi, Şemâil, 97)
- Konuşması tane tane ve kelimeleri sayılabilecek kadar anlaşılır bir üslupta idi. (Buhari, Menâkıb, 23)
- Önemli bulduğu hususları üç kez tekrar ederdi. (Buhari, İlim, 30)
- *"Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayır konuşsun ya da sussun!"* buyurarak lüzumsuz faydasız ve gereksiz konuşmama hususunda ashabını uyarırdı. (Buhari, Rikak, 23)
- Gerekmedikçe konuşmaz, söze Allah Teâlâ'nın adı ile başlar, onunla bitirir, açık ve net konuşurdu sözlerinde ne fazlalık ne de bir eksiklik vardı. (Tirmizi, Şemâil, 97)
- Konuşurken kelimeleri peş peşe sıralamaz, ağzında gevelemez, her dinleyenin anlayacağı açıklık ve netlikte konuşurdu. (Buhari, Menakıb, 23)
- Ne çok hızlı ne de çok yavaş konuşurdu. (Ebu Davud, Edep, 18)
- Teşbih ve benzetmelerde bulunarak konuşmasını daha açık hâle getirir, böylece mesajının daha kolay anlaşılmasını, muhatabın zihninde daha kalıcı olmasını sağlardı.[4]
- Jest, mimik ve beden dilini de etkin bir şekilde kullanırdı. (İbni Sa'd, Tabakât)
- Konuşurken nezaketi elden bırakmaz, muhatabını kırıp incitmezdi. (Tirmizi, Şemâil, 97)
- Lanet eden ve kötü söz söyleyen birisi değildi. (Buhari, Edeb, 38)
- Allah Resûlü, Abdullah bin Abbâs (r.a.)'a *"İnsanlarla onların anlayış seviyelerine göre konuşmakla emrolundum!"* buyurmuştur. (Deylemi, Firdevs, 398)
- Ashabının yanında bir öğretmen, samimi bir arkadaş, ordusunun başında dirayetli bir komutan,

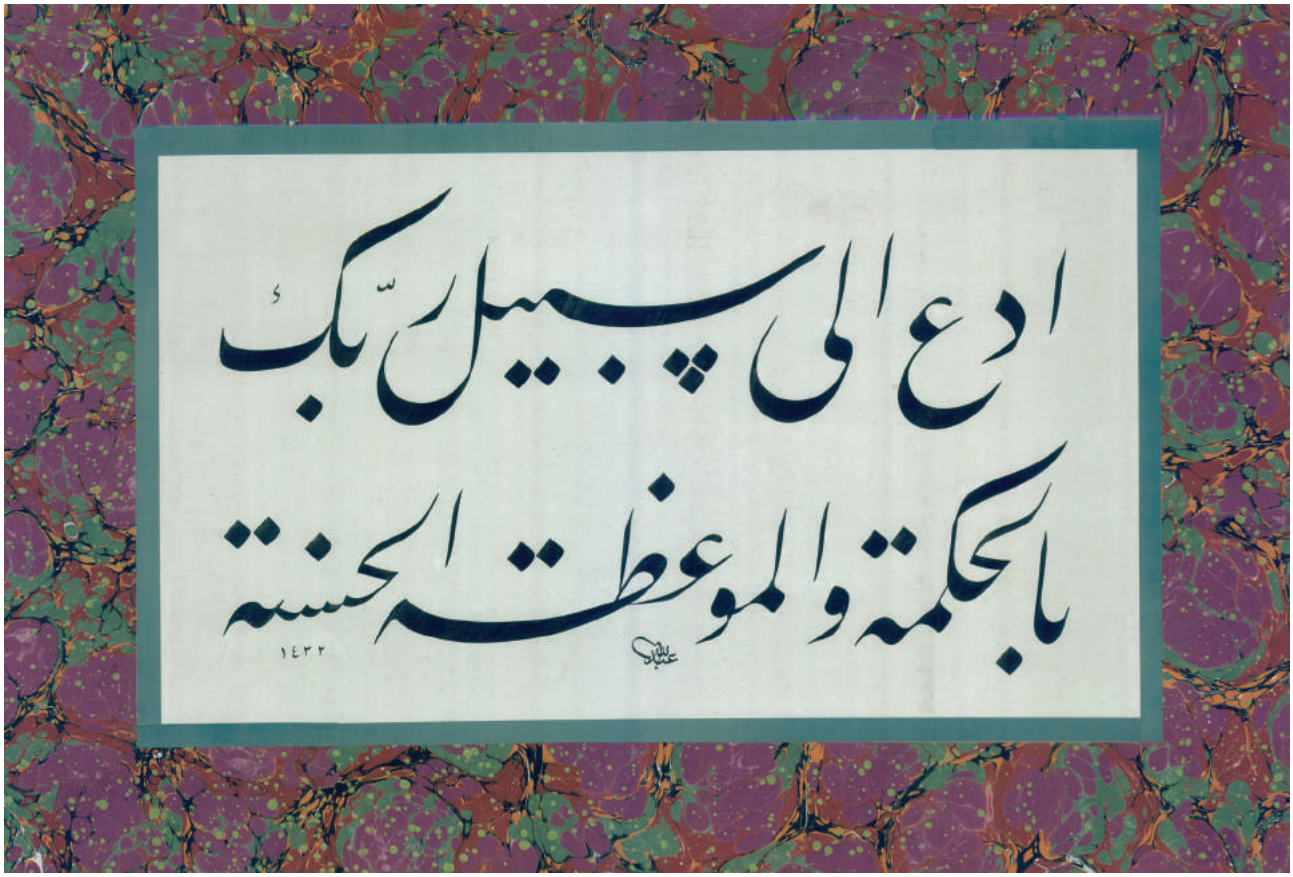

"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et" Nahl, 16/125 Hat: Abdullah Gün

hanımlarına karşı anlayışlı bir koca, çocuklarının yanında ise şefkatli bir baba olarak konuşurlardı.[5]

- Gıybet, dedikodu ve yalanı kesin bir şekilde yasakladı. (Buhari, Edeb, 6)
- Şaka için bile olsa asla yalan söylemez ve söylenmesine müsaade etmezdi. (Ebu Davud, İlim, 3)
- Ashabını eğitmek için cuma ve bayram günlerinde hutbe îrad eden rahmet elçisi (Müslim, Îdeyn, 3) gerekli gördüğü yer ve zamanlarda öğüt vermek, bilgilendirmek, teşvik etmek ve sakındırmak gibi amaçlarla konuşmalar yapardı. (Buhari, Menâkıb, 25)

Hâsılı kelam o hatip ve ediplerin efendisidir. Onun hadis ve sünnetleri "söz"de âdâbın ve âdâbda makbul ve muteber "söz"ün ta kendisidir.

Sözü Yormadan Söyle

Dil Allah Teâlâ'nın biz kullarına ihsan ve ikram ettiği en büyük nimetlerden biridir. Dil sadece bir nimet mi? Elbette hayır… Özgür irademizi özgün ifade etmemizin en müstesna aracı olan dilimiz, bizim için hem bir nimet hem bir ayet hem de bir emanettir. Bu itibarla dili yerinde kullanmak o emanete riayet, kötü sözlerin sözcüsü yapmak da emanete ihanettir.

Dilimiz hâlimizin tercümanıdır. Bundan dolayı içinde bulunduğumuz hâl umumiyetle kullandığımız dilin neticesidir. Dilin kendisi, küçük fakat cürmü büyüktür. Dilin kemiği yoktur fakat insanın bütün kemiklerini un ufak edecek bir güce sahiptir.

İnsan belki de lisanından ibarettir. Bundan dolayı olsa gerektir ki: "Üslûbu beyan ayniyle insan"dır. Âdâbına riayet edildiğinde insanı hatip ve edip kılar. Şayet âdâbına riayet edilmez ise dil insanı mahcup eder, mahkûm eder.

Hacı Bektaş Velî'nin "Eline, diline, beline sahip ol!" nasihatinin baş harflerinin "edeb"e tekabül etmesi ne hikmetli bir tevafuktur.

Dil, sadece konuşma âzâmız değil aynı zamanda yerimiz ve yurdumuzdur da. Bu hakikati Hz. Ali (r.a.)

şu veciz sözü ile ne güzel ifade eder. "İnsan dilinin altında gizlidir."

Tasavvuf klasiklerinde hatırı sayılır bir yer işgal eden "dilin afetleri" hususu, şayet tedbir alınmazsa insan hayatında "yolun afetleri"ne dönüşebilir. Bazı hakîm zatların Allah Teâlâ'nın kişiyi dilin afetlerinden korumak için dili içerde saklayan iki muhkem kale olarak dudak ve dişleri yarattığını söylemeleri, üzerinde uzun uzun tefekkür etmeyi mucip kılan mühim bir hikmettir.

Bu itibarla denebilir ki dilini tutmayı başaran kimseyi hiç kimse tutamaz. İnsan dili ile tutunur ve insan dilinden tutulur. Dilini yerinde, zamanında ve ölçülü kullanan insan, baş olabilirken bu erdeme zıt hareket eden insan da başından olabilir. Diline hâkim olamayan sözünün mahkûmu olmaktan kurtulamaz.

Dil özden beslenmeli ve hayırlı faydalı güzel söz ile süslenmelidir. Zira gönülden dile gelmeyen sözlerin, dilden gönüllere ulaşmasının imkân ve ihtimali yoktur.

Hiç kuşkusuz dilin yegâne ameli sözdür. Sözü kurmak yetmez, söz korunmalıdır da. Göz haramdan söz yalandan uzak olmalıdır. Sözünü koruyamayan, özünü de koruyamaz. Sirke dolu bir kaptan balın aktığı asla vaki değildir. Sözümüz yurdumuzdur, yuvamızdır şiirimizdir, duamızdır. Bize düşen sesimizi değil sözümüzü yükseltmektir. Yunus ne güzel söyler;

Söz ola kese savaşı
Söz ola kestire başı
Söz ola âğulu aşı
Yağ ile bal ede bir söz

Ağızdan çıkanı kulak duyarsa, işte o söz olur. Aksi takdirde söylenen şey, söyleyene de söylenene de köz olur. Bu toprağın irfanından fışkıran şu sözler ne muhteşemdir. "Deveyi tuz, insanı söz öldürür." ve "El yâresi onulur, dil yâresi onulmaz."

Söz ağızda bahçedeki çiçekler gibi olmalı; gönül toprağına dikilmeli, sevgi, şefkat ve merhametle sulanmalı, bilgi, hikmet ve marifet güneşi ile iyice beslendikten sonra âdâb, zarafet ve nezaket ile dil ehlinden ehl-i dile buket buket sunulmalıdır. İnsan, sözü de tıpkı bir çay gibi yüreğinin kısık ateşinde demlemeli sonra kendi sözünü can kulağıyla dinlemeli. Böyle yapmalı ki hem sözü dinlenmeli hem de sözünü dinleyen dinlenmeli.

Ali Şeriati sözün coğrafyasından bahsetmektedir ve haklıdır. Fakat sözün sadece coğrafyası yoktur. Edebi, âdâbı, tarihi, fiziği, kimyası, matematiği ve müziği de vardır sözün… Sözü senet olmalı ki insanın iki cihanda akıbeti saadet ve selamet olsun. Ağızlarından çıkanları kulakları duymayanlar, hayal etmedikleri şeyleri hayatlarında bulurlar. Güzel söz dilde zarafet, hâlde nezakete dönüşür. Çirkin söz atışmaya, kapışmaya ve çarpışmaya dönüşür.

Abdesti ve namazı bozan şeyler gibi sözü de bozan şeyler vardır: Yalan, iftira, gıybet, dedikodu, sû-i zan, koğuculuk, dalkavukluk. Bunların cümlesi sözü bozan, insanı ve toplumu üzen dil yaralarıdır.

Söz odur ki âdâbınca söylenmeli. Zarif, açık ve anlaşılır olmalı. Efradını câmi, ağyârını mâni olmalı. İnsanı hakka, hakikate, hikmete, marifete, rahmete ve hidayete ulaştırmalı. Hakkı batıldan ayırmalı, gönülleri İslâm'ın aydınlık iklimine çağırmalı. Ruhun gıdası, kalbin cilası, aklın ihyası ve hayatın vahiy ile inşası olmalı. Anlatılabilir, anlaşılabilir, yaşanabilir ve yaşatılabilir olmalı. Söyleyene basiret, dinleyene feraset kazandırmalı.

Öyleyse sözü yormadan ve gönlü kırmadan söylemeli. ■

DİPNOTLAR

1 *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2006.
2 Murat, Ahmet, *Kuşlarla Sohbetin Şartları*, Ketebe Yay., İstanbul, 2018.
3 Çakan, İsmail Lütfi, *Hakkı Tavsiye Metot ve Vasıtaları*, İFAV Yay., 2017.
4 *Hadislerle İslâm*, c. 6., DİB Yay.
5 *a.g.e.*, c. 6., DİB Yay.

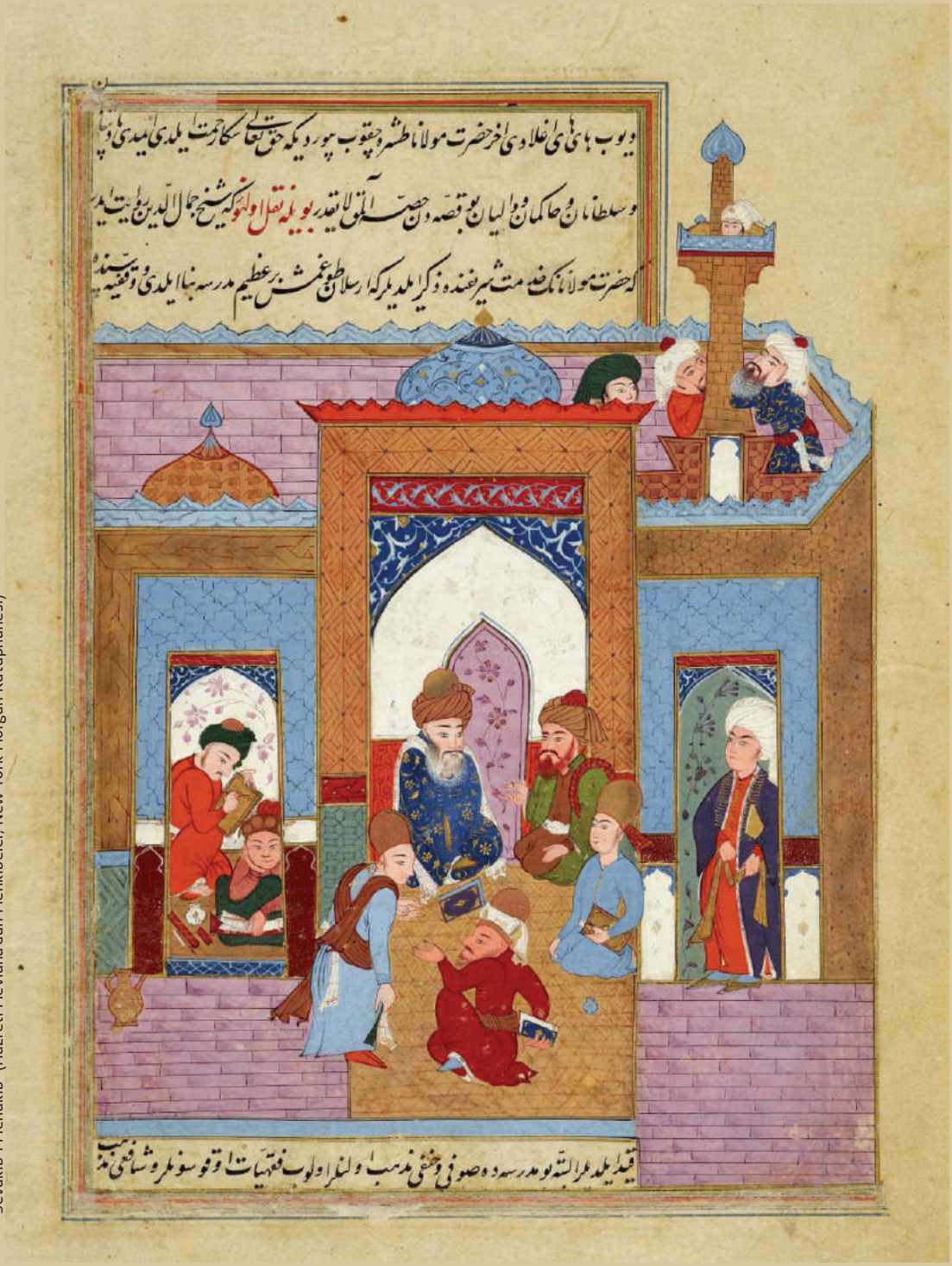

"Sevâkıb-ı Menâkıb" (Hazreti Mevlana'dan Menkıbeler, New York Morgan Kütüphanesi)

MESNEVÎ'DE ÂDÂB
-HZ. ÂDEM'İN TÖVBESİNDEKİ EDEB ÖRNEĞİ-

Dr. Ülker AYTEKİN
Uzman Vaiz/Maltepe Müftülüğü

Edeb ve âdâb, fiillerin yerli yerince ve zarif, latif, nezih oluşunu; fiillerdeki güzellik sebebiyle muhatabın hüsn-i kabulünü kazanmayı ifade etmektedir.

Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874), "Tasavvuf, edebten ibarettir." diyerek tasavvuf ile edebin aynîliğini ortaya koymuştur. "Edeb" kelimesi ile kalbin duyuşunda, bilişinde, hissedişinde ve kabulündeki yerli yerindeliğe, inceliğe ve güzelliğe işaret edilmektedir. Yerli yerindelik ifadesi önemlidir. Zira tasavvuf ilmi, varlığı bir bütün ve o bütünü kendi içinde hiyerarşik yapı halinde kabul eder. Mertebeler, haller, makamlar bu bütünün alt-üst ilişkisi içinde yapılanmasını yansıtmaktadır. A. Avni Konuk, varlığın bütünlüğünü ve bütünlük içindeki mertebelerin hükümlerini şöyle açıklamaktadır: Vücûd-i mutlakın her bir mertebe-i tenezzülünün bir hükmü vardır ve her bir mertebe, birbirinden ayrı olan hükümlerine nazaran yekdiğerinin gayrıdır.[1] Her mertebenin hakîkatine özel olmak üzere kulun uyması gereken kaideler bulunmaktadır. Kulun, bulunduğu makamın hükümlerine uyumunu ifade eden "merâtibe riâyet" ile "edebe riâyet" eş anlamlı terimler olmuştur.

Tasavvuf ilmi, edebten ibaret olduğundan bu alanda kaleme alınan tüm eserler, edebten bahsetmiştir. Altı ciltten müteşekkil *Mesnevî* de böyledir. Baştanbaşa edebten ibarettir. *Mesnevî*'de âdâb konusu[2] çok geniş olduğundan, konuyu Hz. Âdem'in tövbesindeki edeb bahsi ile sınırlandırmayı tercih ettik. Bu konuyu seçmemizde Hz. Âdem'in insanlık âlemi için bir arketip olması ve Hz. Âdem'den başlamak suretiyle "edeb"in bize "insan olmak" özelliği kazandırmasındandır. Hz. Âdem'in gösterdiği edebin değerini anlamak, kendi varlığımızın ve insanlığımızın değerini kavramak ile eşdeğerdir.

Mesnevî'de Hz. Âdem'in tövbesine dair bölüm, birinci ciltte bulunan "Hz. Ömer ve Rum Elçisi" hikâyesinde bulunmaktadır. Hz. Âdem'in tövbesi bahsinin, cebir, kader, hüsün-kubuh gibi kelamî meselelere ait giriş ve bitiş pasajlarını bir kenara bırakırsak, edeb konusu bölümün merkezinde yer almaktadır. Bu beyitler şöyledir:

وا ندارد کارش از کار دگر حق محیط جمله آمد اي پسر
کرد فعل خود نهان دیو دني گفت شیطان که بما اغویتني
او ز فعل حق نبد غافل چو ما گفت آدم که ظلمنا نفسنا
زان گنه بر خود زدن او بر بخورد در گنه او از ادب پنهانش کرد
آفریدم در تو آن جرم و محن بعد توبه گفتش اي آدم نه من
چون به وقت عذر کردي آن نهان نه که تقدیر و قضاي من بد آن
گفت هم من پاس آنت داشتم گفت ترسیدم ادب نگذاشتم

1486. Ey oğul, Allah, her şeyi muhittir, her şeyi kavrar, bir işi yapması başka bir işi yapmasına engel olmaz.

1487. Şeytan, Cenâb-ı Hakk'a "Beni sen azdırdın." dedi. Böylece o alçak, kendi yaptığı işi gizledi, üstüne almadı.

1488. Hz. Âdem ise "Biz nefsimize zulmettik." dedi. Fakat o, Hakk'ın hikmetinden ve işinden bizim gibi habersiz değildi. [3]

1489. O, suçu işlerken kendisine güç verenin Hakk olduğunu bildiği halde, edebi sebebiyle, suçu, hâşâ Hakk'a yüklemedi. Kendi üstüne aldı da lutfa erişti.

1490. Tövbe ettikten sonra, Allah, Hz. Âdem'e dedi ki "Senin işlediğin o suçu, uğradığın o mihnet ve kederleri ben takdir etmedim mi?

1491. Başına gelen o kaza, benim takdirimle değil mi idi? Ne diye özür dilediğin vakit onu gizledin?"

1492. Hz. Âdem dedi ki "Korktum, edebi bırakmadım." Cenâb-ı Hakk da "İşte ben de onun için seni bağışladım." diye buyurdu.[4]

Bu pasajda ince bir nokta dikkati çekmektedir. Güzel ve yerinde yapılan bir işin sorumluluğu değil; bir hatanın sorumluluğu konu edilmektedir. Şeytan'ın hatası, Hz. Âdem'e secde etme emrine uymamış olmasıdır. Hz. Âdem'in hatası ise yaklaşması bile yasak olan ağacın meyvesinden yemesidir. Her ikisi için de hataya sevk eden unsur mevcuttur. Şeytan'ı hataya iten, Hz. Âdem'in kendinden üstün kabul edilmesidir. Hz. Âdem'i hataya sevk eden Şeytan'ın kandırması olmuştur.[5] Neticede her ikisi de Allah'ın emrinin dışına

"Sevâkıb-ı Menâkıb" (Hazreti Mevlana'dan Menkıbeler, New York Morgan Kütüphanesi)

çıkmış durumdadır. Yasağı kimin çiğnediği değil; yasağı çiğnemekten kimin sorumlu olacağı ve dolayısı ile kimin cezalandırılacağı esas problemdir.

Mevlânâ konuya, Allah'ın "Hâlik" ismi ile "Muhît" ismi arasındaki bağlantıyı kurarak başlamaktadır. Hakk Teâlâ, her şeyi ihata eder, her şeyi kavrar. İhâtası küllîdir. Bir şey ile meşguliyeti, aynı anda başka bir şey ile meşgul olmasına engel olmaz. Bir fiili yaratması, aynı anda başka bir fiili yaratmasına mâni olmaz. Zira O, zaman, an, vakit ve mekândan münezzehtir. Yaratılan ise tam tersine zaman ve mekân ile kayıtlıdır. İki şey ile aynı anda meşgul olamaz, birbirine zıt iki tarafı aynı anda göremez ve iki şeyi aynı anda algılayamaz.

Mevlânâ bu noktadan hareket ederek sorumluluk bahsine geçer. Kayıtlı ve kısıtlı olduğu için yaratılmış olan hem kendi fiilini hem de Rabb'inin fiilini aynı anda göremez. Ya Hakk'ın fiilini görecektir ya da kendi fiilini görecektir. Ya Hakk'ı sorumlu tutacaktır ya da kendisini sorumlu tutacaktır. Bakış açısının sınırlı olmasından dolayı özgür iradeleri ile bir tercihte bulunmak zorunda kalacaktır.

Mevlânâ devam eden beyitlerde, Şeytan ile Hz. Âdem'in bakış açılarını ve bunun ne anlama geldiğini anlatmaktadır. Bu iki varlığın sorumluluk alanında birbirine zıt tercihlerini ve bu tercihlerin edeb ile ilişkisini incelerken, usul olarak, önce tasavvufun ahlâka yönelik bakış açısını, daha sonra, âlemin mertebeler halinde var oluşunu ele alan metafizik bakış açısını kullanacağız.

Şeytan'ın Kendi Fiilini Gizleyip Hakk'ın Fiilini Görmesi ve Sorumluluğu Hakk'a Yüklemesi

Mevlânâ önce Şeytan'ın tercihini ele almaktadır. Böylelikle Hz. Âdem'in tercihindeki inceliği, bariz bir şekilde ortaya çıkarmak üzere zemin hazırlamış olmaktadır. Şeytan'ın Hakk'a olan cevabı Kur'an-ı Kerim'de şöyle belirtilmektedir:

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ ۖ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ.

karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun ünde elbette oturacağım."

Şeytan dedi ki: "(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım. Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın." (A'râf, 7/16-17)

"Beni iğvâ ettin." cümlesinin anlamı ise çeşitli şekillerde verilmiştir: "Beni sen saptırdın.", "Beni sen helâk ettin.", "Bana sen lanet ettin.", "Beni sen hüsrana uğrattın.", "(Benden üstün olmayan birisine secde etmemi emrederek) beni sen kışkırttın.", "Suç işlemeye sen tahrik ettin."[6]

Şeytan, kendi fiilinin yaratıcısının, Hakk Teâlâ olduğunu kabul etmiştir. Bu kabulüne *"Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir."* (İbrâhîm, 14/4) ayeti ile delil getirmiştir. [7] Kendi fiillerinin sorumluluğunu görmezden gelmiştir. Böylelikle cüz'î ihtiyârını ve fiillerinin yapıcısı (kâsib) olduğunu inkâr etmiştir. Kendisini değil, Hakk'ı sorumlu tutmak için O'na yüceden bakması, O'nun aleyhine hüküm verme makamında olması gerekmektedir. Kısaca kibirlenmiş ve büyüklük taslamış olmaktadır.

Mertebelere uyumluluk açısından bakıldığında, A. Konuk Şeytan'ın edeb dışı davranışını şöyle izah etmektedir: *"Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir."* (İbrahim, 14/4) ayetindeki ezelî iradeyi biliyordu ama kendi mertebesinin hükmünden gafil olmuştur.[8] Şeytan, sadece Hakk'ın fillerini görmüştür. Ezelî iradeye ait hükmü, ait olduğu mertebede değil, kendi lehine ama Hakk'ın aleyhine olmak üzere daha aşağı bir mertebeye kaydırarak kullanmıştır. Şeytan'ın yaptığı akıl yürütme değil, hile yapmaktır.[9] Varlık mertebelerine ait hiyerarşik düzeni ihlâl etmiştir yani edeb dışı davranmıştır.

Hakk Teâlâ, Şeytan'ın mertebelere ait hakîkatleri bilinçli bir tercih ile kaydırmasını, edeb dışı kabul ederek *"Yerilmiş ve kovulmuş olarak çık oradan. And olsun, onlardan sana kim uyarsa sizin hepinizi cehenneme doldururum."* (A'raf, 7/18) ayetinde bildirildiği şekilde huzurdan kovup cennetten çıkarmıştır. "Sana kim uyarsa" ibaresinden kasıt şeytan veya insan cinsinden kim olursa olsun, merâtibin hakîkatlerine riayet etmeyip bir kaydırma yapar ise, onları da yakınlığımdan uzağa gönderirim, demektir.

> **"Edeb ve âdâb, fiillerin yerli yerince ve zarif, latif, nezih oluşunu; fiillerdeki güzellik sebebiyle muhatabın hüsn-i kabulünü kazanmayı ifade etmektedir."**

A'raf 16-17. ayette Şeytan kendi iğvâsını Hakk'a, insanların iğvâsını ise kendisine nispet etmiştir. Âyetin başındaki (ب) harfi cerrinin iki anlamı vardır: Birinci anlama göre kasem harfi olabilir. Bu takdirde anlam şöyle olmaktadır: "Sen beni iğvâ ettiğin hakkı için yemin ederim ki…" Yeminin cevabı ise (ل) harfinden sonra gelmektedir: "Âdemoğlu için va'z eylediğin sırat-ı mustakîmin üstüne otururum." Buradaki oturmaktan maksat, hak yoluna girmeyi men etmek ya da doğru yola girmeyi insana kötü göstermektir. İnsanın bâtıl işlerini ve günahlarını ona güzel göstermek üzere bana verdiğin kuvvet ve nüfuz etme kabiliyeti hakkı için, cennete giden yoluna otururum. İkinci anlama göre (ب) harfi, sebep bildirir. Bu takdirde anlam şöyle olur: Mademki sen beni onların sebebiyle iğvâ ettin, ben de onların yolları üzerine oturup vesvese ile onları saptırmaya çalışırım. Onlar benim yoldan çıkmama sebep oldular ise ben de onları yoldan çıkarırım.[10] İnsanların Hakk'a giden yolları üzerine hâkimiyet kurup onları hedeflerinden saptıracağını

söylemesi aslında kendisini "saptırıcı" olarak tanımlamasıdır. Kendi tercihi sebebiyle Şeytan, "Mudill" isminin mazharı olmuştur.[11]

İblis'in kovulmasına ve lanet edilmesine sebep olarak beş husus şöyle sayılmaktadır: Günahını itiraf etmemek, nefsini levm etmemek, sapıtmasını Hakk'a nispet etmek, Hakk ile münakaşaya girerek kendini denk görmek, rahmetten ümidini kesmek… [12] Görüldüğü üzere bu beş sebebin tamamı, kul olmanın edebine sığmamaktadır.

Hz. Âdem'in Hakk'ın Fillerini Gizleyip Kendi Filleri Görmesi ve Sorumluluğu Üstüne Alması

Öncelikle Hz. Âdem'in hatasının ne olduğu üzerinde durmak gerekiyor. Onun hatası *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz, dedik. Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı."* (Bakara, 2/35-36), ayetinde açıklandığı üzere yaklaşması bile yasak olan ağacın meyvesinden yemek idi. Mevlânâ, Hz. Âdem'in ilâhî emri çiğnemesinin altında yatan asıl sebebin te'vil olduğunu söylemektedir. Hz. Âdem "Şu ağaca yaklaşmayın." emrini, sonucu ceza gerektirmeyen, sırf sakındırmaya yönelik bir emir olduğunu düşünmüştür. Hatalı fiilin altında hatalı bir yorum yatmaktadır.[13]

Sorumluluk konusunda mümkün olan iki bakış açısından birini Şeytan tercih etmişti. Hz. Âdem ya onun tercihini aynen kabul edecek ya da geriye kalan tek tercihi, esas kabul edecekti. Hz. Âdem, Şeytan'ın bakış açısının zıddı olan ikinci seçeneği tercih etmiştir. Bakara, 2/36. ayette Hz. Âdem'in Şeytan tarafından kandırılmış olduğu belirtilmesine rağmen, Hz. Âdem, hatasının sebebi olarak Şeytan'ı görmemiştir. Müsebbibe'l- Esbâb olan Hakk'ı da görmemiştir. Hâlbuki Hz. Âdem de Şeytan gibi hayır-şer, fayda-zarar hepsinin Hakk'tan olduğunu biliyordu. Onun edebi, *"Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir."* (Nisâ, 4/79) ayetinde belirtildiği üzere iyiliği Hakk'a, kötülükleri ise kendi nefsine ait kabul etmesidir. Zulmete düşmesinin sorumluluğunu kendi nefsine isnat etmiştir. [14]

Varlık mertebelerine ait bilgiler ışığında, Hz. Âdem'in sorumluluğunu kabul edişine bakarsak, o, bile bile[15] *"De ki: Hepsi Allah'tandır."* (Nisâ, 4/78) ayetindeki hakîkati, bakış açısının dışında bırakmış ve görmezden gelmiştir. Günahının sebebini kendinden dışarıda bulmak yerine, kendine dönmüş ve sorumluluğu kendinde arayıp bulmuştur. Zira Hz. Âdem, kendi hakîkatine vâkıf idi. Günah işleyip tövbe etmek, onun hakîkatı ve var oluş hikmetidir. *"Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tövbe eden kullar yaratırdı."* (Müslim, Tevbe, 9) hadisi, bu hikmeti ifade etmektedir. Kendi hakikatını bildiği için Hz. Âdem sorumluluğu yüklenmek suretiyle önce nefsini görmek sonra da nefsini levm etmek durumda kalmıştır. Eğer Hz. Âdem'in kendi günahını Hakk'a izâfe etmiş olsa idi, kendi hakîkatinin hükmünü iptal edip var oluş hikmetinin dışına çıkmış olacaktı. [16]

Hz. Âdem, günah işlemeden önce "tecrîd-i tevhid"[17] makamında bulunmakta idi. Günah işlemesinin ardından geri dönmek için sorumluluğunu kabul edip nefsini levm etmek durumunda kalmıştır. Kendi nefsi görmesi ise ancak tevhid makamından düşmesi ve telvin[18] makamına yani çokluk hallerinin bulunduğu aşağı mertebelere inişi gerektirmektedir. Onun makamından düşmesi, nurunun şiddeti azaltılarak[19]ve önceki durumlarına göre zulmete düşürülerek olmuştur. Taayyün ve itibarın olmadığı ehadiyyet makamından sonraki tüm mertebeler için kaide şudur: Alttaki mertebe üstteki mertebenin mazharı ve "gölge"sidir. [20] Yani alttaki mertebe, üsteki mertebeye göre daha "karanlık" veya daha "ışıksız" durumdadır.

Hz. Âdem'in günahının sorumluluğunu kabul ettikten sonra tövbe etmiştir. Hz. Âdem'in duası Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir:

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ

Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." (A'râf, 7/23)

Âdem'in duası kabul olunup, mağfiret edilmiş ve günahları af edilmiştir. Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edilip sevinç yaşamasının beş sebebi vardır: Hakk'ın emrine muhalefet ettiğini itiraf, günahına pişmanlık, nefsini levm etmesi, tövbeye devam etmesi, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi…[21]

Mesnevî'nin 1489. beyitte ile beraber mertebelerden iniş hareketi bitmiş ve yükseliş hareketi başlamış görülmektedir. Bu beyitte bahsedilen "lütuf", sadece "insan"a bahşedilen "bu'd-i taayyün içinde kurb-i ilâhî"[22] makamıdır. Bu sebeple beyitler kurbiyyet makamında gerçekleşen samîmî bir diyalog ile devam etmektedir: Rabbi ona her şeyi takdir edenin kim olduğunu bildiği halde, neden edebe riâyet edip sorumluluğu üstüne aldığını sormuştur. Hz. Âdem edebe bürünmesine kaynaklık eden sebebi, tek kelime ile "korktum" diyerek açıklamıştır. Korkusunun kaynağı, hürmet yani O'nun azameti karşısında hissettiği saygı duygusudur. Hürmetin dereceleri bulunmaktadır. Hürmetin ilk derecesi kime ihsan edilirse, hürmetin son derecesi de ihsan edilir. Bu makamdaki hakîkat, kelimelere sığmaz, ancak keşf edilebilir, vicdanda ayânen görülebilir.[23] Ancak Rabbi'nin azameti karşısında saygı duyan kul, itaatkâr olur. Cezadan korktuğu için değil, içtenlikle kulluğunun gereklerini yerine getirir.

"Sevâkıb-ı Menâkıb"

"Kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse bu, Rabbi katında kendisi için bir hayırdır." (Hacc, 22/30) ayeti gereği karşılığı Cenâb-ı Hakk katında verilir. Küstahlık yapan kul ise cezadan korkmadığı için, kulluğunun gereklerini istemeye istemeye yapandır ya da hiç yapmayandır. Sırf cezadan kurtulmak için emir ve nehiylere uyan ise Hakk ile husûmet hâlinde olur. Husûmet ise cidaldir; tevhide sığmaz. Emir ve

"Bişnev / Dinle"
Hat: Fatih Özkafa

nehye saygı, sevap için dahi yapılmaz. Çünkü bu, kulluğu ücret karşılığı yapmak demektir. Hatta itaati, kendi kazancı için yapmak demektir ki dostluğa sığmaz. Peşinde olduğu ücreti alınca efendinin kapısından gidilir.

Hürmet makamından daha yüce bir makam daha vardır. Bu da aşk makamıdır. Gönül kandilini Allah muhabbeti ile yakmak mümkün olur ise bütün makamlar ve mertebeler aşk ile hızla geçilir.[24] İlâhî aşkın kontrolü altında olan kâmil insan, ayette belirtildiği gibi "emîn"[25] veya Mevlânâ'nın belirttiği gibi "mahfûz"[26] olur. "Makam-ı muhabbet-i şuhûd"da olan kul, *"İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır."* (En'am, 6/82) ayetin işaret edilen güveni içindedirler; korku veya hüzün hissetmezler. Hakk'ın Hz. Âdem'i muhafaza etmesi, ona "Ğaffâr" ismi ile tecellî etmesidir.[27] Hakk'ın, mukarreb kulunu "hıfz" etmesinden kasıt, âşığın aşk dışına çıkamamasıdır. Bu bir tür cebir halidir. İlâhî aşka müptelâ olan, aşkın vecd hallerine mecburdur.[28]

Sonuç olarak; Hz. Âdem'in tövbesine ait kıssa, aslında varlığın şekillenmesini içermektedir. Bu şekillenme, edep merkezinde vuku bulmuştur. Edep aslında kötü fiiller (kubüh) ile sorumluluk arasında doğru bağlantıyı tesis etmektir. Şeytan bu bağlantıyı küstahça kurmuştur. Kendi fiilini bakış açısından çıkarmış, sadece Hakk'ın fiilini görecek şekilde kendisini konumlandırmıştır. Bunun bir gereği olarak, Hakk'ın yanlış yaptığını, durumdan sorumlu olanın dolayısı ile cezalandırılması gerekenin Hakk olduğunu kabul etmiştir. Bu tercihi ile o "Mudill" isminin mazharı olmuştur. Hz. Âdem ise tam tersine edep gösterip Hakk'ın fiilini bakış açısından çıkarmış, sadece kendi fiilini görmüştür. Dolayısı ile durumundan sorumlu olanın kendisi olduğunu kabul etmiş ve tövbe etmiştir. Hz. Âdem'in tövbesi kabul edilince "Ğaffâr" isminin mazharı olmuştur.

Hz. Âdem'in kıssasından alacağımız hisse, Hakk'a yakın kul olmak için tek yolun edep olduğudur. Edebin özü de "tövbe" ve "istiğfâr"da bulunmaktır. ■

KAYNAKÇA

- Abdullah Efendi, Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, I-IV, İstanbul, 1287.
- Ankaravî, İsmail Rusuhî, Mecmûatü'l-Letâif ve Ma'mûretü'l-Maârif, I-VI, İstanbul, 1289.
- Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu'l-Mesnevî -Mesnevî Şerhi-, hz. İsmail Güleç, İstanbul, 2017.
- Can, Şefik, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi, I-VI, İstanbul, 2016.
- Ceyhan, Semih, "Tecrîd", TDVİA, XL, 248-249.
- Ceyhan, Semih, "Telvîn", TDVİA, XL, 409-410.
- Durmuş, İsmail, "Tecâhül-i Ârif", TDVİA, XL, 232-233.
- Göktaş, Vahit, "Mevlânâ'nın Düşüncesinde Edep" Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri -Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. doğum yıldönümü anısına-, Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Şanlıurfa 2007, I, 216-219.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî, Mesnevî Tercemesi ve Şerhi, I-VI, İstanbul, 1990.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Mesnevî'de Edeb Kavramı", 7. Millî Mevlânâ Sempozyumu, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya 1995, 33-37.
- Konuk, Ahmet Avni, Mesnevî-i Şerif Şerhi, I-XIII, İstanbul, 2008.
- Olgun, Tâhir, Şerh-i Mesnevî, I-XIV, İstanbul, 1973.

DİPNOTLAR

1 Konuk, Ahmet Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, I-XIII, İstanbul, 2008, I, 450.

2 *Mesnevî*'de edeb konusu için bk. Karaismailoğlu, Adnan, "*Mesnevî*'de Edeb Kavramı", *7. Millî Mevlânâ Sempozyumu*, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya 1995, 33-37; Göktaş, Vahit, "Mevlânâ'nın Düşüncesinde Edeb" *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri -Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. Doğum Yıldönümü Anısına-*, Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Şanlıurfa, 2007, I, 216-219.

3 "Âdem bizim gibi Hakk'ın fiilinden gafil değildi." beyti bazı nüshalara göre şöyledir: "Âdem, İblis gibi kendi fiilinden ve cüz'î ihtiyârından gafil değildi. Şerrin ve hayrın Hakk Teâlâ tarafından yaratıldığını biliyordu." (bk. Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, I-IV, İstanbul, 1287, II, 296)

4 Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I-VI, İstanbul, 2016, I, 109 Ayrıca bk. Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, I-VI, İstanbul, 1990, I, 170.

5 Olgun, Tâhir, *Şerh-i Mesnevî*, I-XIV, İstanbul, 1973, I, 762.

6 Abdullah Efendi, a.g.e., II, 288.

7 İsmail Rusuhî Ankaravî, *Mecmûatü'l-Letâif ve Ma'mûratü'l-Maârif*, I-VI, İstanbul, 1289, I, 312.

8 Konuk, a.g.e. I, 450.

9 Ankaravî, a.g.e., I, 314.

10 Abdullah Efendi, a.g.e., II, 288.

11 Konuk, a.g.e., I, 449. (Hak Teâlâ, kimseye küfrü ve imanı hakkında cebr etmemiştir. Belki cebir, herkesin kendi hakîkatinden yine kendisine vâki olmuştur. (bk. Aynı yer)

12 Abdullah Efendi, a.g.e., II, 296.

13 Ankaravî, a.g.e., I, 273.

14 Ankaravî, a.g.e., I, 312.

15 Hz. Âdem'in tavrı bize edebiyattaki "tecâhül-i ârif" sanatını hatırlatmaktadır. Tecâhülü'l-ârif ya da tecâhül-i ârif, "bilenin bilmez görünmesi" demektir. Tecâhül-i ârif sanatı genellikle "لا أدري، لم أدر" (ben bilmem/bilmiyorum/bilmedim) ifadesiyle başlar. Edîbi bu sanatı kullanmaya sevk eden sebeplerden iki bizim için önemlidir. Aşkta şaşkınlık ve medihte mübalağa... (bk. Durmuş, İsmail, "Tecâhül-i Ârif", *TDVİA*, XL, 232-233)

16 Konuk, a.g.e., I, 450.

17 Tecrîd, tevhidin ileri bir mertebesi şeklinde ele alınmıştır. Hakk'ın bütün fiil ve sıfatlarından, oluş âlemindeki tecelli ve hükümlerinden soyutlanıp zâtî tevhidle tevhid ve müşahede edilmesi biçiminde tanımlanmıştır. (Semih Ceyhan, "Tecrîd", *TDVİA*, XL, 248-249) Yani bu makam, "Lâ mevcûde illallah" lafzının "lâ mevcûde" kısmının hakîkati içermektedir.

18 Telvîn kulun hallerinde değişiklik göstermesidir. Telvîn sâlikin halinin farklı sûretler kazanması, bir halden daha yüksek veya düşük bir hale bürünmesi, bir sıfattan başka bir sıfata intikal etmesidir. (bk. Ceyhan, Semih, "Telvîn", *TDVİA;* XL, 409-410)

19 Abdullah, a.g.e., II, 296.

20 İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî -Mesnevî Şerhi-*, hz. İsmail Güleç, İstanbul, 2017, 103.

21 Abdullah Efendi, a.g.e., II, 296.

22 Konuk, a.g.e., I, 450.

23 Abdullah Efendi, a.g.e., II, 297. (Bu noktada "Nefsini bilen, rabbini bilir" anlamındaki kadim sözünü hatırlıyoruz. Hz. Âdem'in lâhût âleminde nefsini görüp sorumluluğu üzerine alması, bu sözün ilk bölümüne ve nâsût âleminde rabbine yaklaşıp keşfen ve vicdânen rabbini bilmesi de ikinci bölümüne işâret bulunmaktadır diyebiliriz.)

24 Abdullah Efendi, a.g.e., II, 303.

25 Ankaravî, a.g.e., I, 311.

26 Abdullah Efendi, a.g.e., I, 297.

27 Konuk, a.g.e., I, 452.

28 Abdullah Efendi, a.g.e., II, 303.

İNSAN İLİŞKİLERİNDE HUKUKUN TAMAMLAYICISI OLARAK ÂDÂB

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN
M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Âdâb, bir toplumda örf, âdet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamında kullanılan bir terimdir. (DİA) Aslen Arapça olan "edeb" TDK'ya göre: 1. Toplum töresine uygun davranma, 2. İyi ahlak, incelik, terbiye, anlamındadır. Bunun çoğul şekli olan "Âdâb" ise 1. Töre, 2. Yol, yordam, demektir.

"Zarif ve edepli olmak" anlamındaki edeb masdarından isim olan kelimenin sözlüklerdeki başlıca mânâları "davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir" şeklinde gösterilmektedir. (Lisânü'l-'Arab; "edb" md.; Fîrûzâbâdî, el-Kāmûsü'l-muhît, "edb" md.).

Terim anlamında ise kökü itibariyle "davet, çağrı" mânâsı ifade eden edep, dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel saydığı bütün söz ve davranışları kapsar. Hayır ve iyiliğe yöneltmesi bakımından insanın övgüye değer vasıflarına da edep adı verilir. (DİA)

Muhtemelen Yunus'un şu dizelerinde kastedilen anlam da budur:

Girdim ilim meclisine, eyledim kıldım talep,
Dediler ilim geride, illâ edep illâ edep!

Müslümanı tanımlayan bir hadisin Türkçe "Eline, Diline, Beline sahip olma" şeklinde formüle edilmesinde ilk harflerinin EDB'i oluşturması güzel bir tevafuk olmalıdır.

Fıkıhta ise, Hz. Peygamber'in devamlı değil de ara sıra yaptığı işler, davranışlar karşılığında ve genellikle çoğul olarak (âdâb) kullanılır. Âdâb çerçevesinde mütalaa edilen davranışlar, farz ve vâcibe bir ilâve olduğu için nâfile, Allah ve Resûlü tarafından teşvik edildiği için müstehap, karşılığında sevap vaad edildiği için mendup, dinî bir mecburiyet olmaksızın yapıldığı için tatavvu, yapılması yapılmamasından daha iyi olduğu veya yapanın ahlâkî kemalini arttırdığı için de fazilet diye adlandırılmıştır. (DİA)

Hukukta suç vardır, karşılığında müeyyide olarak ceza vardır. Yerine getirilmesi istenilen kurallara uyulmaması halinde bir takım maddî yaptırımlar söz konusu olur. Ancak kurala uyulması, talep edilen şeyin yerine getirilmesi halinde ödül ve benzeri herhangi bir karşılık yoktur.

Örfte ayıp vardır, mukabilinde kınama vardır. Marufun işlenmesi halinde övgü söz konusu olur.

Ahlâkta iyi-kötü ayrımı vardır. Mukabilinde vicdanen rahatlama ya da huzursuzluk vardır.

Dinde ve ona dayalı olarak oluşturulmuş olan fıkıh nizamında ise bir fiil suç olabilir ve karşılığında ukûbet yani cezası olur. Aynı fiil bu kez uhrevî yönü itibariyle günah olur ve işlenmesi halinde azaptan söz edilir. Bu nizamda işlenen her bir fiilin hem dünyevî/hukukî/kazaî yönü hem de uhrevî/diyanî yönü bulunur. Birincisi ilzamî ikincisi iltizamîdir. Yani birincisi olan hukukî/kazaî hükmü yerine getirmemenin maddî bir müeyyidesi/devlet gücüne dayalı bir yaptırımı olur. İkincisinin ise yerine getirilmesi iltizamî yani kişinin kendi iç dünyasında onun dinin bir hükmü olduğunu benimsemesi ve yerine getirilmesinin gereğine olan inancı olur. Birincisinden kaçış mümkündür, ama ikincisi o inancı taşıdığı sürece kişinin yakasını bırakmaz.

"Belli bir inanç sisteminden beslenmeyen ve ahlakî erdemleri semere olarak vermeyi amaçlamayan bir hukuk sistemi salt kurallarla sağlıklı bir toplum inşa edemez, huzur, güven ve istikrarı sağlayamaz, mevcut iyi hallerini de koruyamaz."

Dinde âdâbın önemi büyüktür. Bizzat Kur'an-ı Kerim'de değinilen âdâba ilişkin konular arasında şu örnekleri hatırlayabiliriz:

İnsanlara katı, kaba saba davranmama (Âl-i İmran, 3/159); Öfkeyi yenme ve insanları affetme, iyilik yapma (Âl-i İmran, 3/134); Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirmeme ve yeryüzünde böbürlenerek yürümeme (Lokman, 31/18); Davranışlarda, yürüyüşte vb. tabii olma, kaba ve yüksek sesle konuşmama (Lokman, 31/19); Anaya-babaya iyi davranma, onları azarlamama; onlara tatlı ve güzel söz söyleme, onlara merhamet ederek tevazu kanadını indirme ve hayır duada bulunma (İsrâ, 17/23-24); Selamlaşma ve selamı yayma, yapılan bir iyiliğe daha iyisiyle karşılık verme (Nisa, 4/86); Kötülüğü en güzel biçimde savma (Fussilet, 41/34); Başkalarını alaya almama, lakap takmama (Hucurat, 49/11); Sûizan beslememe, gıybet etmeme, başkalarının kusurlarını, mahrem yönlerini, özelini öğrenmeye çalışmama (tecessüs) (Hucurat, 49/12).

Hadis literatüründe âdâb konusuna ayrı bir önem verilir. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'inin bir bölümü "Kitâbü'l-Edeb" başlığını taşır. Yine onun, özellikle geniş anlamda ahlâka dair derlediği hadis ve haberleri ihtiva eden eserinin adı *el-Edebü'l-Müfred*'dir. Ahmed b. Hüseyin *el-Beyhakī'nin el-Âdâb* adlı eseri de ahlâk ve muâşeret konularına dair hadislerden oluşur. (Mustafa Çağrıcı, "Edeb" *DİA*, X/412-414. Ayrıca bk. Fatma Tunç Yaşar, "Âdâb-ı Muâşeret", *DİA*, EK-1. S. 34-36).

Bu ve benzeri hadis külliyatında âdâba ilişkin hadisler sayılamayacak kadar çoktur. Örnek kabilinden bazılarına işaret edelim:

Cana yakın olma ve insanlarla kaynaşma (İbn Hanbel, Müsned, II, 400); İnsanlara güven verme (Tirmizî, "Birr ve Sıla", 59); Güzel ahlâk sahibi olma (Tirmizî, "Birr ve Sıla", 62); İlişkiyi kesen kimse ile ilişkiyi sürdürme, mahrum edene verme, haksızlık edeni bağışlama (Ahmed, IV, 158); Bir meclise katılırken ve ayrılırken izin isteme ve onları selamlama (Ebu Davud, "Edeb", 138, 139); Sofra âdâbına riayet etme, besmele ile başlama, sağ elle ve önünden yeme, nimete karşı şükretme, yemeğe kusur bulmama (Buhari, "Et'ıme", 28.); Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi (Tirmizi, "Zühd", 11; Muvatta, "Hüsnü'l-Hulk", 1).

Hadis kitaplarımızdan mesela Müslim'in Kitâbu'l âdâb, Kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb bölümleri altında

"Nerede olursanız olun O (Allah) sizinle beraberdir" Hadîd Suresi/4. Hat: Mehmet Özçay

yer alan sadece bâb başlıklarına baktığımızda bile âdâbın geniş bir çerçevede ele alındığını görmekteyiz: Yeme içme âdâbı yanında çocuklara güzel isimlerin konulması, peygamber isimleri ve salih insanların isimlerinin yaşatılması geleneği, kötü, anlamsız ve yakışıksız isim koymaktan kaçınılması; İnsanlar arasında kaynaşmanın gereği ve küs durmanın hoş karşılanmaması, hasetliğin, sırt çevirmenin ve düşmanlık etmenin haram kılınması; sıla-yı rahmi koparmanın günah oluşu; insanlara şefkat ve merhamet etmenin gerekliliği, sair canlılara şefkatle muamele edilmesi; zulmün haram oluşu; affın teşvik edilmesi; lanetçiliğin yasaklaması; yalanın, koğuculuğun haram olması; çevreyi korumanın ve insanları rahatsız edici şeylerin izale edilmesinin gereği… (*Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi,* trc. A. Davudoğlu, İstanbul 1983, X, 479-612)

Bu ve benzeri âdâba ilişkin örnekler hukukun doğrudan kendisine konu edinmediği hususlardır. Ancak temel referansı ed-Dîn olan fıkhın âdâbı kendi sistematiği içinde ele aldığı ve onları değerlendirdiği görülmektedir. (Bkz. Zerkâ, *el-Fıkhu'l-İslâmî fî Sevbihi'l-Cedîd,* IX. Baskı Dımeşk 1967-1968, I, 56)

İbrahim Sûresi 24. ayetinde "Şecere-i Tayyibe" meselinde (metaforunda) de anlatıldığı üzere İslâm ağacının kökleri iman/inanç esasları, gövde ve dalları o inançlardan beslenen davranışlardır. Her ikisinin amacı ve tabii sonucu ise bu görkemli İslâm ağacının her an meyve verir olması yani erdemlerdir.

İslâm işte bu üç boyutun birlikte ele alınması halinde ancak hayata tutunur ve her zaman canlılığını korur ve meyve verir. Aksi halde kurumaya yüz tutar, ağaç olmaktan çıkar ve yakılası oduna dönüşür.

Yukarıda verdiğimiz onlarca örneğe baktığımız zaman bunların içinde yeme içme âdâbı gibi yapılması müstehap, terki mekruh olanlar olduğu gibi yalan, gıybet, koğuculuk, tecessüs gibi işlenmesi haram, terki mutlak gerekli olanlar; sılayı rahim, ataya saygı, ele bele dile sahip olma gibi yapılması mutlak gerekli ve terki haram olanlar da vardır. Bunların şer'î hükmü önemine göre yedili taksimdeki hükümlerden (yani farz, vacip, mendup, mübah, tenzihen mekruh, tahrimen mekruh ve haram) biri olmaktadır. Bu itibarla bunları, hukukî bir müeyyidesi olmadığı mülahazasıyla önemsiz görmek yanlış olur. Kaldı ki söz konusu fıkıh olduğunda bunların her birinin bir hükmü ve dolayısıyla da uhrevî bir müeyyidesi zaten bulunmaktadır. Sıkıntı ahireti olmayan bir dünyada yaşadıklarını sananların sıkıntısıdır.

"Adalete hâdim nizamın adı" olan hukukun üç temel işlevi olmalıdır:

1. Tedavi edici işlev: Toplumsal sorunların, iktisadî, siyasî vb. problemlerin çözümünü amaçlamalıdır.

2. Koruyucu işlev: Toplumu her türlü beklenti halinde olan hastalıklı hallerden ve sorunlardan korumalıdır.

3. Gâyeci işlev: Sürdürülebilir istikrarlı ideal bir toplum düzeninin inşası ve şartlarının oluşturulması için yönlendirici olmalıdır. (Bkz. Zerkâ, *el-Fıkhu'l-İslâmî fî Sevbihi'l-Cedîd,* IX. Baskı, Dımeşk 1967-1968, I, 28).

"Toplum fertlerinin yaşayış ve karşılıklı münasebetlerine genel ve ortak bir tarzda hâkim olan ve aksine davranışların yerine göre ayıp, terbiyesizlik, edepsizlik sayılarak kınandığı ahlâkî ve içtimaî kuralların bütünü" demek olan umumî âdâb olmadan sözü edilen işlevlerin yerine getirilmesi ve amaçlanan huzurlu, güvenli, sağlıklı ve istikrarlı toplumun oluşturulması ve iyi hallerinin korunması mümkün değildir.

Toplumda âdâba ilişkin kuralların yer etmesi ve bireylerin bu kurallar içinde yetişmesi ve ortak davranış birliğine ulaşmış olmaları istikrar ve huzurun, genel güvenliğin devamı için son derece de önemlidir. Bu anlamda âdâb bir tür "karakter eğitimi" işlevi görmekte, aynı ortamda benzer tavırlar geliştiren bireylerin kaynaşması ve birbirlerini anlamaları daha kolay olmaktadır. Bu işlevi dikkate alındığı zaman sözgelimi menduplardan tekil olarak şunun ya da bunun terkedilmesi fazla umursanacak bir durum olmayabilir. Ancak bir kimsenin âdâba dair bir davranışa ilişkin toptancı bir terk, ihmal ya da çizgiyi aşma tavrı göstermesi kınanması gereken, mürüvvetini haleldar eden, fıkıh tabiri ile fıskı gerektiren yani kişinin adaletini zedeleyen bir durum olarak görülür (Bkz. Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, trc. M. Erdoğan, İstanbul, 1990, I, 123).

Türkçemizde "Edebiyat" dediğimiz sözlü/dile ait kültürün de âdâb ile bir tür ilişkisi vardır. Şiir, nesir vb. gibi edebî eserlerin kişilerin karakteri üzerinde etki ettiği kabul edilir ve insan ruhunun inceltilmesi ve özünde yatkın olan güzelliklere, estetiğe, ince davranışlara yetkinlik kazanmasında, nezaket sahibi olmasında, kendisini alçaltıcı söz ve davranışlardan, kaba sabalıktan uzak durmasında koruyucu katkı sağlayacağı kabul edilir. İbnü'l-Mukaffâ, edebe dair yazmış olduğu risalelerinde mesela özetle şöyle der:

"Toprağa atılan tohum, kendi başına kuruluğunu atıp, toprak altında çimlenip filizlerini yeryüzüne çıkaramaz. Bu ancak suyun yardımı ile olur. Akıl ve edeb(iyat) arasındaki ilişki de böyledir. Kalpte bir yeti/potansiyel olarak mevcut olan selika, edebiyat yardımı ile neşvünema bulur, aşılanır ve meyve verir." (İbnu'l-Mukaffa', Ebû Muhammed 'Abdullâh b. el-Mukaffa' (ö.142/760), *el-Edebu's-Sağîr ve'l-Edebu'l-Kebîr,* Beyrut, s. 12).

İbn Kuteybe'den esinlenerek edebi ikiye ayırmak mümkündür:

1. Dilde edeb: Kişinin edebiyat ve dil bilimlerinde eğitilmesi.

2. Özde edeb: Nefsin edeplendirilmesi yani kişinin özünün iffet, hilm, sabır, gerçeğe saygı, vakar, merhamet gibi erdemlerle donatılması (İbn Kuteybe, *Edebü'l-Kâtib,* Beyrut 1405/1985, s. 14-20).

Diğer taraftan zamanla "ahlâkî ve sosyal içerikli bir kavram" halini alan edeb ve âdâb meslek ahlâkını ifade etmek için de kullanılmıştır. Buna göre âdâb kelimesi, bir iş veya sanata, bir hâl veya davranışa nisbet ve izâfe edildiği zaman o alana ait özel kuralları, incelikleri, o konuda uyulması gerekli olan dinî, ahlâkî, meslekî esas ve hükümleri ifade eder olmuştur: "Âdâbü'l-mülûk", "âdâbü'l-vizâre", "âdâbü'l-muhaddis", "âdâbü'l-mürîd", "âdâbü's-sülûk", "âdâbü'd-ders", "âdâbü'l-muallim", "âdâbü'l-müteallim", "âdâbü'l-bahs", "âdâbü'l-muâşeret", "âdâbü kitâbeti'l-Mushaf", "âdâbü tilâveti'l-Kur'ân", "âdâbü'l-kādî", "âdâbü'l-müftî" ve tekil siygasıyla "edebü'l-kazâ" veya "edebü'l-kādî", "edebü'l-müftî", İshak b. Ali er-Ruhâvî'nin Edebü't-Tabîb'i gibi. (Abdülaziz Bayındır, "Âdâb", *DİA*, I, 334; Mustafa Çağrıcı, "Edeb", *DİA*, X/412–414.)

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Belli bir inanç sisteminden beslenmeyen ve ahlakî erdemleri semere olarak vermeyi amaçlamayan bir hukuk sistemi salt kurallarla sağlıklı bir toplum inşa edemez, huzur, güven ve istikrarı sağlayamaz, mevcut iyi hallerini de koruyamaz. Bunun için ahlâka, âdâba da aynı şekilde riayetkâr olması ve hatta onları öncelemesi gerekir.

"Edeb Ya Hû" Hat: Ali Hüsrevoğlu

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE ÂDÂB-I MUÂŞERET[1]

Dr. Öğretim Üyesi Fatma TUNÇ YAŞAR
Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü

Âdâb-ı muâşeret, toplum içinde yaşayan insanın, birlikte bulunduğu diğer insanlarla uyum içinde yaşaması için bilmesi ve riayet etmesi gereken ahlâk, terbiye ve nezaket kuralları anlamına gelmektedir.[2] Geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret kitaplarının ortaya çıkışı, on dokuzuncu yüzyıl dünyasında ve buna paralel olarak Osmanlı'da yaşanan hızlı değişim ve dönüşümle yakından ilgilidir. Çevresini ve özellikle de Avrupa'yı yakından takip eden Osmanlı entelektüelleri, doğru davranış kalıplarını öğrenme ve nezaket kurallarına uyma yönünde ciddi bir eğilim olduğunu, âdâb-ı muâşerete uygun davranmanın "medeni dünya"ya dahil olmak için adeta bir zorunluluk haline geldiğini görmüşlerdir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren "âdâb-ı muâşeret" başlığıyla ardı ardına tercüme ve telif kitaplar yayımlayarak Avrupa merkezli yaşanan hızlı değişim ve dönüşüme kendi dünyalarından çözümler üretmişlerdir.

Öte yandan, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında âdâb-ı muâşeret kitaplarının ortaya çıkışı, Osmanlıların âdâb-ı muâşeret ve kibarlık mevzularına yeni ilgi göstermeye başladıkları anlamına gelmemektedir. On dokuzuncu yüzyıldan önce âdâb-ı muâşeret, müstakil bir konu ve kitap başlığı olmaktan ziyade farklı kitaplarda bazen müstakil bir bölüm olarak, bazen de farklı başlıklar altında yer almıştır. Genel ahlâk, ferdî ahlâk ve ev idaresi gibi konuları kapsayan ahlâk kitaplarında âdâb-ı muâşeret ve toplumsal yaşayışa ait bölümler yer almaktadır. Bu kitaplarda yeme içme, ziyaret, komşuluk, konuşma ve seyahat gibi gündelik hayattaki çeşitli pratiklere dair terbiyeli, kibar, takdire şayan davranışlara "ahlâkî davranışlar" denmektedir.[3] On altıncı yüzyılda Kınalızade'nin *Ahlâk-ı Alâî* isimli kitabı doğru davranış ve nezaketi ahlâk çerçevesinde ele alan kitaplardan birisidir.[4] Bu kitaplarda doğru davranış, sadece pratik ve dünyevî boyutuyla

değil; dinî, manevî, uhrevî ve felsefî olmak üzere pek çok boyutu itibarıyla ele alınmaktadır.

Âdâb-ı muâşeret kavramı on dokuzuncu yüzyılda geleneksel tanımlarından ve çağrışımlarından uzaklaşarak kibarlık, soyluluk, incelik, terbiye ve görgü gibi geniş bir anlam yelpazesine kavuşmuştur. Birkaç istisna dışında on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarında görgü kitabı yazarlarının çoğu âdâb-ı muâşereti doğru davranış ve görgü anlamında kullanmaktadır. Öte yandan âdâb-ı muâşeret, geç dönem Osmanlı yazarlarının farklı konularda ve meselelerde yazabileceği, görgü ve nezaket konusuna farklı bakış açılarından yaklaşabileceği oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır.

Ahmed Midhat, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga* isimli kitabında âdâb-ı muâşeretin Fransızca'da "yaşamasını bilmek" (savoir vivre) anlamına geldiğini ifade etmekte, kendisi de bu kavramı "gündelik yaşamın pratik bilgisi" olarak tanımlamaktadır.[5] Ona göre her milletin kendine göre bir yaşam tarzı yani âdâb-ı muâşereti vardır. "Savoir vivre cosmopolite" ise farklı milletlerin görgü kurallarına duyarlı uluslararası bir görgüdür ki, Ahmed Midhat bunu "muâşeret-i beyne'l-milel" olarak ifade etmektedir.[6] Matbaa-i Askeriye tarafından yayımlanan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'te âdâb-ı muâşeret medenî dünyada (umûm-ı düvel-i mütemeddine) kabul edilen görgü kuralları olarak tanımlanmaktadır:[7] *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'in yazarı medenî devletler derken Avrupa devletlerini, medenî devletler tarafından kabul edilen müşterek görgü kuralları derken de Avrupaî görgü kurallarını kastetmektedir. Bununla birlikte Avrupa'nın mevcut görgü kurallarını vaktiyle müslümanlardan aldığını ve Avrupaî görgü kurallarının Hıristiyanlıkla kesinlikle bir ilgisinin bulunmadığını iddia etmektedir.

Lütfi Simavi, *Teşrifat ve Âdâb-ı Muâşeret* isimli kitabında birbiriyle çelişkili gözüken âdâb-ı muâşeret tanımlamaları yapmaktadır. Âdâb-ı muâşereti edep, terbiye, nezaket ve teşrifat çerçevesinde tanımlayan Lütfi Simavi kitabının başında medenî insanların muâşeretini bilmeyen kimseleri sert bir dille eleştirmekte, fakat hemen sonraki sayfada herkesin kendine özgü bir âdâb-ı muâşereti ve teşrifatı olduğunu, herkesin kendi muâşeretini öğrenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Lütfi Simavi'nin âdâb-ı muâşeret anlayışı pek çok açıdan net gözükmemektedir. Örneğin, Avrupa ile temas halinde olanların bilhassa da diplomasi mesleğinde bulunanların yabancı muâşerete vakıf olmaları gerektiğini ifade etmektedir.[8] Başka bir yerde ise âdâb-ı muâşeretin bir ilim olduğunu herkesin öğrenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[9] Kitabında hem Osmanlı hem de Avrupa pratiklerine yer veren Simavi, Avrupa ve Osmanlı görgü kuralları arasında uyuşmazlık ya da farklılık söz konusu olduğunda genellikle Osmanlı gelenek ve göreneklerine öncelik vermektedir. Bu bağlamda Simavi'nin kitabının geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatürü içerisinde özgün bir yere sahip olduğu söylenebilir.

> **"Âdâb-ı muâşeret kavramı on dokuzuncu yüzyılda geleneksel tanımlarından ve çağrışımlarından uzaklaşarak kibarlık, soyluluk, incelik, terbiye ve görgü gibi geniş bir anlam yelpazesine kavuşmuştur."**

Centilmen isimli kitabın yazarı Hasan Bahri âdâb-ı muâşereti medenî insan gibi yaşamayı bilmek olarak tanımlamakta ve bu yaşam biçimini tamamen Avrupaî yaşam tarzı ile özdeşleştirmektedir. Bu yaşam tarzının esasları ise tedris-i lisan ve zarâfet-i insandır.[10] Ahmed Cevad'ın *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti* isimli kitabına yayıncı olarak önsöz yazan İbrahim Hilmi, Avrupa muâşeretini öğrenmenin önemine vurgu yapmakla beraber, âdâb-ı muâşereti bir yaşam tarzı olarak tanımlamakta ve Osmanlıların da kendine özgü âdâb-ı muâşeretlerinin olduğunu vurgulamakta ve hatta okuyucuları yazdığı önsözün sonunda Avrupa âdâb-ı muâşeretini Osmanlı terbiye ve ahlâkına dâhil etmemeleri konusunda uyarmaktadır.[11]

Görüldüğü üzere Ahmed Midhat, Lütfi Simavi ve Hasan Bahri gibi yazarlar Avrupa âdâb-ı muâşeretinin bazı kimseler tarafından belirli nedenler dolayısıyla

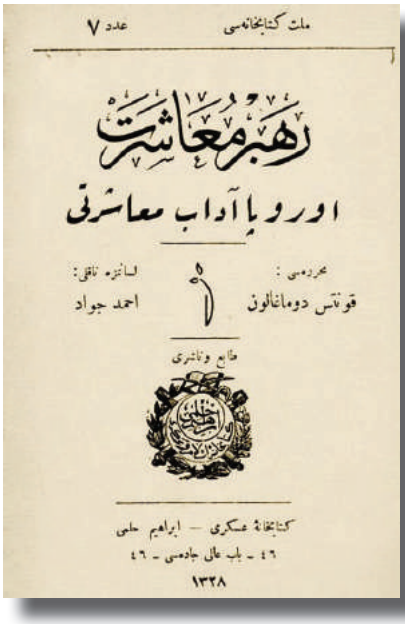

Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti, Mütercim Ahmet Cevad, İbrahim Hilmi Neşriyatı, İstanbul, 1328/1912-1913

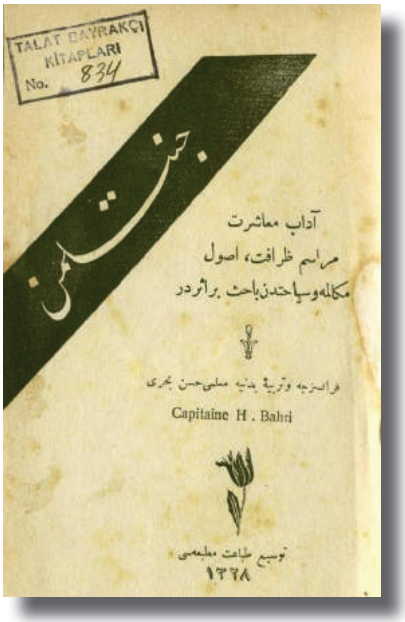

Hasan Bahri, Centilmen: Âdâb-ı Muâşeret, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1328/1912-1913

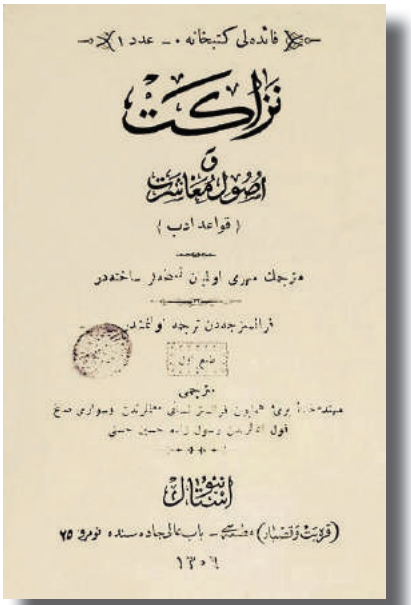

Resulzade Hüseyin Hüsnü, Nezâket ve Usûl-i Muâşeret: Kavaid-i Âdâb, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306/1890-1891,

öğrenilmesi gerektiğini ifade etmelerine ve genellikle de kitaplarında alafranga yaşam tarzına ağırlık vermelerine rağmen âdâb-ı muâşereti her milletin kendine özgü yaşam tarzı ve görgü kuralları olarak tanımlamaktadırlar. Öte yandan aynı dönemde âdâb-ı muâşeret başlığı altında yazan Resulzade Hüseyin Hüsnü, Antakyalı Çençenzade Hakkı ve Mehmed Emin gibi bazı yazarlar kitaplarında Avrupa âdâb-ı muâşeretine hiçbir şekilde temas etmeden yazmayı tercih etmişler ve Avrupa'nın cemiyet hayatına ait görgü kurallarının Osmanlı toplumu tarafından benimsenmesini eleştirmişlerdir. Resulzade Fransızca'dan tercüme ettiğini ifade ettiği *Nezaket ve Usûl-i Muâşeret* kitabında usûl-i muâşeret kavramını âdâb-ı muâşeret kavramıyla eşdeğer kullanmakta ve bu kavramla da edep ve terbiyeyi kastetmektedir.[12] Fakat ilginç olan Fransızca'dan tercüme edildiği ifade edilen kitabın form ve içerik olarak Fransızca görgü kitaplarına benzememesidir. Arapça ve Farsça kitaplardan tercüme etmek sûretiyle kitabını telif ettiğini ifade eden Çençenzade, *Zarafet* ismini verdiği kitabında Resulzade gibi âdâb-ı muâşereti edep çerçevesinde açıklamaktadır. Ona göre edep, ahlâkın soyut bir meselesi değildir, daha ziyade, tıpkı görgü kuralları gibi insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemektedir.[13] Farklı dillerden tercüme edilen bu iki kitap alt başlıkları ve içerik açısından bakıldığında Osmanlı ahlâk literatürünün devamı gibi gözükmektedir. Her ikisi de gündelik davranış kodlarına ve görgü kurallarına dinî bir anlam yüklemektedir.

Mehmed Emin, *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hâsıl Olur* isimli kitabında âdâb-ı muâşereti Kur'an ve hadis çerçevesinde belirlenen ahlâk kurallarının teferruatıyla uygulanması olarak tarif etmekte ve herkesin âdâb-ı muâşeret bilmesinin zaruret olduğunu ifade etmektedir.[14] Mehmed Emin, çatal bıçak kullanmayı, kadınlara karşı muamelatı, balo ve suarelerde nasıl davranılacağını öğrenmeyi sosyetenin muâşereti olarak görmekte ve bunların herkesi ilgilendiren bir mesele olmadığını, âdet-i kavmiye olduğunu ifade etmektedir.[15] Mehmed Emin'e göre ahlâk çerçevesinde belirlenen âdâb-ı muâşeret-i umûmiye hiçbir zaman hiçbir yerde değişmemektedir. Bu nedenle Mehmed Emin, geçici ve değişken âdât-ı kavmiyeyi değil, âdâb-ı muâşeretin değişmeyen prensiplerini yazdığı iddiasında bulunmaktadır.

Âdâb-ı muâşeret kitabı yazarlarının çoğu âdâb-ı muâşereti kibar, zarif ve usûle uygun yaşamak olarak tanımlama konusunda mutabık gözükmektedir. Fakat âdâb-ı muâşeret literatüründe asıl mesele âdâb-ı muâşeret başlığı altında nelerin ele alınacağıdır: Medenî devletler nezdinde geçerli olan görgü kuralları mı? Yoksa Osmanlı'nın kendine özgü âdât-ı kavmiyesi mi? Bu çelişkiler ve farklı anlayışlar nedeniyle,

geç dönem Osmanlı'da âdâb-ı muâşeret başlığı altında yazanların konu seçimleri, yazma tarzları, üslupları ve bakış açıları farklılık göstermektedir. En yalın haliyle ifade etmek gerekirse kimileri âdâb-ı muâşeretin sadece gelenek ve göreneğe dayandığını ve nesilden nesile miras olarak aktarıldığını kimileri ise Avrupaâ yaşam tarzına ve görgü kurallarına yabancı kalmanın imkânsız olduğunu ve dolayısıyla farklı gerekçelerle de olsa alafranga yaşam tarzını öğrenmenin gerekli olduğunu düşünmektedir.

"Neden Avrupa âdâb-ı muâşeretini öğrenmeliyiz?" sorusuna cevaben âdâb-ı muâşeret kitabı yazarlarının en çok vurguladığı ve tekrar ettiği açıklama "Biz Avrupa'nın bir parçasıyız!" şeklindedir. Avrupa'ya sosyal ve coğrafî yakınlığın yanısıra birçok âdâb-ı muâşeret yazarına göre Avrupalılar ile bir arada olunduğunda Avrupaî görgü kurallarını bilmek ve tatbik etmek o milletin onurunu yüceltmektedir. Ahmed Midhat'a göre Osmanlı topraklarında ve bilhassa İstanbul'da büyük bir Avrupalı nüfus yaşamaktadır. Bu nedenle, Avrupalılar ile sosyal temas durumunda mahcup olmamak için Osmanlıların Avrupa muâşeretine dair bazı kuralları bilmesi ve bazı pratikleri de uygulaması gerekmektedir.[16] Hasan Bahri'ye göre yurtdışında yaşayan kimse sadece kendisini temsil etmemektedir, aynı zamanda milletini temsil etmektedir. Bu kişinin davranışları karşı tarafa sadece kendisi hakkında değil, onun ait olduğu milletin sosyal hayatı hakkında bilgi vermektedir.[17] Askerî zümre için kaleme alınan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'te de muazzam ve muntazam bir orduya bilim ve reform ne derece lazım ise şeref, şan ve haysiyetin de o derece lazım olduğu ifade edilmektedir.[18] İbrahim Hilmi'ye göre âdâb-ı muâşerete riayet etmek sadece kişinin kendisine olan saygısını arttırmamakta aynı zamanda kişinin ait olduğu milletin onurunu da yüceltmektedir.

Öte yandan Avrupa âdâb-ı muâşeretine dair yazanlar, Osmanlı âdâb-ı muâşeretini Avrupa muâşeretinden tamamen ayrı tutmamakta ya da birini diğerine tercih etmemektedirler. Onların âdâb-ı muâşeret anlayışı oldukça karmaşık, değişken, çok katmanlı ve eklektik gözükmektedir. Genel olarak aşırıya kaçmaktan kaçındıkları, Osmanlı ve Avrupa âdâb-ı muâşeretleri arasında ılımlı bir orta yol bulmaya çalıştıkları görülmektedir. Bazılarının bu yaklaşımı, belirlenen bir hedefe -ki bu hedef nihayetinde Avrupa'nın terakkiyat ve medeniyet seviyesine ulaşmak olarak ifade edilebilir- ulaşmak için pragmatik bir yöntem olarak görülebilir. Fakat bu yazarların kitapları detaylı ve çok yönlü bir analize tabi tutulduğunda yaklaşımlarının pragmatik denilecek kadar basit olmadığı görülmektedir. Her şeyden önce birçoğunun zihninde "Neden Avrupa muâşeretini öğrenmeliyiz?" sorusu sadece okuyucu kitlelerini ikna için değil bizzat kendileri için cevaplamaları gereken bir soru olarak durmaktadır. Bazıları Avrupaî görgü kurallarını ansiklopedik bir formatta tasvir etmek yerine bilinçli olarak Avrupa âdâb-ı muâşeretinin öğrenilmesi konusunda ne düşündüklerini, çekincelerini ve dahi kafa karışıklıklarını okuyucu ile paylaşmaktadırlar. Dolayısıyla Avrupaî yaşam tarzına yaklaşımlarında müzakere, hesaplaşma ve bazen de uzlaşma alanları söz konusudur. ■

DİPNOTLAR

1 Bu çalışma 2016 yılında Küre Yayınları tarafından yayımlanan Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret isimli kitaptan yararlanılarak hazırlanmıştır.
2 Yaşar, Fatma Tunç "Âdâb-ı Muâşeret", TDV İslam Ansiklopedisi, Ek 1, TDV Yay., İstanbul, 2016, s. 34.
3 Meriç, Nevin, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Âdâb-ı Muâşeret*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2000, s. 15.
4 Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alâi,* ed. Mustafa Koç, Klasik Yay., İstanbul, 2007.
5 Ahmed Midhat, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1312/1896-1897, s. 5.
6 Ahmed Midhat, a.g.e., s. 9.
7 *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1327/1911-1912, s. 3.
8 Lütfi Simavi, *Teşrifat ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1329/1914, s. 8.
9 Lütfi Simavi, a.g.e., s. 56.
10 Hasan Bahri, *Centilmen: Âdâb-ı Muâşeret*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1328/1912-1913, s. 3.
11 İbrahim Hilmi, "İfade-i Naşir," Comtesse de Magallon, Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti, Mütercim Ahmet Cevad, İbrahim Hilmi Neşriyatı, İstanbul, 1328/1912-1913, s. 6.
12 Resulzade Hüseyin Hüsnü, *Nezâket ve Usûl-i Muâşeret: Kavaid-i Âdâb*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306/1890-1891, s. 2.
13 Çençenzade Hakkı Antakyalı, *Zarafet*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307/1891-1892, s. 3.
14 Mehmed Emin, *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hâsıl Olur*, Vilayet Matbaası, Aydın, 1321/1905-1906, s. 3-4.
15 Mehmed Emin, a.g.e., s. 72-73.
16 Ahmed Midhat, a.g.e., s. 4.
17 Hasan Bahri, a.g.e., s. 4.
18 Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret, s. 2.

HÜSEYİN KUTLU İLE SÖYLEŞİ

Söyleşi: Kâmil Büyüker, Mehmet Yüksel
Fotoğraf: Cihat Hıdır

İslam Medeniyeti dediğimiz zaman aklımıza hemen ilim, irfan kavramları gelir. Ama aynı zamanda medeniyetimizi bir edeb medeniyeti olarak da tanımlayabiliriz. Edeb medeniyetinin unsurları nelerdir?

Öncelikle medeniyet kavramı üzerinde durmak lazım. İslam, medeniyet dinidir. San'atıyla, mimarisi, ilmî birikimiyle... Bugün ise İslam ümmeti kendi medeniyetini inkâr etmiştir ya da geçersiz saymıştır. Neredeyse 200 senedir, "Ben inanıyorum, Müslümanım ama Batı medeniyetine aidim" demeye başlamıştır. Bu, ya İslam'ın bir medeniyeti yok, medeniyetten nasip almamış, o yüzden Batı medeniyetini almamız gerekir gibi bir anlama gelir yahut eskiden bu medeniyet bize hitap ediyordu ama 18. yy.'dan sonra artık çapı bize uymuyor, nostalji olarak kalsın gibi bir düşüncenin ürünüdür. Dolayısıyla bizim, kendi medeniyetimizi yaşanır ve yaşatılır algılamadıkça, bunu kabullenmedikçe dünyada hiç kimse bizi adam yerine koymaz. İslam ümmetinin en önemli probleminin bugün bu olduğu kanaatindeyim. Bir takım şeyler yapılıyor ama bu medeniyet vurgusu olmadan yapılıyor. Medeniyetsiz bir din olamaz. Camiler yapılıyor, bir medeniyet, mimari vurgusu yok maalesef. Hâlbuki bu medeniyetin merkezi camidir. Bütün külliyeler o anlayışla yapılmıştır. Burada yaşanan ve yaşatılan bir medeniyet vurgusunu müşahhas bir şekilde görebiliriz.

Ayrıca bizim medeniyetimiz bilgiden çok görgüye dayalıdır. Mesela, görgülü insan deriz. Vaaz-ı nasihatler bilgiye dayalıdır malum. Ama dikkat ederseniz Peygamberimizin hayatında durmadan konuştuğunu, miting yapar gibi vaaz ettiğini görmüyoruz. Bambaşka bir eğitim ve terbiye tarzı vardır. Bu sünneti doğru tatbik eden tekke anlayışı olmuştur. Tekkelerde, falan kitabı okuyup müzakere edelim gibi bir anlayış yoktur. Hatta dervişlerin çoğu da ümmi insanlardır. Diğer taraftan farklı meclislerde Kur'an ayetleri üzerinde müzakere yapılır. Ama onun feyzinden, nurundan, ruhundan nasipdar olmak gibi bir durum yoktur. Onu teknik bir kitap gibi düşünür. Diğer grup ise bir aşr-ı şerif okunsa orada gözyaşı döker, manevi bir haz ve feyz alır. Niye? Çünkü orada edeb, adab dediğimiz görerek, yaşayarak oluşan bir disiplin vardır. Nasıl oturulur, nasıl kalkılır, nasıl dinlenilir, bunları yapa yapa insan ruhunda bir incelme, bir rikkat meydana gelir. Tekkelerde sanatlara da önem verilmiştir. Niye? Maksat ruhu inceltmektir. Rakîk hale getirmektir. Bu vesile-i sanatla mümkündür. Çünkü sanatla uğraşan insan güzele taliptir, ayrıntılarla uğraşır, dikkat sahibidir. Sabırlı olması, azmi elden bırakmaması gerekmektedir. Bunların hepsi ruh terbiyesidir. Sanat insanın ruhunu hazırlıyor. Öyle ki onu işlenmiş sedef kakmalı bir rahle gibi kıvamına getiriyor. İnsanın ruhu da böyle… Dümdüz değil yani. Bir sürü desen ve nakışlarla müzeyyen…

Edeb ve terbiye bizde hep birlikte zikredilir? Bunun önceliği sonralığı var mıdır? Yoksa birbirini tamamlar mahiyette midir?

Edeb ancak terbiye ile mümkündür. Terbiyesi olmayan insanda edeb olmaz. Tekke geleneğimizde edebe dair çok güzel örnekler mevcut. Mesela "elektrikleri yak", demezler, "uyandır", derler. "Söndür", demezler, "dinlendir", derler. Öyle dense ne olur, böyle dense olur? Bu işte bir nezakettir, edebdir. Söndürmek, ocağı söndürmek gibidir. Yak, demek yangın çıkarmak gibidir. Böylelikle ne olmuş oluyor? Dilini terbiye ediyor. Hoşa gitmeyecek şeyleri kullanmamak üzere dilini terbiye ediyor. Tabi dilini terbiye etmesi için düşüncesini terbiye etmesi gerekiyor. Bunları o şekilde hafızasına

HÜSEYİN KUTLU KİMDİR?

1949 yılında Konya'da doğdu. 1966-1967'de Konya İmam Hatip Okulu'ndan mezun oldu. 1968 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kaydoldu. Tahsilini sürdürebilmek için Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan görev talebinde bulundu. Eskişehir Mihalıççık vaizliğine tayin edildi. Aynı sene Hattat Hâmid Aytaç'dan sülüs-nesih yazı meşkine başladı. Bu arada Eczacı Hattat Uğur Derman'dan ta'lîk meşk etti. 1972'de Mihalıççık'tan Sokullu Şehit Mehmet Paşa Camii İmam-Hatipliği'ne getirildi. 1974'te fakülteden mezun oldu. Aynı yıl (H.1395) Hâmid Bey'den sülüs-nesih yazı icâzeti aldı. Askerliğini Işıklar Askerî Lisesi'nde öğretmen olarak yaptı. 1976'da Hekimoğlu Ali Paşa Camii İmam-Hatibi olarak göreve başladı.

İmam-hatiplik görevini, cami ölçeğinde ve külliye projesinde gerçekleştirmek istedi. Harap durumda olan cami, sebil, türbe, kütüphane ve hazirenin imar ve ihyasına çalıştı. 1996 yılında Hekimoğlu Ali Paşa Cami Kütüphanesi'nin restorasyonunu gerçekleştirerek Uygulamalı Türk-İslam Sanatları Kütüphanesi adıyla açılışını gerçekleştirdi. 2002 yılında emekli olduktan sonra "İslâm medeniyetinin merkezi olarak cami" projesini bu kütüphanede devam ettirdi.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii bahçesinde açılan Türk-İslâm Sanatları 1. sergisi "Lâlezâr"ı, "Gül", "İcazet", "Mevlânâ", "50. vuslat merasim ve albümleri" takip etti. "Kaybolan Medeniyetimiz" (Hekimoğlu Ali Paşa Camii Haziresindeki Tarihi Mezar Taşları) kitabı, hat sanatının Necm-i Süheyl'i Hattat Şevki Efendi'nin "Amme Cüzü", Efe Hazretleri'nin "Hâce Muhammed Lutfî Hayâtı, Şahsiyeti ve Eserleri" adlı biyografik kitap, "Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfi" adlı eser ve bu eserden seçilmiş münâcaat niteliğindeki yakarışlardan oluşan "Nazlı Niyazlar", yine Hazret'in bestelenmiş şiirlerinden oluşan ilâhi CD'leri, "Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi" kitabı, 2007, 2009, 2012 yıllarında kırk hadisten oluşan "Destegül (Allah Resûlü'nden Öğütler)" adlı kitapları yayına hazırladı. Beş yılda yazmaya muvaffak olduğu Kur'ân-ı Kerîm 2009 yılında yayınlandı.

Bu çalışmaların yanında hat sanatında hilye, kıt'a, çeşitli orijinal istifler olmak üzere 1000'den fazla eseri koleksiyonları süslüyor. Ayrıca Adana Sabancı Merkez Camii, Aşkaabad Camii, Tokyo Camii, Konya Hacı Veyiszâde Camii, Karacaahmet Şakirin Camii, Ataşehir Mimar Sinan Camii, Kavacık Ataullah Tekkesi Abdulvehhab Evyab Camii, Ankara Ahmet Hamdi Akseki Camii, Erzurum Alvarlı Efe Hazretleri Camii'nde ve daha birçok mimarî eserde yazıları bulunmaktadır.

Hâlen Uygulamalı Türk-İslâm Sanatları Kütüphanesi ve Atâullah Tekkesi Türk-İslâm Sanatları Bahçesi ve Klasik Sanatlar Merkezi'nde hüsn-i hat grup başkanlığı yapmaktadır.

sahibine dönüp çıkacak yok eğer kapıya dönük ise arka arka çıkacak, selam verecek, yüzünü ev sahibine dönüp çıkmak durumunda kalacaktır. Çok zarif bir uygulamadır. Bunların hepsi insanidir, ahlakidir, İslami'dir. Efendimizin hayatı başlı başına zarafet örneğidir. Mesela buyurulur: "Ve ize'ltefete iltefete maan" : "(O), Sağına ve soluna baktığında, bütün vücuduyla dönerdi." Efendimiz, birisi ile konuştuğu zaman bütün vücuduyla dönüp konuşurdu. Bu başlı başına saygının, karşındakine değer verişinin göstergesidir. Hatta bu durum eşyaya muamelede de kendisini göstermiştir. Yolda giderken bir taşın kenara konulması gerekiyor ise bunu ayağı ile değil de eli ile yapmıştır. Çünkü şöyle düşünür bu varlık âlemi, mülkün sahibi olan Allah'ın eseri değil mi? Kurdu, kuşu, taşı hep o yaratmadı mı? Ben nasıl O'nun yarattığı bir varlık isem o da Allah'ın yarattığı bir varlık. Dili yok diye, yerde sürünüyor diye onu tahkir etmem caiz midir? Belki dili olsa "Allah beni çakıl taşı yarattı diye senin bana tekme vurman mı gerekir?" diyecektir.

alması ve alışkanlık haline getirmesi lazım. Bu terbiyedir, sonunda da edeb ortaya çıkıyor. Mesela diyelim ki eve bir misafir geldi. Ayakkabılarını kapıya doğru çevirmek icap ediyor. Eğer ayakkabılarının burnunu dışarı çevirdi iseniz bir daha gelme anlamındadır. Ne var bunda diyebilirsiniz? Bunları önemsemediğiniz takdirde dümdüz adam olup çıkarsınız. Buradaki inceliğin anlamı şudur: Evinize bir misafir geldi. Çıkarken eğer ayakkabısının burnu dışarı doğru ise ev

İbn Mes'ud (r.a.) buyurdular ki "Biz Rasulüllah'ın terbiyesinde o hâle gelmiştik ki boğazımızdan geçen lokmaların tesbihini işitiyorduk." Bizde malum her şeyin bir edebi var. Bu o kadar önemsenmiş ki camiye nasıl girilir, helaya nasıl girilir, tırnak nasıl kesilir'e kadar her şeyin edebi var. Çünkü insan sıradan bir varlık değildir. Her şeyin ölçülü, insanın mevkiine, şerefine mütenasip olması gerekiyor. Her şey ona yakışır olmalıdır. Her şeye bir adab başlığı altında o konuya dair kurallar konmuştur. Mesela yemek adabı

diyoruz. Bunun alışverişinden, evine getirilmesi, mutfağa girmesi, pişirilmesine kadar, oturulup yenmesine ve sonrasına kadar insani olan o kadar şey var ki! Öyle ki eğer alışverişte aldığı malzemeleri münakaşa ile aldı ise o yiyene keder getirebilir. Ona bile dikkat edecek. Ne büyük incelik. Aldığı malzemeler ihtiyaç sahiplerinin dikkatini celbetti ise göstere göstere getirdi ise o lokma ona hayır getirmez. Eve malzemeler geldi. Hanımefendi yemeği pişirirken söylene söylene pişirdi ise o da sıkıntı getirir. Öyle olmalı ki bu işin edebi "ya Rabbi eğer buna haram karıştı ise bunu bizden beri tut. Nasip olmasın bize. Hayırlı ise bu yemeği yiyenlere şifa olsun. Senin yolunda kulluk yapmaya vesile olsun." diye dua ile takviye edilmeli.

Edeb, terbiye, nezaket, zarafet, hem ruhi, hem kalbi melekelerin çalışmasında hem bedenimiz, azalarımız için çok önemli, çok güzel bir şey. İnsana yakışıyor. Edebli, nezaket sahibi insanlar da toplum içinde hep seçilirler. Patavatsız, terbiyesiz dendiği zaman da kimse bu tipleri tasvip etmez. Bu hususun bilgi ile tek başına verilmesi mümkün değil. Elbette okuyacağız, okutacağız ama bunun tatbiki olmazsa bütün yapılanlar boşadır. Bu değerler ancak görerek, görgü yoluyla aktarılmaktadır. Eskiden bu iş ailede oluyordu. Büyük ailelerde çocuk oturmayı kalkmayı öğreniyordu. Ona "büyük içeri girdiği zaman ayağa kalk" falan denmiyordu. Görerek öğreniyordu. Bugün aileler bölündü ve büyük küçük münasebetini kuramıyoruz.

Cami hizmetlerinde edeb nasıl olmalı?

Camilerimiz Müslümanların en üst düzeyde dini yaşamak için geldikleri mübarek mekânlardır. Hocaefendilerin, müezzin efendilerin cami hizmetlerinde edebe çok riayet etmesi lazım. Evvela içinde bulundukları ortam itibariyle avamileşmemesi lazım. Ortama ayak uyduran değil, ortamı kendisine uyduran insan olması gerekmektedir. Cemaate tesiri, hocaefendilerin davranışlarıdır. Okuyuş vs. elbette önemlidir "sesi güzeldir" der geçer ama diğer taraftan sizin ahlakınızı konuşurlar. Kalıcı olan ahlaktır, edebdir. Hocaefendi öyle olmalı ki camiye girişinden, mihraba yürüyüşüne kadar, sarığına, cübbesine kadar dikkat etmesi gerekir. Ben hatırlarım üniversite yıllarında Abdurrahman Gürses Hocamızın yanına Beyazıt Camiine nöbette olduğu gün gelirdik. İkindi namazından sonra mihrabiye okurdu. Hocamızın imam odasından çıkışı, yürüyüşü, ütülü cübbesi, özenle sarılmış sarığı, kisvesi ile mihraba geçişi gözümüzün önündedir. İmam olan kişi cübbesine, sarığına, yürüyüşüne, hitabetine dikkat edecek. Bütün bunların en ince detayına kadar düşünülmesi, edebi, adabı, nezaketine riayet edilmesi gerekir. Mabedi aziz tutmak icap eder. Cami avlusunda neler olmalı, neler olabilir? Cami içerisinde her şey ona göre ayarlanması gerekir. Bugün cami adabı dediğimiz şeyin bir kitabı var mı? Eskilerden yazılmış şeyler var ama güncellenmiş bir cami adabı kitabı var mı? İmamın, müezzinin, cemaatin riayet etmesi gereken edeb kaidelerine gösterir bir kitap yok maalesef. Mesela askerde iç hizmet kanunu gereği talim yaptırırlar, nasıl çökülür, nasıl selam verilir vs. Bu usüldür, edebdir. Peki, bizde neden bu eğitim yok? Sadece sesi güzel diye bir kişiyi mihraba geçirmek kâfi değildir.

Edebi mektebinde görerek aktarım önemli. Ama yaşadığımız çağda örneklik sıkıntımız var. Ne dersiniz?

Evvela cami özelinde söylersek İmamlık görevini ve bu görevi yapan kişiyi ciddiye almak durumundayız.

Zira cemaatin yüzleştiği kişi camide bu görevi yapan insandır. Bunu aziz tutmak mecburiyetimiz vardır. Tabi imam efendiler ve müezzin efendiler de yaptıkları işin farkında olup değerini bilecekler. Cenab-ı Hak bizlere öyle bir ikramda bulunmuş ki ben orada en önde bulunuyorum. Bu başka bir yere benzemez. Burası Allah'ın huzuru ve ben en öndeyim. Müezzin efendi de ben Allah Teâla adına davette bulunuyorum. O kulları arasında beni vekil tayin etmiş, huzuruma çağır diyor, diye düşünmesi lazım. Ben değerliyim, ben kıymetliyim. Ben rastgele avam gibi hareket edemem, onlar gibi konuşamam, hareket edemem. Zarif, nazik, edebli ve ölçülü olmalıyım. Bana verilen bu rütbelerin hakkını verebilmeliyim. Bu rütbeler olsun bende ama ben kafama göre takılayım. Böyle bir şey mümkün değil. Önce kendileri bu işin farkında olacak, sonra amirler onlara değer verecek. Dolayısıyla saygı, nezaket, edeb kavramlarını yerleştirmediğimiz, nasip almadığımız müddetçe biz yol alamayız. Bu işler lafla olmaz. Size bir örnek vermek isterim. Allah rahmet eylesin Ordinaryüs Profesör Ahmet Süheyl Ünver Bey vardı. Biz bu Hocamız'dan biz çok şey öğrendik. Bir gün Hocanın odacısı izine ayrılmış. Hoca da odasındaki çöp sepeti dolduğu vakit alır çöpünü kendisi dökermiş. Bunu görenler "aman hocam bu iş size mi kaldı" diye itiraz edilince "mesai arkadaşım izine ayrıldı, görevi bana düştü" dermiş. Bakar mısınız etrafındakileri nasıl irşad ediyor? Peygamber ahlakı işte budur. "Odacı buraya gel, sil burayı vs." demek edepsizliktir. Peygamber ahlakı Enes'in naklettiği şekliyle "Efendimiz'den tek bir azar işitmedim" sözüyle ifadesini bulan ahlaktır. Bu bir nezakettir, edebdir. Hekimoğlu Ali Paşa Camiine devam eden bir Kasım Efendi vardı. O anlatıyor: Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde kapıda bekçiydim. Süheyl Hoca bir gün gelmiş. Etrafta sigara izmaritleri, çöpler, poşetler… Kasım Efendi çıkmış gelmiş. Efendim hoş geldiniz demiş. Süheyl Bey de "nasılsın" demiş. Hatırını sormuş ardından Kasım Efendi'ye demiş ki "yarın ben erken geleceğim bana bir faraş ve süpürge bul da ben burayı bir güzel süpüreyim", demiş. Kasım Efendi yemin ederek söylüyordu, emekli oluncaya kadar orada bir çöp bulundurmamış. Süheyl Hoca edeb ve nezaketle ona yapması gereken işi güzel bir üslupla öğretmiş oluyor. Hayatın içinde insan sürekli tatbikat ile karşı kaşıya ama bütün bu faziletlerin doğru örneklerini göremiyor. Bunları biz senaryolaştırsak, camilerde bunlar yapılamaz mı? Neler dikkat çeker ve kendine yakışan nedir? Beşûş bir çehre ile tanınmak mı güzel, yoksa bakıldığı zaman yüzünde güller açan, insanların ferahladığı surette olmak mı güzeldir? Bunların hepsi birer inceliktir. Vaazlarımız, dualarımız, hatim meclislerimiz birer edeb meclisleri olmalıdır. Biz din adamları olarak Allah'a nasıl yaklaşılır, nasıl dua edilir, nasıl istenir'in edeblerini göstermemiz gerekiyor. Öncelikle camilerimizi baştan sona kadar bir edeb faslından geçirmek durumundayız. Sünnet-i seniyye madem tamamen edeptir, Efendimiz "ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim" buyuruyor. Ahlak yani edeb… Efendimiz gönderiliş sebebini bu kabul ediyor ve bize bildiriyor. Bunu temsil eden kişilerin de bizler olması isteniyor, bekleniyor.

Ömrünüzü İslam sanatlarına vakfetmiş birisi olarak sanat-edeb ilişkisi üzerine ne söylemek istersiniz?

Her şeyin bir edebi vardır. Sanatın edebi dendiği zaman konuştuğumuz hangi sanat dalı ise ona göre bir edebi vardır. Mesela, hattatlıktan örnek vermek gerekirse onlara düşen edeb birincisi kalemi abdestsiz eline almayacak. Niye? Çünkü edebli bir hattat şunu düşünür Allah Teâla Kur'an-ı Kerim'in daha ilk ayetlerinde "allame bil kalem" demek suretiyle kalemden bahsediyor. Ayrıca Kalem suresi diye bir sure var. Orada ise "yazıya ve kaleme" Rabbimiz kasem ediyor. Eğer bunlar üzerine yemin ediyorsa yazıya ve kaleme değer veriyor, demektir. İkincisi hattatlar kamış kalemleri açarlar. Bunun yongalarını edebli hattat çöpe atmaz. Çünkü Allah Teâla'nın üzerine yemin ettiği bir şeyin yongalarını atamaz. Ne yapar? Biriktirir. Sonra der ki "ben öldüğüm zaman benim gasil suyumu bu yongalarla ısıtın." Bunlar mesaj içeren, insani, ahlaki, İslamî, Efendimiz'in ahlakına denk düşen uygulamalardır. Sanatta edeb budur. Hattatın diğer bir edebi ise kâğıdı, yırtıp, buruşturup atamazsın. Edebli bir hattat

kâğıdı iktisatlı kullanır. Önüne, arkasına her tarafına yazar. Buna karalama denir. Altına da "sevvedehû" yazar ve saklar. Asla buruşturup atmaz. Bunun gibi her şeyin bir edebi, adabı, usulü, erkânı vardır. Bunu hayatın her alanı için yazmak gerekirse tek tek tadad edip yazmak gerekir. Bunu sadece yazmak değil, aynı zamanda tatbikatının görüleceği mekânlar da kurmak lazım.

Bir edeb örneği olarak da Alvarlı Efe Hazretlerini örnek verebiliriz. Alvar köyünde yaşarken 1930 yılında Erzurum'a hastalığı dolayısıyla geliyor. Ancak bu tarihe kadar Alvar köyünde yaşıyor. Hasankale Müftüsü Kâmil Efendi isminde bir zat var. O da tasavvuf ve tarikate karşı bir zat imiş. Ancak buna rağmen birbirlerini ziyaret ederlermiş. Efe Hazretlerini o vakitler jiple gideceği yere götürürlermiş. Hiçbir zaman ziyaret için gittiği eve kapısının önüne kadar jipi çektirmezmiş. Neden böyle yaptığı sorulduğunda ise "kapının önüne kadar araba çekmek, o ev ya da makam sahibine saygısızlıktır" dermiş. Bir yere arabanızı çekip, oraya kadar yürüyerek gitmeniz lazım. Bu bir edeptir. Bu güzel adetleri biz 14 asırdır demlemişiz. Mesela yemek adabı konusu. Malum duadan sonra kırık lokma denilmiştir. Aslı şudur. Duayı misafirin yapması uygun düşer. Allah'a ve ikram sahibine teşekkür etmiş olur. İkram bitti, hak hukuk kalmadı değil, peki nasıl? Bir lokma daha alıyor ve ben sana yine borçluyum, minnettarım diyor. Edeb, nezaket… İncitmeyesin, incinmeyesin, ikramını minnet bilesin. İkram edeceksin, ikramımı kabul ettiğin, davetimi kabul ettiğin için sana minnettarım demektir. Bunların hepsi nezakettir, edebdir. Sen Allah'ın verdiğini veriyorsun. Karşılığında başa kakmayacaksın, nezaketi ve edebi elden bırakmayacaksın. İncinen neresidir: Kalptir. Kalp imanın mahalli değil mi? Cenab-ı Hakk'ın nazargâhıdır. Sen kalbini kırılacak derecede niçin ortada tutuyorsun? Demek ki sen kalbinin kıymetinden haberdar değilsin. Kalbini korunaklı kılman icap eder. Onun için "âşık der incitenden/incinme incitenden/kemalde noksan imiş/incinen incitenden…"

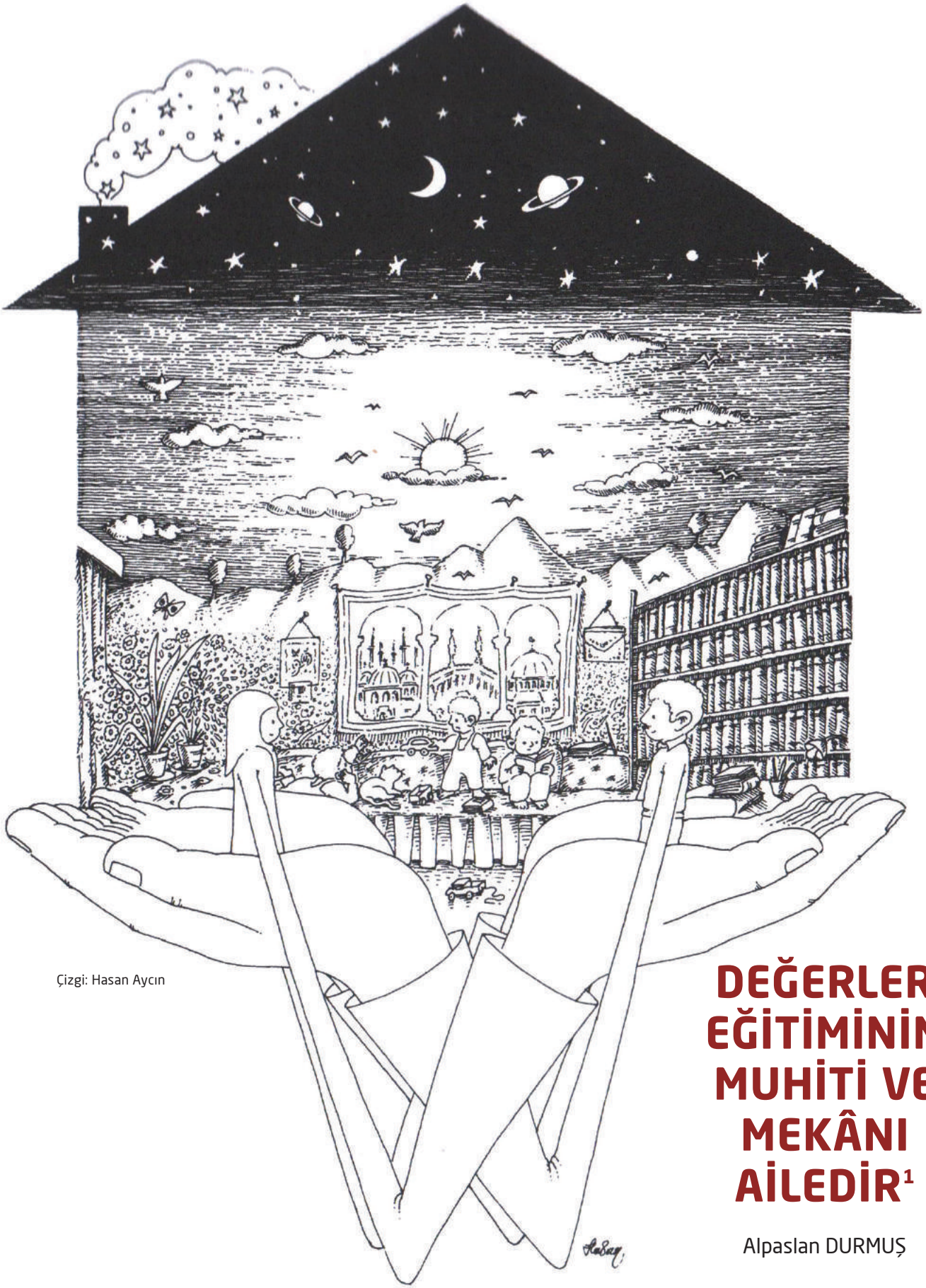

Çizgi: Hasan Aycın

DEĞERLER EĞİTİMİNİN MUHİTİ VE MEKÂNI AİLEDİR[1]

Alpaslan DURMUŞ

İnsan, annesinden hiçbir şey bilmeyen biri olarak doğar. Duyu organlarıyla aldığı uyaranları aklıyla işleyerek bir inşa, kendini kurma süreci yaşar;[2] normlar ve değer biçme ölçütlerini edinir.

Henüz bilen biri olmayan yeni doğan, insanlar tarafından zımnî yahut açık uzlaşımlarla kabul edilip aktarılagelen normları, değer biçme ölçütlerini ve aklîliğin araçlarını öncelikle kendisini yetiştirenlerin çabalarıyla alıp kendine mâl eder. Çocuklar dünyaya karşı epistemik bir duruş ve bakış açısı kazandıkları, neyin değerli olduğuna ilişkin hüküm vermelerini sağlayan bu norm ve standartları bizzat tecrübe ettiklerinde sorgulamadan -ve aslında "sorgulayamadan"- büyük ölçüde önce ailelerinden ve daha sonra hayatta karşılaştıkları diğer topluluklardan -toplum öbeklerinden, gruplardan, cemaatlerden- edinirler. Bu bağlamda süreç bir çırağın ustasından bir işi ustaca yapmayı öğrenme sürecindeki gerçek eğitime benzer.

Gerçek eğitim çırağın ustalık yolculuğunun -eğitiminin- süreç, vasıf ve unsurlarına sahiptir; görüp deneyen, tekrar tekrar deneyip biteviye yapan çırak nihayetinde yaptığı işte meleke kesbeder, usta olur. Örneğin bir norma dair eğitim süreci; a) usta tarafından yaparak gösterip anlatma, b) çocuğun -öğrencinin- deneyip yapması, c) çocuğa yapmasına ilişkin geri bildirim verilmesi, d) tekrar usta eşliğinde veya ustadan bağımsız hâlde çocuğun yapması aşamalarıyla yapılandırılacak olursa öğrenme en iyi biçimde gerçekleşir. Dolayısıyla bu tarz bir eğitim süreciyle topluluğun normlarına kabul edilme de gerçekleşir. Zira normu edindirme süreci, o normu geliştiren ve sürdüren toplulukça icra edilmektedir; normu uygulamada ustalaşma çabasındaki çocuk, topluluğun diğer üyeleriyle birlikte o normlara dâhil olmakta, o topluluğa aidiyet kazanmakta ve topluluk tarafından "artık bizden biri" diye kabul edilmektedir.

Çocukların değerler sunan topluluklarda yaşamalarını sağlamak ve bu topluluklara ait değerlerin -normların buyurucu niteliğinin- onaylanmasını güvence altına almak gerekir. Bu gereklilik normların tabiatından kaynaklanır.

> **"Gerçek eğitim çırağın ustalık yolculuğunun -eğitiminin- süreç, vasıf ve unsurlarına sahiptir; görüp deneyen, tekrar tekrar deneyip biteviye yapan çırak nihayetinde yaptığı işte meleke kesbeder, usta olur."**

Normlar Üzerine...

Normlar hataları görmemizi, mükemmellik yahut acemiliği fark edebilmemizi, doğruyla yanlışı ve güzellikle çirkinliği ayırt etmemizi sağlar. Bazı normlar salt ananevîdir; aklî yahut akıl dışı boyutları yoktur -en azından ciddi zihinsel kazı yapılması gerekir bu aklî veyahut gayrı aklî boyutların tespiti için. Diğer bazı normlar ise geçmişte yürütülen zımnî yahut sarih müzakere ve tartışmalar sonucunda oluşmuştur. Bu sebeple sırf var diye bir normun varlığını geçerli kabul edemeyiz. Çünkü normlar ister geleneksel ister uzlaşımsal olsun iyi, yüce, adil, mükemmel olabilecekleri gibi kötü, bayağı, zalimane yahut müptezel olabilir. Ahlakî duyarlılıklarımızı ve duygularımızı şekillendirirler ancak onları biz seçmeyiz, normları kulağımıza fısıldayan çoğu zaman içinde yaşadığımız kültürdür. Onları ekseriya eleştirmeden ve bilinçsizce içselleştiririz, benimsemiş olduğumuzu sonradan keşfederiz. Bu sebepledir ki normlar üzerine durup düşünmek, müzakere edip konuşmak, tenkit süzgecinden geçirmek için çaba göstermemiz gerekir, dolayısıyla "gerçek bir ahlâk ve değer eğitimi hem normların kabulünü hem de eleştirisini içermelidir". Çünkü normların edinimi süreci dönüştürücü bir etkiye sahiptir; algıyı inşa eder, duyguyu üretir ve karakteri değiştirir.

Bir dizi normu içselleştirdiğimizde yeni bir kişilik kazanırız; dünyayı farklı görür, farklı duygular hisseder, farklı davranışlar göstermeye başlar ve nihayet farklı kişiler hâline geliriz. Normları edinip içselleştirerek normları seciye hâline getirme karakter için hayati önem taşır. Mesela bir oyunu öğrendiğimizde; o oyunu anlayıp değerlendirmemizi sağlayan söz dağarcığını ve kurallar manzumesini öğrenmiş, oyuna dair değer atıflarımızın çerçevesini oluşturmuş

oluruz; oyunda bu çerçeveye -normlara- aykırı her türden tutum ve davranış bizde olumsuz duygular uyandırır, bu his ve tahassüsler istikametinde tutum ve tavırlar geliştiririz.

Bir ahlâk normunu çiğnediğimizde suçluluk ve utanç duyar, affedilme ihtiyacı hissederiz. Birinin benimsediğimiz ahlâk normlarını ihlâl ettiğine şahit olduğumuzda öfkelenir yahut gücenip içimize kapanırız. Bir kişi yaptığı norm ihlâlinden pişman olur ve hatasını telafi ederse onu affetme gereği duyarız. Bir performans belirlenmiş normlarından düşükse, kötüyse veya bir nesnenin şekli şemâli alışkın olduğumuz -meleke hâline getirdiğimiz- normlarına göre bozuksa bundan beceriksizlik veyahut çirkinlik anlamı çıkarırız. Bir başarımızdan dolayı övgü alırsak bu bizi gururlandırır, yok eğer performansımızın değersiz olduğuna kani olmuşsak bundan utanç duyabiliriz. Bütün bu zikredilen örnekler normların edinilmesiyle ulaşılan "ahlâk"ı ifade etmektedir. Zira "ahlâk kişide oluşan öyle bir seciyedir ki herhangi bir düşünüp taşınma, zorlanma yahut sunilik olmaksızın hâlin ve işin gerekli kıldığı eylem tezahür ve tecelli eder."[3] Ahlâk bu bağlamda belirli tarzda görme/anlama, hissetme ve hareket etme temayülü anlamına gelir. Bu sebeple bir normda ustalaşmak; dünyayı başka görmek, farklı hissetmek, farklı yaşamak ve aslında belirli bir dönüşüm yaşamak demektir.

Bireyin kazandığı -kendine mâl ettiği- normlar onu makul ve iyi seçimler yapmada, kemâl ile muttasıf işler üretmede ve eylemlerinde ustalaştırır. Çünkü normlarda "yargı standartları" ve "mükemmellik ölçütleri" içkindir. Bu bağlamda tersinden düşünecek olursak normların tazammun ettiği yargı standartları ve mükemmellik ölçütleri birey tarafından tasdik ve kabul edilip kendine mâl edilince karar, ürün ve eylemleri usta işi olur. Zira norm, kabaca "kural" ve "yargı standard"ı ile eş anlamlıdır ve "mükemmellik standartları"nı içerir. Ancak çağdaş toplumlar kendilerini oluşturan toplulukların itaate -uyuma- yönelten normları onaylama gücünü zayıflatabilirler. Çünkü çocuklar hayatlarının önemli bir kısmını okulda, ailelerinden ve topluluklarından görece uzak geçirmektedir.

Eğitimin Dönüşen Profili

Toplumsal hayatın günümüzde geldiği noktada "eğitim işi"nin aile ve topluluklar adına ikamesi okula kalmıştır. Okulda öğrenciler, üniversiteye giriş aşamasında veya iş bulmada pazarlanabilir ve paraya tahvil edilebilir yetenekler kazanmaya yönelik sistematik telkinlere muhatap olmaktadırlar. Çünkü ortada bir "iş" vardır, bu işi ifa eden bir "sektör" oluşmuş durumdadır, ilgili sektör parçası olduğu ekonominin beklentilerine ve normlarına göre hareket etmektedir; yani "piyasa"ya göre… Okullar bir parçası -alt sistemi- oldukları toplumu -üst sistemi- yansıtan kurumlar oldukları için "cari piyasa"nın değerlerini yansıtırlar. Piyasa da günümüzde büyük ölçüde liberal kapitalist küresel norm ve değerlere göre oluşmuş durumdadır. Dolayısıyla okulda öğrencilere genellikle kendilerini kıt fırsatlar ve mallar için başkalarıyla rekabet eden kişiler olarak görmeleri öğretilir; çocuklar kendi -bireyci- menfaatlerinin -maddeci- peşinde koşarak başarı mücadelesine -rekabetçi- girişir.

Okullarda sunulan eğitim, içeriği sorgulamaya dayalı yaşama, hayatı özümseme, nezaket, ince zevk gibi boyutlarından koparak-koparılarak beşerî sermaye oluşturacak, güvenlik ve refah sağlayacak mahiyette ana dili, yabancı dil, matematik, bilim, tarih ve coğrafyaya sığıştırılmaktadır. Okullara bu çerçevede geleneksel ve çağdaş medya mecraları ve ürünleri de gerekli

desteği vermektedir. Çünkü bunlar da piyasanın bileşenidir. Medya mecraları ve ürünleri, aile ve topluluk içinde geçen zamanı çocuk özelinde/üzerinde ikame ederek yalıtmakta, onu ailesinden ve topluluğundan "piyasa"ya çekerek uzaklaştırmaktadır. Cari piyasa zaten istediğimiz -hevâ-veya ihtiyaç -heves- duyduğumuz her türlü ürünü ve hizmeti tedarik etmekte, piyasanın bir diğer önemli bileşeni olan "reklam sektörü" de bu duruma belirli ölçüde meşruiyet kazandırmaktadır. Şu halde çocuklar için "adalet"i ve "iyi şeyler"i muteber sayan anlayışları teşvik eden normların koruyucu ve aktarıcısı işlevi gören farklı bir piyasa oluşturulmalı ve çocuklar oluşturulan bu piyasanın kurumlarına ve topluluklarına dâhil edilmelidir.

Eğitimin Yönünü Çevirmek

Eğitim dâhil eder, ekler, eklemler; kişiyi ailesine, topluluğuna, topluma… Bu, en küçük öbeğinden en büyük grubuna öncelikle kemiyet planında toplumu zenginleştirir. Normları öğreterek ve normlarda ustalaştırarak da bireyi keyfiyet planında zenginleştirir. Normlarda ustalaşmak; normları öğrenip kavramayı, değerini takdir edip benimsemeyi, bu ustalaşmayla temellük edilmiş normlara göre kendi hayatını ve ilişkilerini tanzim etmeyi içerdiğinden bireyin nitel zenginleşmesi söz konusudur. Bireyin kazandığı nitel özellikler, nihayetinde toplumun nitel zenginleşmesidir; en azından -yahut en kötü ihtimalle- toplumun mevcut zenginliğini korumasıdır.

Ahlâkî öğrenme ve gelişim, ahlâkî bilgilendirmeye ve ahlâk eğitimine odaklanmış bir programla değil oluşturulabilecek ve beslenebilecek bir atmosfer ve iklimin, yaşanan ve örneklenen kültürün ürünüdür. Sınav merkezli bir kaygıyla yönetilen ve büyük ölçüde "beşerî sermaye"ye verilen önemle organize olmuş okullar ahlâk eğitimiyle ilgilendikleri ölçüde zarar verici olacaklardır. Zira iş piyasası şartlarının vurgulanması, kıt mallar ve fırsatlar yarışında öğrencileri birbirlerini rakip olarak görmeye yöneltmekte; verimlilik vurgusu ise büyük, bürokratik ve insanı kendine yabancılaştıran okulların kurulmasına yol açmaktadır. Bu sebepledir ki ahlâk eğitimini kapsayan iyi bir eğitimin anahtarı sağlıklı -oluşturduğu iklim ve atmosferle iyi, güzel ve doğruyu yaşayıp örnekleyen- topluluklar inşa etmekten geçer. Sağlıklı inşa edilmesi için çabaların sarf edileceği toplulukların ilki ise çocuğun hiçbir şey bilmeyen biri olarak içine doğduğu ailedir. Aile üyelerine normları aktarıp normlarda ustalaştıracak, üyeleri de aile topluluğunu olgunlaştırıp zenginleştirecektir. ■

DİPNOTLAR

1 Yazıdaki düşünceler Kenneth A. Strike'ın "Okul, Topluluk ve Ahlak Eğitimi" başlıklı makalesinden yararlanılarak geliştirilmiştir. K. A. Strike'ın makalesi Larry P. Nucci ve Darcia Narvaez'in editörlüğünde hazırlanmış Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı adlı derleme kitabın yedinci bölümüdür (bk. çeviri editörü: Cengiz Şeker, İstanbul, EDAM, s. 85-106).

2 *"Allah sizleri hiçbir şey bilmez vaziyette analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye de size kulaklar, gözler ve gönüller verdi."* (Nahl, 16/78).

3 bk. "هيئة في النفس راسخة عنها تصدر الأفعال بسهولة ويُسر من غير حاجةٍ إلى فكرٍ ورويَّة..." "الخُلق عبارة عن..." Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzali, İhyau Ulumi'd-Din, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983, c. 3, s. 53.

İLİM GELENEĞİMİZDE ÖĞRETME VE ÖĞRENME ÂDÂBI ÜZERİNE

Dr. Öğretim Üyesi Emine KESKİNER
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Geçmişten bugüne en çok tartışılan konulardan biri öğretmen-öğrenci ilişkisine yön veren dinamiklerin neler olması gerektiği, söz konusu ilişkinin keyfiyeti meselesidir. Öğretmene verilen isim, biçilen roller değişikliğe uğrasa da bu konu önemini yitirmemiştir. Hemen herkesin yolu öğrenci olarak okula düşmekte ve öğretmenlerle geçirilen süre çoğalmaktadır. Bununla beraber meslekî unvan olarak öğretmen olmanın ötesine geçememiş bazı olumsuz örneklerden hareketle öğretmenliğin saygınlığını zedeleyici söylemlere rastlanma sıklığı artmakta, bu da öğretmen-öğrenci ilişkisine zarar vermektedir. Meseleye çoğunlukla öğrenci mağduriyeti açısından bakılmakta, zedelenen öğretmen imajının yol açtığı ve açacağı sorunlar göz ardı edilmektedir. Bu satırlardan öğretmenliğin saygın konumunu

sürdürmesi için mağduriyetlere göz yumulması gerektiği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Bu cümlelerle amacımız, öğretmenliğin mesleklerden herhangi bir meslek olmadığının vurgulanması ve değer temelli bir toplumun inşasında kilit bir rol üstlendiği bilinciyle öğretmen yetiştirme sisteminin gözden geçirilmesinin gerekliliğidir.

Öğretmenin çocuk ve gençlere değerlerin kazandırılmasındaki sorumluluğu diğer sorumluklarından daha önemlidir çünkü bir anlamda tüm sosyal ilişkilerin keyfiyetini belirlemektedir. Bir kişinin sahip olmadığı bir şeyi başkasına vermesi mümkün olmadığına göre öğretmenin öğrencilere kazandırması gereken değerlerle öncelikle kendisinin muttasıf olması gerekir. Geçmişimizde müstakil olarak "ilim âdâbı" üzerine kaleme alınmış eserlerde bunun nasıl gerçekleşeceğine dair önemli tavsiyeler yer almaktadır. Biz de bu makalemizle, bu tavsiyeleri hatırlatmak suretiyle geçmiş birikimimizle ilgili bir farkındalık oluşturmayı amaçlamaktayız.

İlim âdâbına ilişkin bahse konu eserler incelendiğinde, geleneğimizde hoca talebe ilişkine yön veren esas değerin "saygı" olduğu görülmektedir. Söz konusu saygının asıl nesnesi ise ilimdir. Klasik İslâm eserleri ilmin önemini vurgulayan satır ve sayfalarla doludur. Örneğin XII. yüzyılda yaşamış Hanefî fıkıh alimi Zernûcî'nin öğrenme âdâbı üzerine kaleme aldığı Talîmü'l-Müteallim fî Tarîki't-Teallüm[1] adlı eserin başlarında ilmin üstünlüğüne dair şu satırlar yer almaktadır: "İlmin şerefi hiç kimseye gizli değildir, çünkü ilim insanlığa mahsustur… Allah'ın insanı ilmi sebebiyle meleklere üstün tuttuğu ve bu sebeple Adem'e secde etmeyi emrettiği açıktır."[2] "İlim rütbesi, rütbelerin en yücesidir." sözü İslâm toplumlarında hayat bulmuş, âlimlere/hocalara ilminden dolayı devleti idare edenler de dâhil herkes tarafından derin bir saygı duyulmuştur.

> **"İlim rütbesi, rütbelerin en yücesidir." sözü İslâm toplumlarında hayat bulmuş, âlimlere/hocalara ilminden dolayı devleti idare edenler de dâhil herkes tarafından derin bir saygı duyulmuştur.**

Hocalara duyulan saygının arka planına baktığımızda bu saygının kuru bilgiden kaynaklanmadığını, ilmin yüklediği sorumluluğun yerine getirilmesine bağlı olduğunu görmekteyiz. Bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi öncelikle ilim yolculuğuna ne için çıkıldığına bağlıdır. İlme Allah rızası, ahiret yurdu, kendisinin ve diğer cahillerin cehaletini gidermek, dini ihya etmek, İslâm'ı baki kılmak için niyetlenmek gerektiğini söyleyen Zernûcî, ilim talibinin dünyaya tama' etmek suretiyle kendini küçük düşürmekten ve kibirlenmekten koruması gerektiğinin altını çizer.[3] İslâm'ın ilk dönemlerinde hocanın öğretim işinde ücret alıp almayacağı meselesinin tartışma konusu olması bu bağlamda düşünülebilir. Burada bireysel olarak talebeden para alınmasının hocanın niyetini bulandırma ihtimalinin yanı sıra hocanın saygınlığının zedelenmesi gibi bir durumdan da endişelenildiği anlaşılmaktadır. Hocanın talebesinden hediye kabul etmesine de bu kapsamda sıcak bakılmamıştır. Hocanın Allah rızası dışında bir beklentisi olmaması gereğinin ilerleyen yıllarda da konuyla ilgili eserlerde vurgulanmaya devam ettiği görülmektedir. XVI. yüzyılda yaşamış Osmanlı âlimlerinden Taşköprizâde de ilk olarak öğretimin şöhret, gösteriş, dünyalık ve saygı beklemek gibi gayelerle yapılmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Geleneğimizde hoca seçiminde dikkat edilecek kriterlere baktığımızda bilginin ve takvanın yani

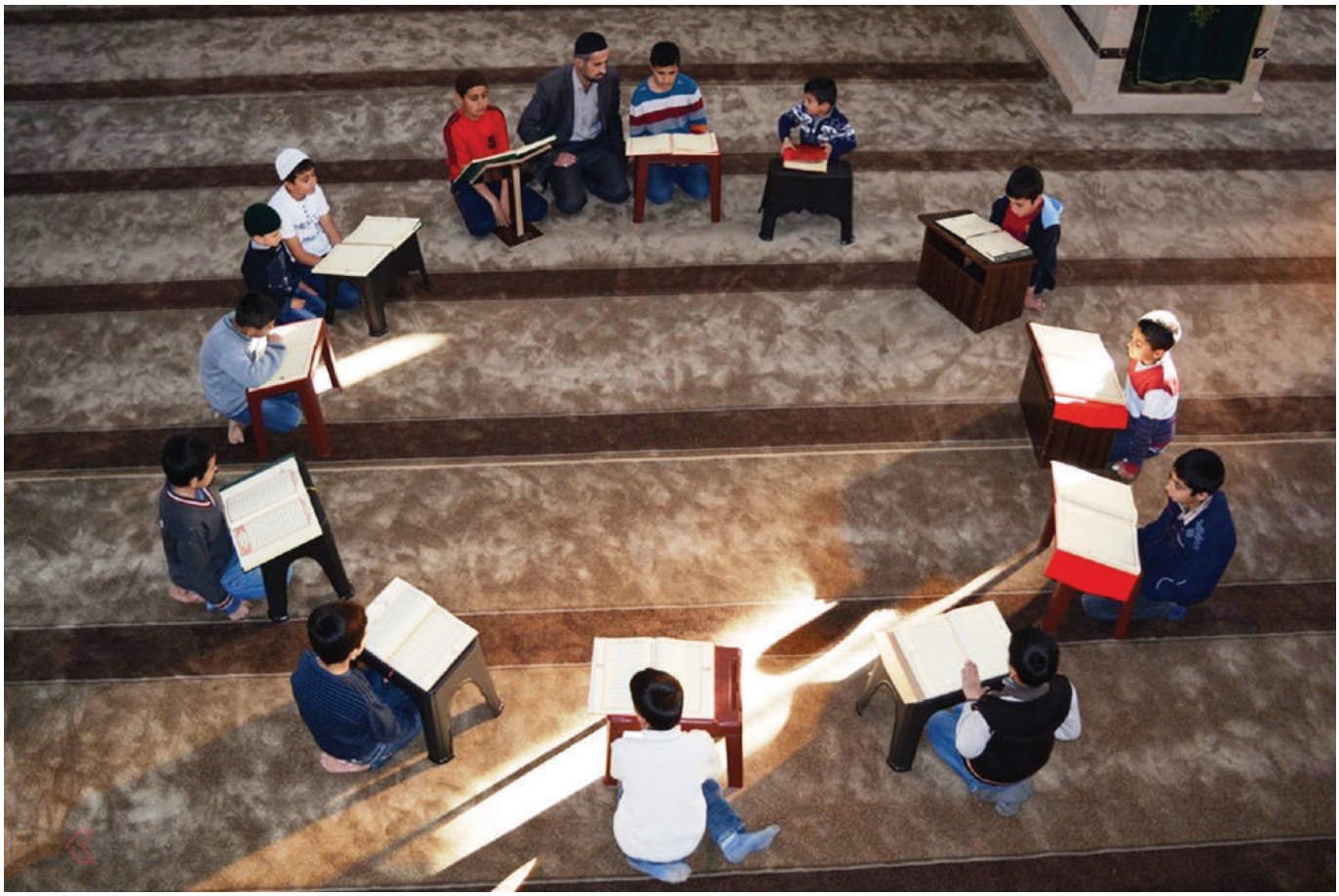

Allah'a karşı sorumluğunun bilincinde olmanın öne çıktığı görülür. *"Kulları içinden Allah'a karşı ancak âlim olanlar derin saygı duyarlar."*[4] ayeti mucibince bilginin hesap bilinciyle doğru orantılı olması gerekir. Bir hocanın kibirlenip insanları kendisinden uzaklaştırmamasında; sevgi, adalet, sabır, merhamet, affetme gibi hoca talebe ilişkisinin olmazsa olmazı değerlerle bezenmesinde hesap bilincinin önemi yadsınamaz. Tevazu Allah'a içtenlikli duyulan saygının doğal sonucu olup, Mâverdî'nin de ifade ettiği üzere hocada bulunması gereken özelliklerin başında gelir. Tevazu sevgi, kibir ise nefret sebebidir. Hocanın kalbini kazanmadığı biri üzerinde ciddi bir etki bırakması düşünülemez. Gazzâlî, söyledikleriyle davranışları tutarlı olmayan hocaların talebeleri üzerinde etkili olamayacağını söyler. Niyeti sahih olan hoca, söz ve davranışlarının birbiriyle çelişmemesi noktasında sürekli kendini hesaba çekmelidir. Bu muhasebe de onu sevgi ve şefkat yoluyla talebelerini kötü huy ve alışkanlıklardan korumaya ve uzaklaştırmaya yöneltecektir.

İslâm geleneğindeki hoca talebe ilişkisine dair yanlış anlaşılan kavramlardan biri itaattir. Geçmişteki bir takım olumsuz örneklerden hareketle hoca talebe ilişkisinde körü körüne itaatin ilkesel olarak savunulduğunu iddia etmek doğru değildir. Körü körüne itaat İslâm'da hiçbir şekilde tasvip edilmez. Mâverdî hocaya körü körüne bağlanmanın doğru olmadığını söyler. Zernûcî de, "Hürmet itaatten daha hayırlıdır." sözüne istinaden ilme ve ehline saygının gerçek sonucunun kalple tazimde bulunmak olduğunu ifade eder. Kalbin tazimde bulunabilmesi için hocanın o kalbi fethetmesi gerekmektedir. Bu fetih de ancak hocanın tavır ve davranışlarına ahlâkî esasların yön vermesiyle mümkün olur. İslâm âlimleri ilim taliplerinin öncelikle kalplerini kin, haset, zulüm, aldatma, kibir, gösteriş, kendini beğenme, gıybet, yalan, iftira vb. kötü istek ve yönelimlerden temizlemeleri gereğine vurgu

yapmışlardır. Hoca insanlara karşı güler yüzlü olmak, selamı yaymak, ikramda bulunmayı sevmek, öfkesini yenmek, insanlara eziyet etmemek, öç almak amaçlı davranmamak, insaflı olmak, komşu ve akrabalara sevgi göstermek, talebelere yumuşak davranmak, yardım ve iyilik konusunda öncü olmak gibi ahlâkî davranışlar konusunda örnek olmalıdır.[5] Böyle bir hocanın saygı görmemesi için bir neden olmadığı açıktır. O halde saygı görme hocanın ilim-davranış bütünlüğünün doğal sonucu olmaktadır.

Geleneğimizde talebenin hocaya saygı gereği yapması tavsiye edilen davranışlardan bazıları şunlardır: Hocanın huzurunda edep ve saygıya riayet etmek, karşılaşıldığında selam vermek, hocaya huzurunda ya da gıyabında ismiyle hitap etmemek, derse vaktinde gelmek, izin alarak soru sormak, önünden yürümemek, makamında oturmamak, yanında çok konuşmamak, yorgun göründüğünde bir şey sormamak, hocanın hata ve noksanını araştırmamak, hocanın dedikodusunu yapmamak, dedikodusunun yapılmasına mani olmaya çalışmak, hocaya saygıdan dolayı aile efradına da saygı göstermek vb.[6] Bu tavsiyeler günümüzde bazı eğitimciler tarafından şekilci bir saygı anlayışı vb. gerekçelerle eleştirilse de öğretmen öğrenci ilişkisinin belirli ilke ve kurallar çerçevesinde kurulup yürütülmesi gerektiğini göstermesi açısından anlamlıdır.

Sonuç olarak ilişkilere yön veren değerler her dönemde anlamlı olmakla beraber günümüzde ciddi bir zihniyet dönüşümü olduğu ortadadır. Tercihlerde niyet vurgusu kaybolmuş, hedeflerde maalesef maddî kaygılar ve beklentiler ön plana çıkmıştır. Şimdi ve burada olanın ötesine geçilememesi, sorun olarak akla ilk geçim sıkıntısının gelmesi öğretmenlik mesleğinin

manevî doyumunun göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Öğretmenin değerini, vazifesinin önemini, ruhî mesuliyetinin pek ağır olduğunu öğretmenlere hatırlatma lüzumu duymanın üzüntüsünü yaşadığını ifade eden Nurettin Topçu hayalindeki okulu şöyle tasvir etmiştir: "Bize bir insan mektebi lazım. Bir mektep ki bizi kendi ruhumuza kavuştursun; her hareketimizin ahlâkî değeri olduğunu tanıtsın; hayâya hayran gönüller, insanlığı seven temiz yürekler yetiştirsin; her ferdimizi milletimizin tarihi içinde aratsın; vicdanlarımıza her an Allah'ın huzurunda yaşamayı öğretsin."[7] Özlediğimiz hoca talebe ilişkisinin yeniden dirilmesi için öncelikle böyle bir ortam oluşturma bilincinin topluma hakim olması gerekmektedir. ■

DİPNOTLAR

1 II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı medreselerinde de okutulan bu eserin geçmişte yaşadığımız topraklarda adeta bir türkü gibi herkes tarafından bilindiği ifade edilmektedir. Bkz. Şakir Gözütok, İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 243.

2 Keskiner, Emine, "Zernûcî'nin Tûsî'ye Eğitim Açısından Etkisinin İncelenmesi Talîmü'l-Müteallim fî Tarîki't- Teallüm Âdâbu'l-Müteallimîn Örneği", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2015, s. 95-116.

3 Keskiner, a.g.m.

4 Fâtır, 35/28.

5 Geniş bilgi için bkz. Bedruddin ibn Cemâa el-Kinânî, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı Öğretmen ve Öğrenci Âdâbı, (çev. M. Şevki Aydın), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015.

6 Geniş bilgi için M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri,* İFAV, İstanbul, 1989.

7 Topçu, Nurettin, *Türkiye'nin Maarif Davası,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019, s. 47.

DİN HİZMETLERİNDE ÂDÂB-I MUÂŞERET

Nevin MERİÇ

Âdâb iyi ve güzel olanı ifade eder ki insan için en önemli değer de budur. İnsan sosyal bir varlık olduğundan bir arada sağlık ve huzur içinde yaşayabilmek âdâb-ı muâşeretle mümkündür. Bir başka ifadeyle âdâb-ı muâşeret, insan olmanın bir gereğidir. İbn-i Haldun "İnsan tab'an medenîdir." derken bu noktaya dikkat çeker. Halk dilinde görgülü olmak da âdâb-ı muâşereti ifade eder.

Âdâb-ı muâşeretin öğrenildiği ilk eşik aile ve sosyal çevredir. Süreç okul ve kurumsal yapıyla devam eder. İnsanın sosyal hayatta, çalışma hayatında bir biçimde bulunduğu her hâl ve şartta kendisi hakkında olumlu düşünce ve tavırları geliştirmesi, âdâb-ı muâşereti içselleştirmesiyle mümkündür. Bu anlamda âdâb-ı muâşeret karşılıklı işleyiş içinde gelişirken yaşamın kalitesini artırır. Âdâb-ı muâşeret yokluğu da tersi durumlara neden olur.

Âdâb-ı muâşeretin bir başka gösterge alanı da "kadın" ile kurulan ilişki biçimidir. Kadının kamusal alanda daha fazla görünür olması, kadının değişim ve dönüşümü yanında kadın-erkek ilişki biçiminde değişime de neden olmuştur. Bir diğer ifadeyle

geleneksel kadın algısı ve kabul edilme biçimleri yeniden düzenlenme sürecine girmiştir. Bu durum zihniyet, algı ve davranma biçimine kadar bir dizi değişim ve dönüşüme neden olmaktadır ki cinsiyet anlamında din/dar erkekler buna ciddi direnç göstermekte, rezerv koymaktadır. Bu yaklaşım kurum içi karşılıklı ilişkilerde âdâb-ı muâşereti azaltan bir durumun yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu metinde din hizmeti-âdâb-ı muâşeret ilişkisinin kurum bazında ele alınması hedeflenmektedir. "Şerefü'l mekân bil mekin" ifadesinin içselleştirilmesi bir anlamda âdâb-ı muâşeretle mümkündür diyebiliriz. Dolayısıyla burada Diyanet teşkilatı içerisinde âdâb-ı muâşeretin serencamı ele alınacaktır. Bu zaviyeden olarak hem kurumsal işleyişte hem de hizmete dair aktivitelerde âdâb-ı muâşerete dair izler sürülecektir.

> **"Âdâb-ı muâşeret kurumsal yapı ve işleyiş ilişkisi vazgeçilmez bir durumdur. Yokluğu hem kurumu hem personeli hem de hizmet kalitesini azaltır ki kişinin buna hakkı yoktur."**

Diyanet ve Din Hizmetinde Âdâb-ı Muâşeret

Ülkemizde din hizmetinin kurumsal işleyişi Diyanet teşkilatı tarafından yerine getirilmektedir. Merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatları olmak üzere üç ana birimden oluşan Diyanet, çalışanı açısından ülkemizin en çok personele sahip kurumları arasında sayılmaktadır.

Bu kadar geniş kadrosuyla değerleri, ihtiyaç ve beklentileri sürekli değişen günümüz insanının maddî manevî huzursuzluklardan kurtulması, mutluluğu; toplumsal bütünleşmenin ve evrensel barışın sağlanması için dinin doğru anlatılması ve anlaşılması hizmeti vermektedir. Dolayısıyla âdâb-ı muâşeretin en çok icra edildiği, görüldüğü kurum Diyanet olmalıdır. Vatandaşa âdâb, görgü, görenek hakkında vaaz verirken bile dil, hitap, davranma ve sunuş tarzında buna muhalif durumları yansıtan personel hem din hem de kurum açısından olumsuz algıların geliştirilmesine neden olmaktadır.

Kurum Personeli Açısından Âdâb-ı Muâşeret

Kurumsal işleyiş belli formatta bir düzenleme demektir. Her kurumun toplumdaki işlevi açısından olduğu kadar toplumsal algı ve normlar açısından varılan ortak konsensüsü de içeren formatları vardır. Bunları çalışanların bilmesi iş verimi ve bireysel doyum açısından önemli ve gereklidir. Bir başka ifadeyle insan/personel, çalıştığı yerin toplumdaki algısı üzerinden de kendini inşa etmelidir ki zaten bu söz, fiil ve duruşundan anlaşılır. Din hizmetinde âdâb-ı muâşeret personel ve hizmet kalemi olarak kurum içi ve sahada kıyafet, söz ve davranış olarak üç kategoride ele alınacaktır.

Kıyafet; insanın aynası gibidir. İnsanı yansıtan, anlatan ilk eşik. Din hizmetlisi gerek kurum içinde gerekse şehirde hizmet sunduğu mekânlarda kıyafetine dikkat etmelidir. Kıyafet hizmet ettiği kitleye saygıyı da gösterir. Çalıştığı bölgenin sosyo-ekonomik düzeyi kadar iletişimde bulunduğu çevrenin algı ve anlayışını da bu zaviyeden ele alarak kıyafetine yansıtmalıdır. Meseleyi İstanbul özelinde örneklendirmek istersek Bağdat caddesindeki bir personel ile kentin çeperlerinde yeni yerleşim yerlerindeki personelin kıyafetinde farklı formlar gözetmesi uygun bir davranıştır. Burada marka değil, düzgün, temiz, ütülü, şık… vs. herkesin kıyafette gözetmesi gereken ölçüler kastedilmektedir.

Kıyafet insanın grup, çevre içinde kabul edilme imkânına da etki eder. Sosyo-ekonomik açıdan daha

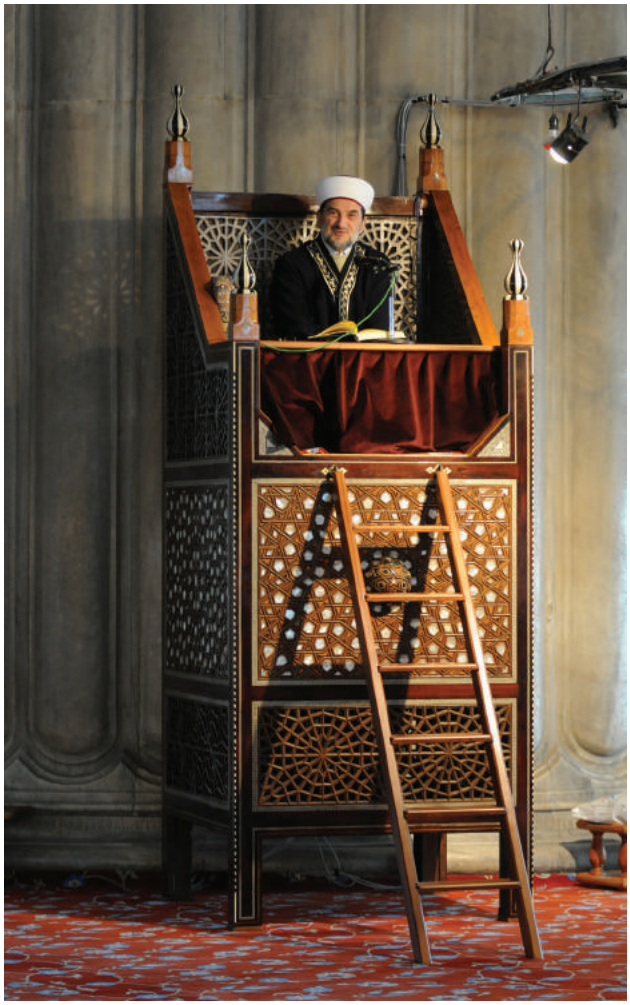

alt gelir düzeyi ve belli bir dini algıyı içselleştirmiş grupların yoğun olduğu bölgelerde hizmet verilirken bu hassasiyetlerin gözetilmesi hizmette kalitenin yanında dinin de anlaşılmasına olumlu katkı sağlayacaktır. Nitekim bir kadın vaiz dini geleneksel formda anlayanların yoğun olduğu bir bölgede hizmet verirken bölgenin hassasiyetlerine dikkat ettiği ve bu zaviyeden olarak daha uzun ve koyu renk kıyafet giydiğini söylerken âdâb-ı muâşereti içselleştirmiş bir personel örneği vermektedir. Bunun yanında merkezin personel toplantılarında kıyafet üzerinden açıklamalarda bulunduğu görülmektedir ama bunun bir zihniyet eğitimi olarak daha erken dönemde halledilmesi daha doğrudur.

Kıyafetin kadın-erkek personelde bir farklılık göstermesi söz konusu değildir. Her iki cins de düzgün, temiz, abartılı olmayan bir kıyafetle hizmet kalitesine katkıda bulunmalıdır. Bunun yanında periferide hizmet veren bazı Kur'an Kursu hocalarının ders verdikleri mekânları ev atmosferine benzetmeleri de din hizmetinde âdâb-ı muâşeret ve kalite açısından sakıncalıdır. Kurumsal mekân kullanımı kıyafet açısından da kamusal alan formatında olması gerekir.

Söz; önemlidir. "Önce söz vardı." der Ahd-i Atik. *"Onlarla konuşmaya gittiğinde güzel, yumuşak söyle."* der Kur'an-ı Kerim. "Güzel söz yılanı deliğinden çıkarır." der atasözümüz. Bu anlamda din hizmetlisinin sözün güzel olanını söyleyebilmesi için özel eğitim alması gerekir. Sosyal hayatta da sözün güzeliyle ünsiyeti ölçüsünde, kişi kendiyle ilgili olumlu karşılıklar alır. Buradan kurum içi işleyişte sözün güzelinde nerede olduğumuza bakmak istersek çok da iç açıcı bir tablo görülmemektedir. Karşılıklı hitap şekilleri, konuşmaların içerikleri, sesin tonu vs. gibi birçok açıdan sözün güzeli maalesef din hizmetlisinin çok uzağında gibidir. Mesela personeliyle toplantı yapan bir idarecinin "Akrep burcuyum idare edeceksiniz artık." diye bir cümle kullanması bulunduğu konumun hakkını veremediğini gösterir ve personel nazarında saygınlığını azaltır. İdareci zaten güç sahibidir bunun yanına ekstra ve daha dûn sıfatlar eklemesine ihtiyaç yoktur. Yine personel toplantısında organik dile dair ifadeler, eşi, annesi ve üzerinden örneklem cümleleri kurması da çalışanları nazarından saygıyı azaltan bir duruma neden olur.

"Söz; önemlidir. "Önce söz vardı." der Ahd-i Atik. "Onlarla konuşmaya gittiğinde güzel, yumuşak söyle." der Kur'an-ı Kerim. "Güzel söz yılanı deliğinden çıkarır." der atasözümüz."

Kurumsal işleyişte kadın personel ile ilişki biçimi de adâb-ı muâşeretin gösterge alanıdır. Daha çok erkek personelin iş yaptığı bir kurum olan Diyanet'in kadın personeli uzun yıllar sahada Kur'an Kurslarında ve camilerde hizmet vermiştir. Teşkilatın hizmet kaleminde çeşitlilik açısından yaptığı açılım, kadın personelin kurum içinde de çalışmasını hem sağlamış hem de yaygınlaştırmıştır. Bu durum selam verme, hitap etme, konuşma tarz ve biçimlerine kadar bir dizi değişimi hızlandırmıştır. Bununla birlikte sürecin sancılı geçtiği de bir vakıadır. Müftülüklerin giriş kapısının önünü sigara içme mekânına dönüştürüp gelen-gidende nahoş duygu ve düşünce geliştirilmesine neden olacak vaziyetler de kurum açısından da idareci ve personel açısından da âdâb-ı muâşerete dair bir göstergedir.

Kurum içinde telefonla hizmet veren birimlerin, arayan kişilerle organik formatı ifade eden "ablacığım, teyzeciğim" hitapları da âdâb-ı muâşereti azaltan bir durumdur.

Sahada hizmet verirken hedef kitlenin duygu, düşünce ve algılarına da dikkat etmek önemlidir. Şehrin merkez camisinde her kesimden insana hizmet suna bir vaizin hitap tarzından, kurduğu cümlelere kadar âdâb-ı muâşereti gözetmesi elzemdir. Cami kürsüsünü mahalle kahvesi formatına düşürmek hem kurum hem mekân hem de din hakkında olumsuz kanaatlere neden olacaktır ki maalesef bunlara da rastlanmaktadır.

Davranış; İdarecinin personele, personelin hizmet alanındaki kişilere karşı olumlu, ümitvar ve güzeli içeren davranma biçimleri âdâb-ı muâşeretin içselleştirildiği durumları gösterir. Hizmet kalitesini olumsuz etkileyecek işler yapıldığında ceza mekanizması işletmek yerine, sesi yükseltmek, hitabı bozmak, mobbing uygulamak gibi insana yakışmayan davranma biçimleri, idareci ve personelde âdâb-ı muâşerete dair nâkısayı gösterir.

Sonuç olarak âdâb-ı muâşeret kurumsal yapı ve işleyiş ilişkisi vazgeçilmez bir durumdur. Yokluğu

hem kurumu hem personeli hem de hizmet kalitesini azaltır ki kişinin buna hakkı yoktur. Âdâb-ı muâşerette olumlu sonuçlara varabilmek, personel alımında bu kalemi de devreye sokmakla mümkündür. Bunun yanında tayinden önce stajyer dönemi din hizmetinde de olmalı ve personel nasıl bir hizmet kaleminde, nasıl bir ilişki formatında yer alacağını hem görmeli hem de eğitilmelidir. Okuldan tayin edilir edilmez yapılan atamalar yanında uzaktan eğitimle hiçbir kurumsal yapı tecrübesi olmadan personel olma durumu, ciddi gerginliklerin ve âdâb-ı muâşeret açısından noksanlıkların yaşanmasına neden olmaktadır diyebiliriz. Bu durum hem algıda hem de hizmet kalitesinde ciddi eksikliklere neden olmaktadır.

CAMİ ÂDÂBI

Dr. Öğretim Üyesi Kâmil YAŞAROĞLU
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Camiler, birlik ve beraberlik sembolü olmanın yanı sıra aidiyet duygusu sağlayan ibadet mekanlarıdır. Müminlerin görüşmelerine, birbirleriyle yardımlaşmalarına vesile olması sebebiyle günde beş vakit namazın cemaat halinde eda edilmesi teşvik edilmiş, cuma ve bayram namazlarının cemaat haline kılınması gerekli görülmüştür. Müslümanların mabedi olan camilerin, *"Allah'ın evleri"*[1] olduğunu haber veren Hz. Peygamber Medine'ye varır varmaz ilk iş olarak bir mescit inşa etmişti. Allah Resûlü, *"Bir kimsenin mescitlere gidip gelmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz onun imanına şahit olunuz."*[2] buyurarak mescitlere devam etmenin gereği üzerinde önemle durmuştur. Ayrıca mescit yolunda atılan adımların sevap kazanma vesilesi olduğunu ifade etmiş[3] namaz için mescide giden bir müminin her gidiş gelişi için Cenâb-ı Hakk'ın ona cennette bir konak hazırlayacağını bildirmiştir.

İnsanların toplu halde bulunduğu ortamlarda dikkat edilmesi gereken bir takım davranış ve görgü kuralları vardır. Müslümanların toplu olarak ibadet ettikleri mekanlar olması sebebiyle cami içinde de "cami âdâbı" olarak ifade edebileceğimiz bazı görgü kurallarına dikkat etmek gerekir. Cami âdâbının çeşitli boyutları vardır. Camiye girerken, camide bulunurken ve camiden çıkarken bazı hususlara uyulması hem cemaati oluşturan bireyler arasındaki dayanışmayı kuvvetlendirir

hem de ibadetin manevî hazzının daha derinden hissedilmesini sağlar.

Müminler için en güzel örnek olan Peygamber Efendimiz hem davranışları hem de sözleriyle cami âdâbını öğretmiştir. Yeterli cemaatin olduğu yerlerde mescit yapılmasını emrettikten sonra ibadetgâh olarak belirlenen bu mekanların temiz tutulmasını ve hoş kokularla kokulandırılmasını tavsiye etmiştir.[4] Allah'ın evleri olan mescitleri temiz tutma konusunda sahabe de oldukça titiz davranmış[5] hatta İbn Abbas, yağmurlu bir günde ayaklarıyla mescidi kirletmemeleri için insanların mescide gelmeyip namazlarını bulundukları yerde eda etmelerini istemiştir.

Camiye girecek kimselerin maddî kirlerden temizlenmiş olmaları yanında cünüplük gibi manevî kirlerden de arınmış olmaları gerekir. Camiye abdestsiz girmek mekruhtur. Cuma ve bayram namazlarında boy abdesti almak sünnettir. Camiye gelirken temiz kıyafetler giymek cami âdâbının gereğidir. Bu hususta Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: *"Ey Ademoğulları! Mescitlere güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez."*[6] Çok dar pantolonlar ve insan, havyan vb. resimlerin bulunduğu kıyafetlerle camiye gitmek namazın sıhhatine zarar vermese de uygun değildir.

Beden ve kıyafet temizliğinin yanı sıra ağız, ter, çorap, sigara vb. kötü kokulardan arınmış olmaya da dikkat etmek gerekir. Ağır kokulu yiyecekler yedikten ya da kötü kokusuyla insanları rahatsız eden sigarayı içtikten sonra ağız temizliğini yapmadan camiye gitmek doğru değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz camiye gelirken diğer kimseleri rahatsız eden ağız kokusuna da dikkat edilmesini öğütlemiş, *"Her kim sarımsak veya soğan yemişse bizden (mescidimizden) uzak dursun ve evinde otursun."*[7] buyurmuştur. Kötü koku kadar bazı kimselerin hoş koku sürünmek ve böylece sevap kazanmak amacıyla ağır esanslar kullanmaları da doğru değildir. Bu nedenle esans kullanırken de rahatsız edici olmamasına dikkat edilmelidir.

Camiye giderken vakarlı olunması gerekir. Hem gösteriş izlenimi vermemek için hem de vakarın bir gereği olarak koşmadan normal bir şekilde yürünmesi uygun olur. Resûlüllah camiye ihlâs içinde, dualarla gelen kişi için meleklerin Allah'tan bağışlanma dileyeceği ve Allah'ın da kendisine rahmet edeceği müjdesini vermiştir.[8]

Peygamber Efendimiz bir hadisinde, camiye girerken salât ü selâmdan sonra, *"Allahım, bana rahmet kapılarını aç!"* (*Allâhümmeftah lî ebvâbe rahmetik*), çıkarken de yine salât ü selâmdan sonra, *"Allahım, senin lutuf ve keremini dilerim!"* (*Allâhümme innî es'elüke min fadlik)* şeklinde dua edilmesini tavsiye etmiştir.[9] Camiye sağ ayakla girmek, sol ayakla çıkmak sünnettir. Camiye girerken ayakkabıları kapı önüne değil -varsa- cami girişlerinde bulunan poşetlere koymak suretiyle raflara bırakmak gerekir.

Camiye giren kimsenin -kerahet vakti değilse- tahiyyetü'l-mescid niyetiyle iki rek'at namaz kılması da sünnettir. Ayrıca boş yerler varsa ön safa, ön saf dolu ise boş olan safa oturmalı, ön safa geçmek için insanların üzerinden atlamamalı, camide özel bir yer edinmemelidir.

Namaz vaktinden bir süre önce camiye gidip ezanı dinlemekte de büyük sevap vardır. Nitekim Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz namaz için beklediği sürece namazdaymış gibi sevap kazanır"*. Ezan okununcaya kadar Kur'an okuma, tesbih, zikir ve salavat ile meşgul olunabilir. Ezan ve kameti işiten kimsenin bunları müezzin gibi kendi kendine tekrar etmesi müstehaptır. Peygamberimiz *"Ezanı işittiğiniz zaman, müezzine icâbet edin (karşılık verin)"*[10] demiştir. Müezzinin sözlerine karşılık vermek hem dil ile söylediklerini tekrarlamak hem kalben onların doğruluğunu hissetmek hem de cemaate katılmak şeklinde anlaşılabilir. Bu bakımdan insan, içinde bulunduğu durum hangi icâbet şekline imkân veriyorsa onu yerine getirebilir. Peygamberimiz ezanı dinledikten sonra şu duayı okuyan kimseye şefaatinin hak olacağını bildirmiştir[11]: *Allahümme rabbe hâzihi'd-da'veti't-tâmme ve's-salâti'l-kâime, âti Muhammeden el-vesîlete ve'l-fazîleh (ve'd-derecete'r-rafîah). Veb'ashü makamen mahmûdeni'llezî va'adteh. (İnneke lâ tuhlifü'l-mîâd.) "Ey şu eksiksiz mesajın ve kılınacak namazın Rabbi olan Allahım! Muhammed'e vesileyi ve fazileti (ve yüksek dereceyi) ver! Vaad ettiğin övülmüş makama yükselt (Sen vaadine muhalefet etmezsin)"*. Hz. Peygamber ezan ve kamet arasında yapılan duaların da reddedilmeyeceğini ifade etmiştir.

İbadet yerleri olan camilerde cemaati rahatsız eden, huzurunu bozan her türlü davranıştan uzak durmak

gerekir. Camiye giren kişiler bakışlarla süzülerek rahatsız edilmemelidir. Camiye girildiğinde ortam müsait ise selâm verilmeli ancak Kur'an okunuyor ya da vaaz ediliyorsa selam verilmeyip sessizce oturarak vaaz dinlenmelidir. Ezan okunurken camiye girilmişse selam vermemek daha uygundur, çünkü cemaat müezzinin söylediği cümleleri içinden tekrar etmekle meşgul olabilir.

Camide başkalarını inciterek ön saflara doğru ilerlemek ve namaz kılanın önünden geçmek de sakınılması gereken davranışlardandır. Cami içinde, yüksek sesle konuşmak, hatta başkalarını rahatsız edecek şekilde yüksek sesle zikir yapmak uygun görülmemiştir. Resûlüllah, mescitte bulunduğu sürece müminin vakar ve sükûnetle hareket etmesini gerekli görmüş, bu sükûneti bozacak her türlü söz ve davranıştan ashabını men etmiştir. Mescitte ibadet ederken bile ölçülü hareket edilmesi gerektiğini bildiren Resûl-i Ekrem, kendisi itikâfta bulunduğu sırada bazı kişilerin yüksek

sesle Kur'an okuduklarını işitince, *"Dikkat edin! Hepiniz Rabbinize dua ediyorsunuz. Birbirinizi rahatsız etmeyin! Biriniz sesini diğerinden daha fazla yükseltmesin!"*[12] buyurarak onları ikaz etmiştir. Namaz esnasında kişinin tek başına yaptığı okuma kendisinin duyabileceği ölçüde kısık sesle olmalıdır. Yanındakinin duyacağı ses tonuyla okumak ibadet âdâbına uygun değildir.

Tek başına namaz kılan kişi -önünden başkalarının geçme ihtimali varsa- sütre kullanmalı ya da bir sütun arkasında durmalıdır. Tesbihat sırasında uzakta bulunanlara doğru tespih atmak Allah'ı anmanın vereceği manevî huzuru engelleyen davranışlardandır. Cemaatle namaz kıldıktan sonra camiden ayrılmayı gerektiren acil bir durum yoksa tesbihat ve duaya katılmak, namazdan sonra okunan aşr-ı şerifi dinlemek de cami âdâbına uygun davranışlardandır.

Peygamber Efendimiz cemaatle namaz kılarken safların düzgün olmaması durumunda namaz kılanların kalplerinin birbirinden soğuyacağını, aralarının açılacağını bildirmiştir.[13] Saf düzeninin sağlanması öncelikle safların tam olarak doldurulmasına bağlıdır. Nitekim Hz. Peygamber, *"Ön safı tamamlayın, boşluk kalacaksa arkadaki safta kalsın."*[14]; *"Meleklerin Rableri huzurunda saf bağlayıp durdukları gibi saf bağlayın, onlar öndeki safları tamamlayıp birbirine perçinlenmiş gibi bitişik dururlar."*[15] buyurmuştur. Cemaatin düzenli bir şekilde aynı hizada durması da saf düzeninin gereklerindendir. Bu hususta Resûl-i Ekrem şu uyarıda bulunmuştur: *"Saflarınızı düz tutun, omuzlarınızı bir hizaya getirin, boşlukları kapatın, kardeşlerinize yumuşak davranın. Aranıza şeytanın girmesine fırsat verecek açıklık bırakmayın. Safı birleştiren kimseye Allah rahmetini eriştirir, birleştirmeyenden rahmetini keser".*[16] Saf düzenini sağlarken başkalarına rahatsızlık verecek şekilde aşırı derecede sıkıştırmak uygun değildir. Peygamber (s.a.v.)'in konuya ilişkin uygulama ve açıklamalarından hareketle fıkıh alimleri imamın arkasında önce yetişkin erkeklerin, sonra çocukların, sonra kadınların yer alacağını belirtmiştir. Çocuklu ailelerin, çocuğun bir ihtiyacı olduğunda kimseyi rahatsız etmeden kolayca çıkabilmeleri için arka saflarda durmaları uygun olur. Eğer herhangi bir sebepten erken çıkmak için arka safta namaz kılmak isteniyorsa başkalarının geçişine engel olmayacak ve insanları önünden geçmek zorunda bırakmayacak bir yerde namaza durmak gerekir.

Cami içinde sakin bir şekilde hareket edilmelidir. Camiye girildiğinde cemaat halinde namaza durulmuşsa koşarak cemaate yetişmeye çalışmak doğru değildir. Allah Resûlü (s.a.v.) bu davranışı hoş karşılamamış, namaza sakince gidilmesini tavsiye etmiştir.[17] Ayrıca namaz kılan ya da Kur'an-ı Kerim okuyanların dikkatini dağıtacak bir davranış sergilenmemelidir. Camideki diğer insanlara karşı güzel davranmalı, kusurlu hareketleri olsa bile sabırlı olmalı, güler yüzle ve incitmeden ikaz etmelidir. Camilerde asla münakaşaya yol açacak sataşmalarda bulunulmamalıdır.

Cemaatle namaz kılarken imama uyan kişinin bütün hareketleri birlik ve uyum içinde olmalıdır. İmamdan önce rükûya ve secdeye varmamalı, ondan önce başını kaldırmamalıdır. Peygamber Efendimiz bu ahengi bozacak şekilde aceleci davranmayı yasaklamıştır.[18]

Camide bulunan kişi, abdestli halde namazı beklediği müddetçe, meleklerin onun için bağışlanma dileğinde bulunduklarını bilerek davranmalıdır. Bu nedenle camide iken ibadetle meşgul olmak esastır. Kur'ân-ı Kerîm tilaveti, Allah'ı zikir, ilimle meşgul olmak, kerahet vakitleri hariç nafile namaz kılmak gibi. Çok kısa bir müddet için olsa bile, itikâfa niyet edilir. Otururken zorunlu bir durum yoksa ayakları kıbleye doğru uzatmamak da cami âdâbındandır.

Cep telefonları teknolojinin insanoğluna sağladığı önemli kolaylıklardan biri olmakla birlikte dikkatli kullanılmadığı takdirde camilerde ibadetten elde edilecek manevî huzuru engelleyebilmektedir. Sessize alınmayan ya da kapatılmayan cep telefonlarının namaz kılanları rahatsız ettiğine şahit olunmaktadır. Namaz kılarken telefon çalması durumunda mümkünse tek hareketle kapatılmalıdır. Bu şekildeki bir hareket namazı bozmaz.

Hutbe dinlemenin de bir âdâbı vardır. Cuma hutbesine başlandığında kimseye selam verilmemeli, selam da alınmamalı, sünnet namaz kılınmamalıdır. Hutbe okunurken huşû içinde hatibi dinlemek gerekir. Yanındakiyle konuşmak, başka şeylerle ilgilenmek, cep telefonuyla meşgul olmak hutbenin özünden uzaklaşmaya, mesajını kaçırmaya sebep olur. Sevgili Peygamberimiz, bir müminin hutbe esnasında göstermesi gereken duyarlılığı şöyle ifade etmiştir: *"Cuma günü hutbe okunurken konuşan arkadaşına: 'Sus!' desen bile hatalı bir iş yapmış olursun."*[19]

Bir müslüman hastalığı veya bir engeli sebebiyle namazını ayakta kılamıyorsa oturduğu yerden kılar. Engeli ve özrü nedeniyle oturması mümkün değilse o zaman sandalyede kılabilir.

Camiden çıkarken ayakkabılar başkalarını rahatsız etmeyecek şekilde taşınmalı, özellikle kapı çıkışında yere atmak suretiyle hem görüntü hem de ses açısından rahatsız edici bir durum oluşmasına imkân verilmemelidir.

Cami âdâbına dikkat edemeyecek yaşta olan çocukların camilere girmeleri genellikle uygun görülmemiştir. Ancak temyiz çağına gelmiş çocukların camiye götürülmesi, cemaatle namaza alıştırılması ve kendilerine camide Kur'ân-ı Kerîm öğretilmesi teşvik edilmiştir. Çocukların kendilerine hâkim olamayıp yaptıkları ufak tefek hareketlere karşı aşırı tepki gösterilmemelidir. Onların hevesini kıracak davranışlardan kaçınarak, azarlamadan cami âdâbı kendilerine öğretilmeli, ibadet mekanının sükûnetine saygı duymaya yavaş yavaş alıştırılmalıdır.

Görüldüğü gibi cami âdâbıyla ilgili hususlara uyulmadığı takdirde kul hakkını ihlâl etmek gibi ciddi bir manevî sorumluluk söz konusu olmaktadır. Mümine düşen görev "Allah'ın evleri" olan camilerin bu özel konumuna uygun hareket ederek hem Rabbimizin hoşnutluğunu kazanmak hem de müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliğin güçlenmesi için gayret sarfetmektir.

DİPNOTLAR

1 Müslim, Mesâcid, 282.
2 Tirmizî, Îmân, 8.
3 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 36.
4 Ebû Dâvûd, Salât, 13.
5 Buhârî, Vudû', 58.
6 A'râf, 7/31.
7 Buhari, İ'tisâm, 24.
8 İbn Mâce, Mesâcid, 14.
9 Ebû Dâvûd, Salât, 18.
10 Buhari, Ezan, 7.
11 Buhari, Ezan, 8.
12 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 25.
13 Buhari, Ezan, 71; Müslim Salât, 62.
14 Ebû Dâvûd, Salât, 93.
15 Müslim, Salât, 119.
16 Ebû Dâvûd, Salât, 93.
17 Buhari, Ezan, 21.
18 Müslim, Salât, 114-116.
19 Buhari, İ'tisâm, 24.

ADÂB-I TİLÂVET

Doç. Dr. Ömer BAŞKAN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu yazıyı hazırlarken yararlandığımız bir yüksek lisans tezinin giriş kısmı, konumuz açısından dikkat çekici şu satırlarla başlamaktaydı:

"Bu tezde de savunulduğu gibi, 'edep' birden çok şey ifade etmesi ve geniş bir anlam yelpazesine sahip olması nedeniyle İslâm dışındaki kültürlere tercüme edilmesi zor olan bir kelimedir…"[1]

Ülkemizde lisans üstü öğrenim gören Avrupalı bir genç araştırmacı tarafından "edep ve İslâm medeniyeti" arasındaki ilişkiyi irdelemek üzere Türkçe olarak kaleme alındığı anlaşılan bu çalışmanın ilerleyen satırlarında ise edebin tanımı sadedinde şu önemli tespitlere yer verilmekteydi: "Edep, ister bir medeniyet seviyesini belirleyen ilkeler manzumesi ister sadece okur yazar olmakla sınırlı bir hayat anlayışı, ister sıradan bir davranış kuralı isterse makamına mevkiine uygun bir hareket tarzı ile ilgili olsun müslümanca yaşanan bir hayatın her anına ve alanına belirleyici bir etki olarak sirayet ettiği anlaşıldığı halde bütün evsafıyla somutlaştırılamayan/tanımlanamayan

bir olgudur. Bu hususiyetinden olsa gerek edep terimi, efrâdını câmi ağyârını mâni bir biçimde kâmilen tanımlanamamıştır. Bir Arap edebiyatı uzmanının dediği gibi 'Edebi, somut olarak bir ekrana yansıtamayız'. Çünkü 'Edep bir arayışın müteharrik hedefidir.' Mâmafih edebin, İslâm ahlâk düşüncesindeki en temel ve kurucu düşüncelerden biri olduğu ise âşikârdır."[2]

Kur'an vahyinin aydınlığında anlamını kazanan, Kur'an'ın mübelliği ve mübeyyini olan Allah Resûlü'nün ahlâk-ı hamîdesinde ve pek tabi ki sünnet-i seniyyesinde tezahür eden başka bir ifadeyle her şeyiyle İslâm medeniyetine has bir olgunun/bir ıstılahın başka bir kültürün hayat verdiği bir medeniyetin diline tam mânâsıyla tercüme edilebilmesi el-hak mümkün olmayabilir. Dahası böylesi bir olgunun bizim kaynak eserlerimizde kâmilen tanımlanamamış olması da tabiî bir durum olarak görülebilir. Çünkü edep; Rahmân ve Rahîm olan Yaratıcı Kudret tarafından beşerin ruhuna üflenen ilâhî nefhanın[3] tezahürüdür. Bu tezahür, pek tabii ki üsve-i hasene[4] olan Allah Resûlü'nün sünnet-i seniyyelerinde vücûd bulmuştur. Binaenaleyh bu hâl, O'nun yolunu esas alan her hayat sahibince yaşanır, hissedilir dahası idrak da edilir ama maddî olarak dilin sınırlı ifade gücü sebebiyle çoğu zaman tam olarak tavsif edilemeyebilir. O yüzden olsa gerek edep, ancak şiir diline özgü mecazî atıflarla tanımlanmış, dil düzeyinde ancak bu şekilde ifadesini bulmuştur. Tıpkı edep denilince hemen herkesçe terennüm edilir olmuş şu meşhur anonim beyitte olduğu gibi:

Edeb bir tâc imiş nûr-i hüdâdan
Gey ol tâcı emin ol her belâdan.

Gerçekten de edep, isabetle tasvir edildiği gibi nûr-i hüdânın kuldaki tezahürüdür ki bu tezâhür "ادبني ربي فاحسن تاديبي" "*Beni Rabbim edeplendirdi; Ne de güzel edeplendirdi.*" Nebevî beyanında da[5] binaenaleyh nebevî yaşantısında da[6] aynı vurgu, aynı duygu, aynı hassasiyetle ifadesini/karşılığını bulmuş ve âdâb-ı Resûl olarak somut bir veche kazanmıştır. Buradan hareketle edep; ahlâk-ı hamîdenin bir hayat biçimi olarak tezahür etmiş halini anlatan rabbânî bir haslettir denilebilir.

Bir müslümanın hayatında edep kadar özel bir yere ve anlama sahip diğer bir olgu/kavram da tilâvet-i Kur'an olsa gerektir. Nitekim ilgili kavram bizzat vahy-i ilâhi tarafından sırrına mazhar olunabilirse başka bir ifadeyle âdâbına uygun deruhte edilebilirse asla zarar etmeyecek bir ticaretin, emsali olmayan sermayelerinden biri olarak tâdât edilmiştir.[7] Dolayısıyla tilâvet-i Kur'an, Allah'ın insanlığa bahşetmiş olduğu ve en doğruya götürecek yegâne rehber olan[8] Kelâmullâh ile bizzat müşerref olmaktır. Kadrini kıymetini bilen için bu makam, bu nasip ne muazzam bir lütûf ne büyük bir şereftir. Nitekim bir mümin için tilâvet, harfinden harekesine, kelimesinden cümlesine, ayetinden suresine her zerresini adım adım sadece diliyle değil bütün benliğiyle takip ettiği Nazm-ı Celîl'i, yine adım adım hayatına rehber edinme sürecinin adıdır. O yüzden âdâbına uygun her tilâvet, o tilâvet sahibinin imanını ziyadeleştirir.[9] Böylesi bir tilâvet, o yüce kelâmın sahibine derin bir bağlılık ve saygı duyan haşyet sahibi her müminin ruhunun derinliklerine kadar sirayet eder. Anlamını anlamasa bile ruhundaki ilâhî nefhayı her seferinde harekete geçirir ve Allah'ın kulu olduğunu en derin yerinde ama tâ gönülden hissettirir. Bu hisle ürperir.[10] Bu ürpertinin derunî boyutu tarif edilemez belki ama gözlerden ığıl ığıl süzülen damlalarla adeta dile gelir.[11] Çünkü tilâvet olunan kelâm, Allah Resûlü'nün beyan buyurduğu üzere "*Allah'a (c.c.) göklerden, yerden ve ikisi içindeki her şeyden daha sevgili olan Kur'an-ı Hakîm'dir.*"[12] Kur'an'da yer verilen birkaç vasfıyla söyleyecek olursak, Kelâmullah,[13] Ahsene'l-Hadîs,[14] Zikr-i Hakîm,[15] olan Kur'an-ı Azîm'dir[16].

"Bir mümin için tilâvet, harfinden harekesine, kelimesinden cümlesine, ayetinden suresine her zerresini adım adım sadece diliyle değil bütün benliğiyle takip ettiği Nazm-ı Celîl'i, yine adım adım hayatına rehber edinme sürecinin adıdır."

Konumuz olan âdâb-ı tilâvet ise, bu eşsiz kelâmı, yine eşsiz bir ihsan eseri tilâvet etme lütfuna mazhar olmuş bir mümine, Allah'ın Kur'an'a mahsus sevgisine layık olabilme imkanını sağlayacak ilkeler manzumesi olarak tanımlanabilir.

Bu ilkeler manzumesine geçmeden önce tilâvetle birlikte Kur'an okumayı ifade eden farklı terim ve kavramların da özetle hatırlanması, tilâvetin bu kavramsal bütünlükte ifade ettiği özel anlamı netleştirebilmek adına önem arz etmektedir. Gerek Kitabullah'da gerek Kur'an'ın ilk muallimi Allah Resûlü'nün hadîs-i şeriflerinde gerekse bu iki sarsılmaz temel üzere teşkil etmiş temel kaynaklarımızda, Kur'an okuma eylemini tanımlayan birbirinden farklı ıstılahların istihdam edildiği malumdur. Nitekim tilâvetle birlikte çokça kullanılan kıraat, tedebbür, tertil gibi ıstılahların yanı sıra yine bazı ayetlerde geçen ders vb. kelime ve türevleri de Kur'an okumayla ilişkilendirilmişlerdir.[17] Keza bu kavram ve ıstılahlardan bir kısmı anlamsal ilişkileri sadedinde bazı çalışmalara müstakil olarak da konu olmuştur.[18] Bu terimleri birbirleriyle anlamsal ilişkileri çerçevesinde biri diğerinin mütemmimi başka bir ifadeyle biri olmadan diğeri de olamayacak üç farklı düzey olarak ele alan bir çalışmada ilgili terimler özetle şu şekilde tavsif edilmektedir:

"Tilâvet; Kur'an'ın, müslümanın hayatının her anına sirayet edecek tarzda canlı bir metin olarak okunmasını ifade eder. Bu açıdan tilâvet, fiilî bir okuma olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle tilâvet; Kelâm-ı İlâhî'nin, bir Kur'an mümini için adeta damarındaki kan mesabesinde olmasını, tilâvet edenin yaşantısından bağımsız ve ayrı bir şekilde ötede, uzakta duran bir kitap, öylesine bir metin, sadece sayfası çevrilecek, gözle takip edilecek, dudakla telaffuz edilecek bir metin değil de hayatın her anına dokunan, dolayısıyla dünyamızda, duygumuzda karşılık bulması gereken bir hayat kitabı olması halini ifade eder. Haliyle bu okuma biçiminde Kur'an'la irtibat, zihnî bir faaliyet ve bu faaliyetin gerektirdiği teknik bilgi üzerine değil, iman ve teslimiyet üzerine kuruludur. Kur'an'da, Kur'an'ın okunuşunu ifade etmek için 'tilâvet' tabirinin seçilmiş olması da esas itibariyle bu yönde bir delâlet taşımaktadır. Nitekim Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502?/1108?) de ifade ettiği gibi 'tilâvet' kelimesi ilâhî kitaplar için kullanılan bir kelime/kavram olup 'mütâbaat' anlamına gelmektedir. Ancak burada söz konusu olan mütâbaat, hem bu ilâhî kitapları kıraat etmeyi/okumayı, hem de bu kitapların içermiş oldukları emir, nehiy, terğîb ve terhîb kabilinden beyanların gereğini yapmayı tazammun etmektedir; bu yönüyle de 'kıraat' kelimesinden daha hususidir. Buna göre her 'tilâvet' bir 'kıraat' olmakla birlikte her 'kıraat' bir 'tilâvet' değildir.[19] Nitekim Kıraat; Kur'an nazmını orijinal diliyle ve kurallarına uygun olarak müstakil bir ibadet vecdiyle teberrüken okumayı, Kur'an kelimelerinin bihakkın telaffuzunu ve bu lafızların anlamlarının tespitini içeren daha özel amaçlı bir okumayı ifade eder."[20]

Ne var ki; Kur'an merkezli bir hayat inşasını temel alan sağlıklı bir fiilî okuma özünde Kur'an'ın tedebbürüne, tefekkürüne, derin analizine muhtaçtır. Çünkü

"Kur'an'ı fiilî olarak okumak, Kur'an'ın inanç, ahlâk ve ahkâm olarak ifade edebileceğimiz temel öğretileri mucibince bir hayat pratiğini benimsemekten ibarettir. Anılan öğretilerin -bir başka ifadeyle Kur'an'ın bizden beklentilerinin- tespitinin, ancak Kur'an'ın tedebbür amaçlı okunması sayesinde mümkün olacağı izahtan vâreste bir durumdur."[21]

Bu noktada günümüz literatüründe "Kur'an Okuma Usulleri" başlığı altında yer verilen[22] konumuzla doğrudan alakalı şu ıstılahlara da atf-ı nazar etmek yerinde olacaktır: "Bilindiği üzere kıraat alimleri kıraat/tilâvet türlerini tahkîk, tedvîr, hadr ve tertîl şeklinde kısımlara ayırmışlardır. Kıraat alimlerinin bu yöndeki değerlendirmelerine bakıldığında onların 'tertîl' ile diğer kıraat türleri arasında özde şöyle bir farklılık gözettikleri görülür: Buna göre Tertîl; okunan ayetlerin içerdiği mânâ ve mesajın tespitine imkan veren tedebbür amaçlı okuma iken, sair kıraat türleri kıraat imamlarımızın nakilleri temelinde şekillenmiş belli ölçüler dahilinde seyreden lafzî düzeydeki sahih okuyuş usullerini esas almaktadır."[23]

Hangi türüyle olursa olsun Kur'an'a yönelik bir okuyuşu anlamlı ve değerli kılan şey, okunanın bizzat kendisidir. Başka bir ifadeyle nasıl ki Cenâb-ı Hakk'ın insanlığa bahşettiği son ilâhî kelâm olan ismiyle müsemmâ, el-Kur'an bütün diğer okunan şeylerden telifi kâbil olmayan bir farklılık arz ediyorsa, ona yönelmiş bir okuma eyleminin de yani tilâvet-i Kur'an'ın da diğer bütün okumalardan farklılık arz edecek olması okunanın hususiyeti gereğidir.

İşte âdâb-ı tilâvet; bu büyük farkın idrakinde gerçekleştirilecek bir okumanın, kendine özgü edebî ve ebedî ilkelerinin ifadesidir. Çünkü bu ilkeler evvelen Allah Resûlü'nün tilâvetinde yani tilâvet-i Resûl'de sadır olmuş ilkelerdir. Bu yüzden olsa gerek, adâb-ı tilâvet temel hadis kaynaklarımızın Fedâilü'l-Kur'an bahislerinden, pek çok kıraat, tecvid, fıkıh ve tefsir eserimizin satırlarına, Nevevî'den Gazzalî'ye, Leknevî'den günümüz araştırmacılarının ilmi çalışmalarına konu olagelmiştir.[24] Bu özel literatürde konu pek çok boyutu ve hususiyetiyle ele alınmış görünmektedir. Söz gelimi mesele "Kur'an talibinin, mukrînin/muallimin, kârînin uyması gereken âdâb şeklinde ayrı ayrı başlıklarla ele alınmış,[25] kimi eserlerde ise -mesela Gazzâlî merhumun yer verdiği üzere- tilâvet-i Kur'an'ın zahirî, batınî pek çok hususiyetine medâr olmuştur.[26] Ne var ki mevzubahis detay bu yazının sınırlarını fazlasıyla aşacağından konunun geri kalanı âdâb-ı tilâvetin bütün düzeylerinin ve teferruatını da ihata edeceği düşünülen kuşatıcı ilkelerinin zikrine tahsis edilecektir. Bu ana ilkeler şu şekilde sıralanabilir:

1- Âdâb-ı tilâvetin geneline zemin teşkil eden temel ilke; Allah'a (c.c.) kulluğun gereği müstakil bir ibadet

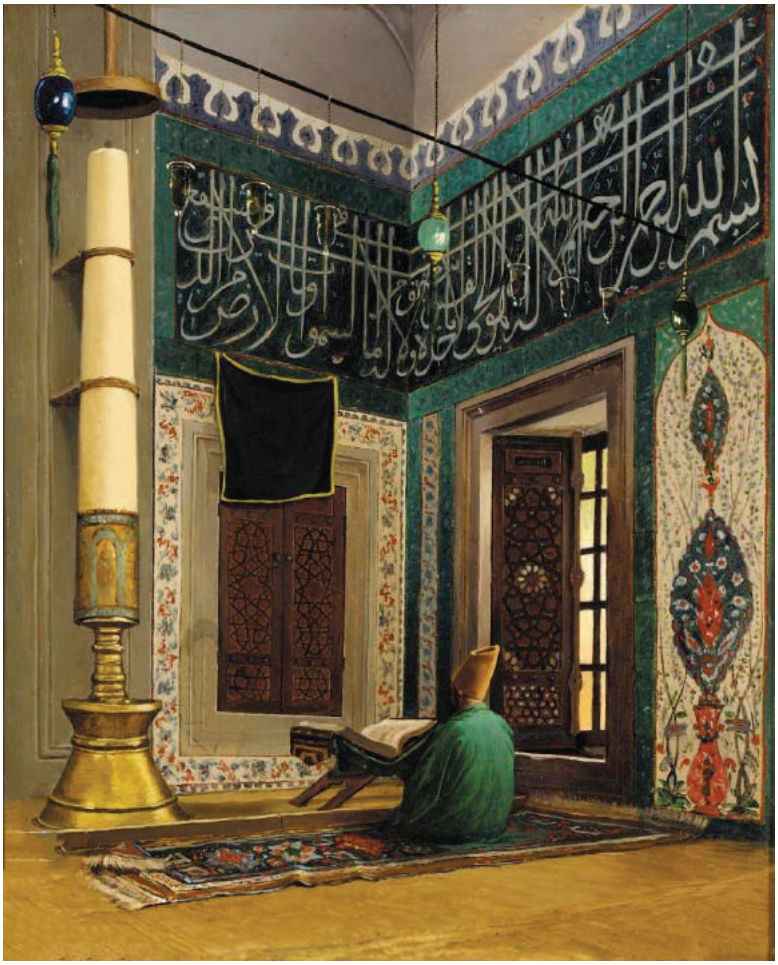

Resim: Osman Hamdi Bey

olması hasebiyle her şeyden evvel tilâvet-i Kur'ân'ın, sadece ama sadece Allah rızasını tahsil amacına matuf kılınmasıdır. Bu yüzden hangi düzeyde bir okuma olursa olsun sözgelimi abdestli olup olmamaktan Mushaf'ı tutuş biçimimize, oturuşumuzdan, yönümüze, kalbî ve zihnî durumumuzdan sesimizin ölçüsüne kadar edebe muğayir maddî ya da manevî hiçbir hürmetsizlik sadır olmamalıdır. Nitekim âdab-ı tilâvet, son tahlilde Kur'an'a gösterilmesi gereken tazim ve ihtiramın ifadesidir.[27]

2- *"Kur'an okuduğunda evvela kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."*[28] emr-i celîli fehvasınca şeytanın bütün iğvâ, vesvese ve desiselerinden azâde bir idrak, Allah'ın kelamını mahzâ Allah rızası için okumaya odaklanmış bir gönül, âdâb-ı tilâvetin olmazsa olmazlarındandır. Ne var ki bütün bu sayılanlar ancak dünyalık emellerden özellikle de riyâdan bütünüyle azâde bir vasatta mümkündür. Aksi takdirde ne aklın şeytanın desiselerini geride bırakabilmesi ne de gönlün Allah rızasına odaklanabilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla riyadan bütünüyle soyutlanmış bir akıl ve gönül âdâb-ı tilâvetin adeta mi'yârıdır.

"Merhum Elmalılı Hamdi Yazır üstadımızın fevkalade bir isabetle belirttikleri üzere bir müslümanın günlük virdi olan tilâvet-i Kur'an, ister lafzı isterse anlamı tahsil amaçlı bir düzeyde icra ediliyor olsun, şüphesiz âdâbına uygun olmak zorundadır."

3- Keza ol mübarek kelamı kaidesince okumaya alışmış bir dil Kur'an-ı tilâvete odaklanmış aklın ve gönlün yegâne tercümanıdır. Kelâm-ı İlâhî'yi kaidesince okumak, onu ilk muallimi olan Allah Rasûlü'nün fem-i muhsin-i mübâreklerinden döküldüğü edayla tilâvet etmekle mümkündür. Okuyanı bu edayla buluşturacak yegâne vasıta ise İlm-i Tecvîd'dir. Binaenaleyh tecvid öğrenmek, tecvid kurallarına riayet ederek Kur'an okumak asla terkedilemeyecek/terkedilmemesi gereken bir edeb-i tilâvettir. Mevzubahis bu edeb, bu temel ilke o kadar önemlidir ki, kitabiyatta "Bir müslümanın Kur'an okuyuşunu lahn-ı celîden azâde kılacak kadar tecvide riayet etmesi farz-ı ayındır."[29] hükmüyle karşılığını bulmuştur. Binaenaleyh bu ilkenin; en azından namazını kılabilecek kadar, kâidesince Kur'an okumayı öğrenmesi elzem olan çocuklarımızın sorumluluklarını taşıyan ebeveyni başta olmak üzere bütün paydaşları kuşatan boyutu da asla gözden kaçırılmamalıdır.

4- Kur'an'ı, okunduğu mekanın ve makamın gereğine uygun bir usul ile tilâvet etmek, âdâb-ı tilâvetin sadece okuyanı değil dinleyeni de kuşatan bir ilkesidir. Bu yüzden hangi mekan ve makamda nasıl Kur'an okunması gereği önem arz eder. Söz gelimi cehrî kıraatle kılınan bir namazdaki tilâvet-i Kur'an ile bir aşr-ı şerif kıraatindeki keyfiyet farklılık arz etmelidir. Bu önemli edebî ilkeye, ilm-i tecvidin müstakil konularından olan "Kur'an-ı Kerîm'i Okuyuş Usulleri" temelinde şu şekilde bir çerçeve kazandırmak mümkündür: Eğer Kur'an okuma amacımız onu en güzel surette öğretmek ise önemli eserlerimizde de altı çizildiği üzere en uygun okuma ve okutma şekli ta'lîm amacına matuf tahkîk usûlüdür.[30] Başka bir ifadeyle bir fem-i muhsin nezaretinde devam edilen bir "Ta'lîm" güzel Kur'an öğrenmenin, öğretmenin yüzyıllara şamil eskimeyen vazgeçilmez metodudur. Bu yüzden Kur'an öğretimi yapılan her mekan ve makamda, bu usulün esas alınması fevkalade önem arz etmektedir. Keza cehrî kıraatle kıldırılması gereken bir namazda Allah Resûlü'nün bu yöndeki tavsiyelerini de dikkate alarak tedvîr yani orta hızdaki okuyuş usûlünü adet edinmek, çok hızlı okuyup namazın huşusunu zedelememek, çok yavaş okuyup cemaati bezdirmemek adına en uygun olanıdır. Yine teravih namazı kıldırırken yahut mukabele okurken kıraat imamlarımızın naklettikleri asgarî ölçüleri dahi çiğneyerek nazm-ı Kur'an'ın muciz selîkasını adeta ters yüz eden bilinçsizce bir

aceleyle değil, makul bir hızı ifade eden hadr usûlünü esas almak edebî bir zorunluluktur. Aksi takdirde Kur'an-ı bilâ-edep okumuş olmak ve bundan dolayı Allah indinde hoşnutsuzluğa sebebiyet vermek gibi bir fecaatle karşı karşıya kalınması söz konusudur. Çünkü hadr, meşru ölçüler çerçevesinde Kur'an'ın tilavet edilebileceği en hızlı okuyuş biçiminin adıdır. Aynı şekilde lafzî ölçüleri tarumar edercesine teğânnîde aşırıya kaçıp, sesi ve makamı amaç edinmek, tilâvet-i Kur'an'ı bir araç mesabesine indirgemek demektir. Bu yüzden bizzat Allah Resûlü'nün konu özelinde beyan buyurdukları müstakil tavsiye ve uyarılarının her biri aşılmaması gereken edebî sınır ve ilkeler olarak kaydedilmelidir.[31]

Aynı şekilde anlamayı önceleyen bir okumaysa amaç, en sıhhatli kaynaklara müracaat etmek, bir telkin üzere ele alınan bir mealle yetinme hatasına düşmeyip; ehline sorup öğrendiğimiz seviyemize, vaktimize en uygun, en sahih kaynakları takip etmek, âdâb-ı tilâvetin önemli bir ilkesi, ihmal edilmemesi gereken bir vechesi olarak takdim edilmelidir. Nitekim Kur'an çevirisi de olsa her çeviri, en nihayetinde müterciminin dünya görüşüyle malul pek çok yorum süreçlerini de içerir. Bu yüzden günlük okumalarımıza bir mealden ziyade veciz bir biçimde de olsa ayetlerin tefsiri çerçevesini içeren daha geniş ölçekli ama mutlaka ilmî kriterler açısından sahih addedilen tefsir içerikli eserlerin temel alınması büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak şu genel hatırlatma muvafık olacaktır: Merhum Elmalılı Hamdi Yazır üstadımızın fevkalade bir isabetle belirttikleri üzere bir müslümanın günlük virdi olan tilâvet-i Kur'an,[32] ister lafzı isterse anlamı tahsil amaçlı bir düzeyde icra ediliyor olsun, şüphesiz âdâbına uygun olmak zorundadır. Aksi halde maazallah Allah Resûlü'nün *"Onlar Kur'an okurlar, (fakat okudukları) boğazlarından aşağıya geçmez."*[33] şeklindeki terhîbleri sürekli hatırda tutulması gereken temel bir uyarı olarak nakledilmelidir. Allah cümlemizi hakkıyla Kur'an'ı tilâvet edenlerden eylesin. ■

DİPNOTLAR

1 Hughes, Micah Aaron, "Edep ve Medenilik Fetih veya Terbiye Olarak Medeniyet", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 1.
2 Kısmen düzenlenerek alıntılanan bu ifadeler için bkz. Hughes, "Edep ve Medenilik Fetih veya Terbiye Olarak Medeniyet", s. 10.
3 Hicr,15/19; Sâd, 38/72.
4 Ahzâb, 33/21.
5 İlgili rivayet senedi açısından zayıf addedilmekle birlikte mânâsı itibariyle sahih bir haber olarak değerlendirilmektedir. İlgili rivayete yönelik bu anlamda bir değerlendirme için bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü'l-ḫafâ' ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'ştehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs, Mektebetü'l-Kudsi, Kahire, 1351, c. I, s. 70.
6 Kalem, 68/4.
7 Fâtır, 35/29.
8 İsrâ, 17/9.
9 Enfâl, 8/2.
10 Zümer, 39/23.
11 Meryem, 19/58.
12 Tirmizi, Fedâilü'l-Kur'ân, 25; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 6.
13 Bakara, 2/75; Tevbe, 9/6; Fetih, 48/15.
14 Zümer, 39/18, 23.
15 Âl-i 'İmrân, 3/58.
16 Hicr, 15/87.
17 Bu çerçevede yazılmış bir makalede ele alınan ıstılahlar ve anlam alanları için bkz. Seyyid Ahmed Abdülvâhid, "Kur'ân-ı Kerim'de Okuma (Kıraat) Lafızları", çev. Ali Akpınar, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s. 199 vd., Sivas, 1998.
18 Müstakil ve verimli bir çalışma için bkz. Maşalı, Müntehâ, "Kur'an Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi", Usûl İslam Araştırmaları Dergisi, sayı:15, s. 75 vd. Kayseri, 2011.
19 Kısmen yeniden düzenlenerek alıntılanan bu tespit ve tanımlamalar için bkz. Maşalı, a.g.m., s. 79.
20 Bkz. Maşalı, a.g.m., s. 80.
21 Bkz. Maşalı, a.g.m., s. 81.
22 Mesela böyle bir başlık ve münderacatı için bkz. Karaçam, İsmail, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri Mufassal Tecvid, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 176 vd. Meselenin klasik eserlerimizdeki çerçevesi ve içeriği için ayrıca bkz. Osman ed-Dânî, et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd, tahk: Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Câmiatü'l-Muhâfaza ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, Umman, 2010, s. 57 vd.; ayrıca bkz., İbnü'l Cezerî, et-Temhîd fî 'Ilmi't-Tecvîd, tahk: Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 61 vd.
23 İlgili tespit, değerlendirme ve referansları için bkz. Maşalı, a.g.m., s. 83.
24 Geniş bilgi için bkz. Çetin, Abdurrahman, "Tilâvet", DİA İslam Ansiklopedisi, c. 41, s. 156 vd.; ayrıca bkz. Yılmaz, Ali, "Tilâvet Adabı", Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 27, s. 137 vd.; Özel, Mustafa, "Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma ve Âdâbı", Diyanet İlmî Dergi, c. 43, sayı: 2, s. 75 vd.
25 Mesela bkz. Yılmaz, "Tilâvet Adabı", s. 144 vd.
26 Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Ğazzâlî, İhyâ-ü 'Ulumi'd-Dîn, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., c. I, s. 272 vd.
27 Yılmaz, "Tilâvet Âdâbı", s. 138.
28 Nahl, 16/98.
29 Mesela bkz. Karaçam, a.g.e., s. 234-236.
30 Bu önemli tespit ve eşleştirme için bkz. Osman ed-Dânî, et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd, s. 59; Kur'an Okuma usulleri çerçevesinde daha geniş bilgi ve mukayese için ayrıca bkz. Muhammed b. Muhammed en-Nüveyri, Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr, Daru'l-Kütübi'l-'Ilmiyye, Beyrut, 2003, c. I, s. 245 vd.
31 Bu tavsiye ve uyarıların yer verildiği bütünlüklü bir çerçeve için bkz. Karaçam, Mufassal Tecvid, s. 93-125.
32 Bu veciz tanımlama için bkz. Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979; c. 6, s. 3992.
33 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 36.

YAVUZ BÜLENT BÂKİLER İLE SÖYLEŞİ

Söyleşi: F. Hilal Ferşatoğlu, Kâmil Büyüker, Mehmet Yüksel

Öncelikle edeb-terbiye kavramı üzerinden konuşmak isteriz. Sizin de tecrübeleriniz ışığında aile içinde edeb-terbiye nerede durur?

Ben çok yanlış bir aile terbiyesi altında büyüdüm. Annem beş vakit namazında, niyazında bir kadındı. Okuması vardı fakat yazması yoktu. Ömrü boyunca okuduğu bir kitap vardı: Hz. Ali'nin *Kesikbaş Destanı*. Bu kitabı ben de okuyup tenkit edince annem beni dinden, imandan çıkmakla suçlamıştı. Halbuki bu kitabın akılla, mantıkla, İslâm'la, Hz. Ali ile hiçbir beraberliği yoktu. Ben daha ziyade babamın terbiye sisteminden şikâyetçi idim. Babamla katiyen karşılıklı oturup konuşmadık. Çünkü ona göre benim onunla konuşmam, terbiyemin bozulmasına yol açacaktı. O bakımdan annem aramızda elçilik yapardı. Ben meselelerimi anneme söylerdim, annem de babama anlatırdı, sonrasında neticeyi bana gelip söylerdi. Çok yakından arkadaşlarının beyanlarına göre, babam bir şehirde müftülük yapabilecek kadar ilim sahibi bir kimse imiş. Beş vakit namazında idi, her sene mutlaka bir veya iki defa hatim indirirdi. Ama

bütün bunlara rağmen, terbiyem bozulmasın diye babam benimle konuşmuyordu. Benim ilk kitabım *Üsküp'ten Kosova'ya* çıktığı zaman babam, rahatsızlığı sebebiyle Ankara'ya gelmişti. Bir müddet yanımda kaldı. Kitabımı kendisine verdim. Okumaya yazmaya merakı var idi. Gelip gidip gözümün ucuyla bakıyordum. Bir defa bitirmiş, ikinci kez okuyordu. Sonrasında bana bir tek cümle söyledi: "Adamı berbat etmişsin." Kitapta adı geçen bir şairi kastediyordu. Bir başka zaman Sivas'tan Ankara'ya geldiği vakit, daha önce çekilmiş ve televizyonda yayımlanan programıma bakıyorduk. Ama babamın ağzından olumlu, olumsuz tek kelime çıkmıyordu. Bir dönem Sivas'ta siyasete girdim. Meydan konuşmalarına çıkardım. Babam da gelirdi o konuşmalara. Ben babamın olduğu yerde konuşmakta sıkıntı çektiğimden onun bulunduğu tarafa hiç bakmazdım. Konuşmamın sonunda babam beni beklerdi. Meydanda yanına doğru giderdim o da başı ile eve gidelim diye işaret ederdi. Babamın arkasında olduğum halde eve doğru yürürdük. Yanında yürümek, elimi cebime sokmak en büyük terbiyesizlik sayılırdı. Ben edebahlâk anlayışı bakımından bunları çok yanlış görüyorum. Böyle bir baba evlat münasebeti olamaz. Bir tek cümle ile bana "Tebrik ederim oğlum, iyi konuştun vs." kabilinden bir şey demiyordu. Ancak babamın torunlarına muamelesi çok farklı oldu. Bir gün eve geldiğimde babamın evde olduğunu askıda paltosundan, şapkasından anladım. Ancak salona girdiğimde babamı göremedim. Eşim babamın masanın altında olduğunu işaret etti. Babam torunlarını sırtına bindiriyor yerde dizleri üstünde onları gezdiriyordu. Eğer ben aynı şeyleri isteseydim babam kesinlikle beni kapı dışarı ederdi.

Bir gün babamla ben hıçkıra hıçkıra ağladık. O anı hiç unutamamam. Bizim oralarda bir ot yakma ahlâksızlığı vardır. Çiftçi bütün otu ahırına alamaz. O bakımdan bir miktarını ahırından tutar, bir miktarını da kapısının önüne kale gibi yığar. Eğer ona düşman birisi var ise gece evinin önünden geçerken ota bir kibrit çakar ve o otlar alev alır, büyük hadise olur. Bir gün dedeme haber gelmiş, iki taraf arasında

YAVUZ BÜLENT BÂKİLER KİMDİR?

23 Nisan 1936 günü Sivas'ta dünyaya geldi. Azerbaycan, Karabağ kökenli olan Karabağiler ailesine mensup nüfus müdürü Cezmi Bâkiler ile Hayriye Hanım'ın oğludur. İlkokulu Sivas'ta bitirdikten sonra Sivas'ta başladığı orta öğrenimini 1955 yılında Malatya'da tamamladı. 1960'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Bir ara TRT'de çalıştı. *Yeni İstanbul* gazetesinde muhabirlik yaptı. 1969-1975 yılları arasında Sivas'ta avukatlık yaptı. Bir dönem siyasette aktif olarak yer aldı. Daha sonra Metal-İş Federasyonu'nda eğitim ve araştırma müdürü, Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı'nda müşavirlik, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda müsteşar yardımcısı ve müşavirlik, Başbakanlık müşaviri olarak görev yaptı. 1994'te emekli oldu.

1954-1955 yılları arasında *Kopuz* ve *Orkun* dergilerinin yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. 1999-2000 arasında "Sözün Doğrusu" adlı programı hazırlayıp sundu. Bir süre *Türkiye* gazetesinde haftalık köşe yazıları kaleme aldı. İlk şiiri 1953 yılında *Türk Sanatı* dergisinde çıktı. Yazarın daha sonra şiir ve yazıları sırası ile *Orkun, Hisar* ve *Türk Edebiyatı* dergileri ile birçok gazetede yayımlandı.

Yavuz Bülent Bakiler, "Avrupa'da Türk İzleri" adlı programı ile 1989'da Türkiye Milli Kültür Vakfı Armağanı'nın; 1999'da Konya Kombassan Büyük Mevlâna Ödülü'nün; "Sözün Doğrusu" adlı programı ile 1999'da Radyo ve Televizyon Gazetecileri Derneği Televizyon Oscarı'nın ve Türk Yazarlar Birliği Türk Diline Hizmet Ödülü'nün; yine 1999 yılında İstanbul Valiliği Türk Dünyası Hizmet Ödülü'nün sahibi oldu.

Eserleri:

Yalnızlık, (1962), *Duvak*, (1971), *Seninle,* (1986), *Harman*, (2003), *Üsküp'ten Kosova'ya* (1979), *Türkistan Türkistan* (1986), *Azerbaycan Yüreğimde Şahdamardır* (2009), *Şiirimizde Ana* (1976), *Sivas'a Şiir* (1973), *Âşık Veysel* (1986), *Mehmet Akif'te Çağdaş Türkiye İdeali* (1990), *Sözün Doğrusu 1-2* (2002), *Unutamadıklarım* (2013), *Gönlümdekiler ve Ötekiler* (2013), *Kılıçlar ve Kalemler* (2013), *Sevgi Mektupları* (2001), *Tabuları Yıkmak* (2011), *Sorgular-Savunmalar* (2010), *Elçibey* (2007), *Ârif Nihat Asya İhtişamı* (2009), *Muhsin Başkan* (2018), *Gidenlerin Ardından* (2002), *Leyleğin Kanadında* (2015).

kavga çıkmış. Komşular demişler ki "Cemal Efendi gelsin tarafları barıştırsın yoksa büyük hadise olur." Babam diyor ki: "Babam ata bindi. Evin yanında bir seki taşı vardı atı oraya çekti ve bana 'Cezmi bin terkime seni de götüreyim.' dedi. Koştum, o seki taşının üstüne çıktım. Babam beni bileğimden tutarak arkasına aldı ve 'Bana sarıl oğlum' dedi. Benim babama sarılmam ilk defa o zamandır." dedi ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. O ağlayınca ben de ağladım. "Baba bu yanlış bir terbiye usulü, yarın benim çocuklarım da sizin gibi gözyaşı mı döksünler, babamıza sarılamadık diye ağlasınlar mı, olacak iş değil!" dedim. "Oğlum sen haklısın ama biz de böyle yetiştik ne yapalım." dedi.

Bizdeki bu yanlış terbiye usûlü ne kitapta ne sünnette yer alıyor ama bu yanlış nasıl bugüne kadar intikal etti? Eskilerin bu yanlış terbiye usûlünün kaynağı nedir?

Bu yanlış uygulamalar İslâm'ın dışında bir takım yanlış inanışlardan, adetlerden bize geçmiş. Bir zamanlar Türkmenistan cumhurbaşkanının bir kitabını okumuştum. Orada geçiyor. Türkmenistan'da çocuklar babalarının yüzüne bakmadan konuşurlarmış. Demek ki bu adet bize oralardan gelmiş. Oralarda da böyle bir yanlış terbiye anlayışı var. Türkmenistan ziyaretimde birkaç ailenin evine misafir oldum. Evin hanımı kesinlikle misafirin yanına çıkmıyor. Evin çocukları hizmet ediyorlar. Ama bunun yanında, evin hanımı günün sekiz saatini dışarıda geçiriyor. Dışarıda her türlü alışveriş yapıyor, erkeklerle konuşuyor ama eve gelince kurallar değişiyor. Bunları her kim koydu ise koymuş. Bu anlayışı oralardan buralara getirmişiz. Yüzlerce yıldır da yaşatıyoruz. Bir arkadaşım anlattı: "Bir gün babamın yanında çocuğumu kucakladım. Babam beni çok fena azarladı. Hemen bıraktım." dedi. Anne kucaklayabiliyor ama baba kucaklayamıyor. Bir başka arkadaşım da başından geçeni şöyle anlatmıştı: Kayısı bahçesine gittikleri bir gün oğlu "Baba beni kucağına al da kayısıya uzanayım." demiş. Çocuğunu kucağına aldığı sırada babası, derhal müdahale etmiş ve "Bir

daha böyle bir terbiyesizlik yaparsan seni evlatlıktan reddederim." diye bağırmış. Bunların akılla mantıkla izahı yok maalesef. Gayr-ı aklî, gayr-i mantıkî şeyler ama ne yapalım ki biz yaşayışımızda bu kâbil uygulamaların etkisinde kalmışız ve kolayca da çıkarıp atamamışız.

Galiba merhamet anneye, otorite babaya biçilmiş bir rol ve kucağına aldığı anda otoritenin zayıflayacağı düşünülüyor...

Tabii bunların sebebini soramadık. Babam, babası ile ilgili hadiseyi bana anlattığı zaman dedi ki, "Biz uyuduğumuz zaman babam gelip bizim saçlarımızı okşarmış." Ben dedemi anlatılmaz duygularla seven bir adamım. Ankara'ya tahsil için gittiğimde kimin evine gittiysem, beni Cemal Efendi'nin torunu diye kucakladılar. Annemden dinledim babam da aynen kendi babası gibi biz uyuduğumuz zaman bizim saçlarımızı okşarmış. O zaman ben de babama dedim ki: "Dedemin bir belediye memurundan farklı muamelesi olmamış. Siz fakir fukara bir aile olsa idiniz, belediye sizin de evinize bir kilo bulgur, bir teneke peynir gönderirdi. Bir baba bunların dışında çocuğunu kucağına almaz, sevmez ise babalık vazifesini yerine getirmemiş olur." Babam da "Çok haklısın ama biz de böyle büyüdük." dedi.

Ecdadımızın seciye ve ahlâkı bu hususta bizlere ne söyler? Bu hususta neler yazılmış çizilmiş?

İsmail Hami Danişmend'in *Garp Menbâlarına Göre Eski Türklerin Seciye ve Ahlâkı* isimli çok önemli bir kitabı var. Bu kitap 1961 yılında çıkmış. Bence bütün okullarımızda okutulması ve ele alınması gereken bir kitap bu. Kitapta yabancıların bizim ahlâkî yaşayışımızla ilgili tespitleri yer alıyor. Bu kitapta İsmail Hami Bey, farklı yabancı yazarların Osmanlı Devleti'ne gelip bir süre kaldıklarında görüp yazdıklarını kaynaklardan bularak bir araya getirmiş. Bunları da hangi eserlerden derlediğini tek tek yazmış. Okuduğumuz zaman görüyoruz ki mesela 1700'lü yıllarda 10 yıl İstanbul'da kalan bir ecnebi

hatıratında, bu süre içerisinde sadece birkaç cinayet hadisesi olduğunu söylüyor. Türkler arasında hırsızlık yoktur, yalancılık yoktur diyor. Bizi yere göğe sığmaz cümlelerle methediyor. Biz bugüne kadar bu terbiye anlayışından uzak kaldık. Niye bu iptidailiğe geldik, neden bu durumdayız? Herkesin bu soruyu kendine sorması lazım.

Bunu nasıl tekrar düzeltebiliriz? Eski günlerin seciye, âdâb ve ahlâkı yeniden inşa edilebilir mi?

Evvela şunu söyleyeyim. Bizim evlerimizin %95'i kitapsız ve kütüphanesizdir. Kitapsız ve kütüphanesiz müslüman Türk evi olmaz. Bu evlerin mağara karanlığından hiçbir farkı yoktur. Avizeleriniz, mobilyalarınız, halılılarınız farklı ülkelerden, farklı markalardan da olsa kitapsız bir ev mağara karanlığındadır. Evvelemirde, anne ve babaları İslâm'ın öngördüğü terbiye anlayışı ile yetiştirmemiz gerekir. Evde, anne-babalarımız elbette bir terbiye anlayışı içindedirler ama bu anlayış, katiyen İslâmî esaslara uygun değildir. Önce ailelerimiz arasında bunu dikkate almalıyız. Bu okumakla, araştırmakla mümkün olabilir. Devlet, diyanet, vaizlerimiz bu hususta hakikati öğretmeli ve söylemelidirler. Mesele, yeni baştan esas kaynaklara dönmektir. Bu zor bir iştir fakat başarmak mecburiyetindeyiz. Yoksa içinde bulunduğumuz bu çirkinlikler devam eder. İslâm neyi emrediyorsa, Peygamberimiz torunlarına, çocuklarına nasıl davranmışsa, Kur'an-ı Kerim neyi emrediyorsa onu anlatmakta, yapmakta sayılamayacak kadar fayda vardır. Fakat Kur'an'ın emirlerini biz de evlerimizde çocuklarımıza öğretemiyoruz, ondan da kopmuş vaziyetteyiz.

> **"Edebiyatın bir edeb içerisinde ortaya konulmasını söyleyenler yüzde yüz doğruyu ifade ediyorlar. Gerçi edebiyatı edepsizlik olarak anlayanlar da var. Edebiyat edeple ortaya konulmalı çünkü edebiyat bizim varlık sebebimizdir."**

Hocam edebiyat ve edeb ilişkisi, dil ve edeb ilişkisi hakkında neler söylemek istersiniz?

Edebiyatın bir edeb içerisinde ortaya konulmasını söyleyenler yüzde yüz doğruyu ifade ediyorlar. Gerçi edebiyatı edepsizlik olarak anlayanlar da var. Edebiyat edeple ortaya konulmalı çünkü edebiyat bizim varlık sebebimizdir. Milletlerin ayakta kalmaları iki önemli temele dayanmaktadır: Dil ve din. Bu iki unsur milletleri ayakta tutan iki önemli kaynaktır. Bana dil ve din kaynaklarından hangisi daha mühimdir diye sorarsanız, ben dil birinci plânda önemlidir derim. Din ikinci plandadır. Ama nasıl olur, diye itiraz edenler elbette çıkacaktır. Bunu benden önce sevgili Peygamberimiz söylüyor. Ona "Din nedir, Ya Resulallah?" diye soruyorlar ve o da "*Din nasihattir*," diye cevap veriyor. Biz o nasihati nasıl yapacağız? El kol hareketiyle mi? Yoksa güzel, rahat, zengin bir dille mi? O bakımdan dil olmasa din doğru anlatılamaz. Diyarbakır'ın büyük vatansever evladı Nizamettin Nazif'in dediği gibi "Türkçe, milletimizin iskeletidir." Nasıl iskeletsiz bir adam ayakta duramazsa, dilsiz bir millet de varlığını koruyamaz. Zaman içinde dağılır gider. O bakımdan, dinimize, milletimize düşman olanlar, önce dilimizin güzelliklerini budamaya çalışıyorlar.

Dil olmasa edebiyat olmaz. Edebiyat olmasa millet olmaz. Çünkü millet edebiyatı olan topluluktur. Çünkü edebiyatın temel malzemesi dildir. O bakımdan konuyu bu çerçeve içinde ele almakta sayılamayacak kadar büyük faydalar vardır. Bunun tamamen karşısında olan görüşler de vardır. Dini milletten ayırmak isteyen, edebiyatı edepten ayırmak isteyenler dün olduğu gibi bugün de var. Bir takım süslü kelimeler ve yaldızlı cümlelerle ortaya çıkıyorlar, büyük huzursuzlukların doğmasına sebebiyet veriyorlar.

ÇOCUKLARLA

Sevgiyle büyüyor bütün çocuklar
Ben çocuklarla büyüyorum.
Yarı çıplaksa eğer çocuklar sokaklarda
Olmaz olsun ipekler, oyuncaklar diyorum.

Birisi bir çocuğun kalbini kırıyorsa
Çocuklar ağlıyorsa, hıçkırıyorsa
Birden bütün vazolar paramparça oluyor
Alıp başımı gidiyorum.

Bütün bahçelerimiz onlarla serin.
Onlarla bereketli baharda dallarımız.
Çocuklar uyanıksa gece yarılarında
Boynu bükük kalır masallarımız.

Haber yok evimden kaç günden beri
Yorgunum, yalnızım, başımdan gidin.
Beni avutmuyor bu ateş böcekleri
Bana çocuklarımızın gözlerinden bahsedin.

Ah çocuk sesleri, çocuk gülücükleri…
Deniz köpüğünden, ceylandan ürkek…
Sizin olsun dünyanın en güzel çiçekleri
Bir çocuğun elleri ellerimde olsun tek.

Çocuklar, bir yağmur gibi mübarek
Hadislerdeki güzellik, ayetlerdeki huzur…
Öldüğüm gün beni binlercesi gülerek
Eğlenerek, oynayarak götürseler ne olur?

Yavuz Bülent BÂKİLER
(Harman, Size Dergisi Yay., 2012, s.21-22)

İSTANBUL'DA YAŞAMA ÂDÂBI -34 ALTIN ANAHTAR-

Prof. Dr. Ümit MERİÇ, Dr. Ayşenur KURTOĞLU, M. Cafer VAYNİ

İstanbul'u Öğrenmeliyiz

İstanbullu olmak demek şehrin haritasını avucumuzun içi gibi bilmek demek. Biz İstanbulluyuz. Ne mutlu! Ama hiç önümüze kentimizin bir haritasını açıp ona dikkatle baktık mı? Marmara Denizi, Boğaz, Adalar, Haliç nerede, iyice belledik mi? İlçelerin adı nedir, şehrin neresindedirler, aşağı yukarı biliyor muyuz? Bu bilgiler İstanbullu olmanın "abc"sidir. Hiç unutmuyoruz.

İstanbul'u Gezmeliyiz

İstanbullu olmak demek şehri bilinçle gezip tanımak demek. Elimize İstanbul gezi rehberlerinden birini alıp şehrimizi adım adım gezerek tanıdık mı? Evet, siz "Derya İçre Olup Deryayı Bilmeyen Mahiler"den değilsiniz. Peki, Kız Kulesi'ne ayak bastınız mı hiç? Sıcak bir yaz gününde Anadolu Kavağı'ndaki Ceneviz Kalesi'ne çıkıp Karadeniz'e baktınız mı?

Yerebatan Sarayı'nda bir şiir dinletisine katıldınız mı? Ya Sultan Ahmet Camii'nin mihrabındaki "Hacer'ül Esved" taşının parçasını gördünüz mü? Rumeli Hisarı'ndaki burcun yüksek basamaklarını tırmandıktan sonra erguvanlar içindeki Boğazın karşı kıyısına hayran kaldınız mı? Eyüp Sultan Türbesi'nden Pierre Loti kahvesine yürüdünüz mü? Yoksa yoruldunuz

mu? Aşk olsun, aşk olsun... İstanbul o kadar çabuk biter mi sandınız...

İstanbul'un Mazisine Sahip Çıkmalıyız

İstanbullu olmak demek şehrin yalnız bugününe değil, bütün mazisine de sahip çıkmak demek. Unutmayalım ki bir ok ne kadar geriye çekilirse, o kadar ileriye gider. Ülkenin geleceğini mayalayacak gençlerin ve her daim genç olanların tarihimizi şekillendirmiş olan zirve şahsiyetleri tanıması, bilmesi, okuması çok önemli. İstanbul bu zirveleri bağrına basmış olan bir ana kucağı gibidir. Mor susam çiçekleri açarken Karacaahmet Mezarlığı'nda şair Nedim'i, pembe güller açarken Edirnekapı Şehitliği'nde Mehmet Akif'i ziyaret etmek aklınıza geldi mi hiç?

İstanbul'un Tabiat Güzelliklerini Korumalıyız

İstanbullu olmak demek İstanbul'un bütün tabiat güzelliklerini yürekten benimsemek, sevmek ve korumak demek. Hiçbir emek karşılıksız kalmıyor. Haliç temizlendikten sonra yirmi dört tür balık Altın Boynuz'a yumurtasını bıraktı. Üstelik Marmara da neşelendi. Adalara giden vapurlara yunuslar yeniden eşlik etmeye başladı. Ya betonlaşan İstanbul'da yuvasını kaybedip şehrimize küsen saka kuşları! Onlar da iki milyon ağaç dikildikten sonra geri döndü, haberiniz var mı? Peki, İstanbul'un doğal güzelliklerine biz kendi çapımızda nasıl katkıda bulunuyoruz? Güvercin beslemek Peygamber vakfıymış. Bayat ekmekleri su ile ıslatıp bir parkta ya da cami avlusunda güvercinlerle merhabalaştık mı hiç?

İstanbul'un Güzelliklerini Farketmeliyiz

İstanbullu olmak demek şehrin küçük güzelliklerinin tadına varmak demek. Güzellik ayrıntıdadır bazen. Bir gün, Tünel'e binip, İstiklal Caddesi'ne çıkalım. O kitapçı senin, bu resim sergisi benim, dolanalım duralım. Galatasaray Lisesi'nin önünde, kırmızı tramvaya yol verip, karşıdaki Balık Pazarı'na dalalım. Midye tava sever misiniz? Ya tarihi bir muhallebicide ağzınızı tatlandırmaya ne dersiniz? Afiyet olsun... Sonra Taksim'e revan olalım. Tatlı dilli çingenelerden bir buket mor, bir buket pembe sümbül alıp, derin derin koklayalım. Nasıl, İstanbul'da rastgele gezmek bile başlı başına bir zevk değil mi?

Selamı Yaygınlaştırmalıyız

İstanbulluluk selam vermekle başlar. "Önce selâm sonra kelâm." Güne selâmla başlıyor, günü selamla sürdürüyoruz. Sabah uyanır uyanmaz ev halkına selam veriyor muyuz? Evden çıkar çıkmaz karşılaştığımız komşumuza, bindiğimiz otobüsün şoförüne ya da okulumuzdaki, iş yerimizdeki arkadaşlarımıza... devama gerek var mı? Biz "Selamsız Mehmed Efendi" değiliz.

Her Fırsatta Teşekkür Etmeliyiz

İstanbulluluk teşekkür etmek için en küçük bir fırsatı bile değerlendirmektir. Biz şehirliyiz. Sabah erkenden mis kokan ekmeğimizi aldığımız bakkala, bize uzaklardan bir koli getiren delikanlıya, Saymakla bitiremeyeceğimiz nice sevgi dolu yardımları

için ailemize ve dostlarımıza, hepsine, evet hepsine, yürekten teşekkürler...

Özür Dilemekten Kaçınmamalıyız

İnsanız, hepimiz hata yapabiliriz. İstanbulluluk "Özür Dilemesini Bilmek"tir. Kadıköy'de vapura binmek için hızla yürürken bizim kadar acelesi olmayan yaşlı bir beye çarptık. Hem de fena halde. Derhal "Özür"...

Akşam okul dönüşü metrobüstesiniz. Okula o gün gelmeyen arkadaşınıza derste neler olduğunu anlatıyorsunuz. Sonra da heyecanlanıp akşamki basket maçında antrenöre nasıl kızdığınızı bağıra çağıra söylerken birden etraftan üzerinize dikilen ikaz bakışlarını farkediyorsunuz. Pardon. Hakikaten pardon. Özür dilemek kimseyi küçültmez. Hatta tersine, kabul görürse insanı mutlu bile eder. Şu İstanbulluluk ne güzel şey...

Hediyeleşmeliyiz

İstanbulluluk en yakın ve en uzak kişiler arasında bile güzel ilişkiler geliştirmesini bilmektir. Hediyeleşmek muhabbeti arttırır. Ama illa ki yılın belli günlerini beklemenin de hiç âlemi yok. Sevdiğimiz insanlara, bize emeği geçenlere, umulmadık bir zamanda vereceğimiz küçük bir hediye ile onların ne kadar mutlu olduklarını görmek, bizim için paha biçilmez bir hediye olacaktır.

Farklı Kültürlerle Diyalog Kurmalıyız

İstanbullu olmak demek farklı kültürlerle diyalog kurarak onlara bir dünya kenti olan İstanbul'u ve İstanbulluyu tanıtmak demek. Dünyanın dört bir yanından akın eden insanlarla dost olabileceğimiz bir kent, şehrimiz. Şöyle bir Beyazıt'a gittiğimizde İstanbul Üniversitesi'nin giriş kapısının fotoğrafını çeken çekik gözlü Japonları, Arkeoloji Müzesi'ndeki Büyük İskender'in lahdi önünde hayranlıkla duran sarışın Almanları, Rüstem Paşa Camii'nin nefis çinilerini görmek için yol soran Fransızları görebiliriz. Yabancı dil bilmek ne güzel olurdu değil mi?

Komşumuzun Huzurunu Kaçırmamalıyız

İstanbulluluk komşumuzun huzuruna saygı göstermek, gerekirse memnuniyetle yardımına koşmaktır. Yıllardır yatağa mahkûm olmuş komşumuza bir kâse sütlaç götürüp hatırını sormak, üst kata yeni taşınan ve aniden misafiri gelen beş aylık hamile hanıma ekmeğini almak, yan dairede uykuya henüz dalan bebeği televizyonumuzun yüksek sesiyle uyandırmamaktır, İstanbulluluk…

İstanbul'a Hizmet Edenleri Kutlamalıyız

İstanbulluluk kente hizmet veren herkese iyi dileklerimizi ve memnuniyetimizi ifade etmek demektir. Altunizade durağında sonbahar yapraklarını, sigara izmaritleriyle birlikte uzun saplı faraşına toplayan şu temizlik görevlisine, en içten edamızla "Kolay Gelsin" ya da her gün İETT şoförüne "İyi Günler", demek yoracak mı bizi? Hayır. Ama emin olun, bu onları çok mutlu edecek.

Şehir Halkına Karşı Nazik ve Duyarlı Olmalıyız

İstanbulluluk bütün şehir halkına karşı nazik ve duyarlı olmak demektir. Sevgili genç kızımız! Doğal ve sade halinizle ne kadar hoşsunuz! Hele Marmaray'a binerken arkanızda kalan hacı amcaya yol vermeniz inanın sizi bir kat daha güzelleştirdi. Peki, ya siz delikanlı! Kulaklıkla adeta dünyadan kopmuş gibisiniz.

Oysa kentli olmak tam da şu anda ayağa kalkıp metrodaki yorgun ve yaşlı hanıma yerinizi vermektir.

Kentin Mobilyalarına Sahip Çıkmalıyız

İstanbulluluk yasadığımız kentin mobilyalarına sahip çıkmak, onları korumak demektir. Kentimizin yeni cam duraklarını çok sevdik. Gece olunca ışıl ışıllar. Yeni bir İstanbullu onları o kadar çok sevdi ki, cam bir durağı sırtlayıp gecekondusunun önüne antre yapmaktan kendini alamadı! Peki, parklardaki lambaların günahı ne? Karpuzları niye kırık? Ya da tahta banklar yakılacak odun mu? Bu olumsuz örneklerden belki onlarca sayabiliriz. Allah aşkına, İstanbul aşkına!.. Kentin mobilyaları bizim mobilyalarımız değil mi?

Kentin Doğasına Zarar Vermemeliyiz

İstanbulluluk kentin doğasına zarar vermemektir. İstanbullu gençler, hiç âşık oldunuz mu? Bize kalırsa bu eşsiz duygu, istiridyedeki inci misali içinizde büyüsün; ruhunuzun toprağına kök salıp, filiz versin. Onun adını kendi adınızla birlikte Topkapı Sarayı'nın bahçesindeki asırlık çınara çifte kalpler çizerek kazımayın ne olur?

Ulaşım Araçlarında Kurallara Uymalıyız

İstanbulluluk kamu araçlarındaki kuralların uygulanması ve uygulatılmasıdır. Levent Metrosu'ndasınız. Her zamanki gibi aceleniz var. Yürüyen merdivenin hızı bile az geliyor size. "Afedersiniz, lütfen sağa çekilir misiniz?" Öyle ya sol şerit sizin gibi acelesi olanlar için. Metro, hızlı tramvay ya da diğer toplu taşıma araçlarında da önceliğin inenlere verileceğini çok iyi biliyoruz.

Trafik Kurallarına Saygılı Olmalıyız

İstanbulluluk trafik kurallarına saygı demektir. Sizin trafik ışık ve işaretlerine dikkatiniz tam. Kalabalık bir kavşaktasınız. Herkes bir an evvel yolun öbür tarafına geçmek için sabırsızlanıyor. Nihayet yeşil ışık yayalara yol verdi. Işıklı saniyelerle yarışıyorsunuz. Sizin de aceleniz var ama o da ne? Karşıdan gelen adeta çantanızı kaptı götürüyor. Neyse ki, hırsız değilmiş, sadece sizin gibi acelesi olan birisi. Ne olur, herkes geçitlerde sağ taraftan gidip solu gelenlere bıraksa!...

Toplu Taşımada İkazlara Dikkat Etmeliyiz

Artık İstanbul Gebze'den Halkalı'ya kadar birbirine tek bir hat ile bağlandı. Lütfen bizi birbirimize yaklaştıran bu toplu taşıma araçlarında cep telefonumuza dalmayalım. Ya da kısa bir şekerleme yapmaya niyet etmeyelim. Bakın karşınızdaki levha size, yaşlılara, engellilere, hamilelere yer vermenizi hatırlatıyor. Siz siz

yıllarca sabrederek evinin yan duvarına "Lütfen çöp dökmeyin." "Buraya çöp dökülmez." "Çöp dökmek yasaktır." "Çöp döken eşektir." "Buraya çöp dökeni cinlerime çarptırırım haa!" "Buraya çöp dökenin Allah belasını versin." "Buraya çöp dökenin ..." yazdıktan sonra, sonunda "Buraya çöp dökün arkadaşlar tamam mı?" diye yazıp mahalleyi terk eden adamın yeni adresini biliyor musunuz?]

olun içten bir teşekkür ya da bir hayır duanın elinizdeki cep telefonunun en cazip oyun programından ya da birkaç dakikalık bir kestirmeden çok daha memnuniyet verici ya da hayırlı olabileceğini unutmayın.

Umumi Yerlerde Alçak Sesle Konuşmalıyız

İstanbulluluk mahremiyete saygı demektir. Lütfen umumi yerlerde yakınlarımızla alçak sesle konuşmaya özen gösterelim. Yoksa bize ait olması gereken anılarımızı, arkadaşlarımızı, yaşadıklarımızı herkes öğrenir. Biz durakta indikten sonra ardımızda güzel anılarımız değil, özel hayatımızı böyle pervasızca ortaya dökmemizi sessiz bir şekilde de olsa protesto eden insanlar kalacaktır.

Şehri Temiz Tutmalıyız

İstanbulluluk şehri temiz tutmaktır. Sıcak bir yaz günü Boğaz sahilinde yürüyoruz. Yerdeki bu mısır koçanları ne Allah aşkına? Bu ayçiçeği kabukları! Ya denizde salına salına yüzen pet şişelere ne demeli? [Sahi

Yerlere Tükürmemeliyiz

İstanbulluluk, yerlere tükürmemek demektir. Osmanlı, temizlik konusunda hassasmış. Öyle ki, Fatih döneminde sokaklara tükürenlerin arkasından dolaşan ve "rıh" adı verilen ince kumu yerdeki tükürüğün üstüne atıp, bir süpürge ile onu faraşa alan görevliler varmış. Hatta bunun için bir vakıf bile kurulmuş. XXI. yüzyılın İstanbul'unda, Büyükşehir Belediyesi'nin böyle bir kadro açmasına ihtiyaç var mı dersiniz?

Eğlenirken Başkalarını Rahatsız Etmemeliyiz

İstanbulluluk umumi yerlerde eğlenirken başkalarını rahatsız etmemek demektir. Nihayet Mayıs ayı geldi, havalar ısındı. Bu pazar, kırları özleyenler Belgrad ormanına akın edecekler. Piknik çantası hazır. İp, top, mangal, kömürü de unutmayın. İncecik yeşillenen dalların altına sergiler açıldı, tahta masalara örtüler serildi. Mangallar hazırlanadursun, keyiflerin tam olması için üç masa ilerde piknik yapanlar

da sevdikleri müzikleri açarlar, tempo tutarak dinlemeye başlarlarsa, kafasını ya da kuş seslerini dinlemek için buralara kadar gelenler nerelere gitsinler...

Şehrin Huzurunu Bozmamalıyız

İstanbulluluk başkasının canını tehlikeye atmamak, kentin huzurunu bozmamaktır. Maçtan sonra, galip gelmenin sarhoşluğuyla, eline tabanca alıp, balkona fırlayan ve havaya ateş ederken, sekiz yaşındaki çocuğu vuran "şehir eşkıyası"nı hepimiz duyduk, değil mi? Ya stadyumlara döner bıçağı ile girip, yeşil sahaları mezbahaya çevirmeye niyet eden gözü kanlıları? Babalarının arabasına arkadaşlarını doldurup, İstanbul'un en büyük caddelerinde kornaları bağırtarak gece yarısına kadar son sürat gidenleri ve kentin huzurunu adamakıllı bozanları? Hani "sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur"du?

Kütüphaneye Gitmeliyiz

İstanbulluluk, kentin kütüphanelerinden istifade etmektir. Öğretmeni çocuğunuza sıradışı bir ödev verdi, epey araştırma istiyor. Çocuğunuz hemen internetin başına oturdu. Konuyla ilgili nerede ne var araştırıyor. Öyle güzel kaynaklara ulaştı ki, hemen Beyazıt Devlet Kütüphanesine gitmesi gerek. Kütüphanenin işine sevdalı müdürü bütün kapıları açtı. Fotokopiler çekildi. Bu iş tamam. Çalışkan öğrencimiz İstanbul'a ve İstanbul'un kendisine sunduğu imkânlara şükrederek, sevinerek ayrılıyor oradan. Bu ödevden sınıfın en yüksek notunu onun alacağını keşfetmek için kâhin olmaya gerek var mı?

Kültür Merkezlerinden Yararlanmalıyız

İstanbulluluk kentin kültür merkezlerinden istifade etmek ve bu mekânların kurallarına titizlikle uymak demektir. Dünyanın kültür merkezlerinden birinde yaşıyoruz. Cemal Reşit Rey Konser Salonu'na gittik. Fuayede nefis bir "Osmanlı-İran Minyatür Sergisi" var. Sağdan sanat şaheserlerini seyrederek ilerliyoruz. Soldan gelip yolumuzu tıkayanlara yanlış yaptıklarını nasıl anlatmalı? Ya da Lütfi Kırdar Kongre ve Sergi Sarayı'ndayız. Salona girdik. Işıklar ağır ağır sönerken biz çoktan yerimizi almıştık. Son anda ayağımıza basarak yerine geçmeye çalışan bu zata ne demeli? Başka İstanbul yok beyler!

Nerede Nasıl Davranacağımızı Bilmeliyiz

İstanbullu nerede nasıl davranacağını bilir. Bostancı tren istasyonundaki kahvede tren vaktini beklerken arkadaşımızla çay içiyor, bir gün önce Kadıköy iskelesinden aldığımız kitaptan pasajlar okuyoruz ona. Birden onun eski bir tanıdığı yanımızda peyda oluyor. Arkadaşımız pek tabii ki bizi tanıştırıyor. İyi hoş da kırk yıllık dostmuşuz gibi, izin almadan bir sandalye çekip yanımıza oturmasını, hemen senli-benli oluşunu, özel hayatımızla ilgili meraklarını, hele el şakalarını hiç mi hiç sevmedik doğrusu. Allah'tan Söğütlüçeşme'den tren çok geçmeden geldi de izin alıp kalktık, canımızı zor kurtardık elinden...

İhtiyacı Olana Yardım Eli Uzatmalıyız

İstanbulluluk tanımasak da ihtiyacı olan herkese yardım etmek demektir. Küçük yerde herkes birbirini tanır ve yardım eder. Ama büyük şehirlerde kim kime, dum duma. Elleri poşetlerle dolu olan şu hanımın iki poşetini, hiç değilse merdivenlerin başına kadar taşımayı bir teklif etsek. Kabul etmese de en azından biz görevimizi yapmış oluruz. Bize kalırsa kabul edecek. Hem de büyük bir memnuniyetle...

Herkesin Zamanına Saygılı Olmalıyız

İstanbulluluk, kendi zamanına da başkalarının zamanına da saygı duymaktır. Zamanı doğru kullanmayı bilmek en büyük marifet. Hele büyük şehirde yaşıyorsak. Burası İstanbul, sürprizlerin şehri. Hâlâ duruyor muyuz, hadi saatimizi hemen beş-on dakika

ileriye ayarlayalım. Her zaman dakik olup başkalarından da dakik olmalarını bekleyelim. Mazeretin sonu yok çünkü.

İstanbul İçin Dilek ve Beklentilerimizi Bildirmeliyiz

İstanbulluluk şehre daha yaşanır olması için aktif katılımda bulunmak demektir. Dilek ve şikâyet kutuları sağa sola dekor olsun diye konmuyor. Bir kentli olarak beğendiklerimizi, itiraz ettiklerimizi, hatta aptalca bulduklarımızı niçin hemen yetkililere iletmiyoruz? Bu şehrin daha yaşanılır olması inanıyoruz ki, biraz da bizim elimizde.

İstanbul'un Yarınına da Sahip Çıkmalıyız

İstanbulluluk şehrin sadece bugününe değil yarınına da sahip çıkmak demektir. İstanbul'un eski sakinleri Boğaz kıyılarına çınar, yamaçlara selvi, tepelere de fıstık çamı dikermiş. Dedelerimiz, yalnız evlerinin bahçesini değil, şehirlerinin yamaçlarını bile ince bir peyzaj mimarisi zevki ile şenlendirmişler. Son on yılda çevre yollarının iki yanına dikilen ve ağaca dönen fidanları biz de görüyor ve memnun oluyoruz değil mi? Peki o halde, niye hemen mahallemizin muhtarıyla ya da apartman yöneticimizle görüşüp bu konuyu gündeme getirmeyelim? Ellerimizle dikeceğimiz bir fidan için bir parça da olsa toprak bulamayacak mıyız? Oysa doğa bizim kurduğumuz şehirler için ne kadar çok toprağı, yeşilliği feda etti...

İstanbul Türkçesi'ni Özenle Kullanmalıyız

"İstanbul Türkçesi"... Bu tabiri mutlaka duymuşsunuzdur. İstanbulluluk önce "İstanbul Türkçesi'ne sahip çıkmak demektir. Üç yüz milyonluk Türk dünyasının en duru, en zengin, en kibar Türkçesi bu şehirde konuşulur. İstanbul Türk dilinin payitahtıdır. Minarelerimiz kadar zarif, kubbelerimiz kadar sağlam olan bu argosuz ve işlenmiş dili sevelim ve özenle kullanalım.

Unutmayalım ki, bir İstanbullu olarak İstanbul Türkçesi en değerli hazinelerimizden biri, belki de birincisidir. Biz kelimeleri seçişimizle, telaffuzumuzdaki dikkatle Türk dilinin en mümtaz elçileriyiz.

Sosyal Dayanışmayı İhmal Etmemeliyiz

İstanbulluluk sosyal dayanışma ruhunu taşımak ve gerçekleştirmektir. Egoist miyiz? Asla değil. 1999'da yaşadığımız deprem felaketinde bu konuda iyi bir sınav verdik. Pek çok şeyden kendimizi mahrum bırakarak, ihtiyaçları olanlara yardım ettik. Çuval çuval yiyecek, koli koli giyim eşyaları hazırladık. Bunları depremzedelere yetiştirmek, yaraları sarıp sarmalamak için adeta zamanla yarıştık. Mutlu olduk, mutlu ettik. Şu koca İstanbul'da yardıma ihtiyacı olan o kadar çok insan var ki... Lütfen, karınca kararınca ihtiyacı olanlara yardıma devam... İnanıyoruz ki paylaştıkça zenginleşeceğiz...

Şehrin Yönetimine Katılmalıyız

İstanbullu olmak demek sadece beş yılda bir genel seçimlere katılıp, sonra toplumumuza karşı kayıtsız kalmak demek değildir. İstanbulluluk toplum hayatına her gün biraz daha artan bir ilgiyle katılmaktır. Tarihimizde pek çok örneğini gördüğümüz, bu toplumun her kesimine karşı kendimizi sorumlu tutma alışkanlığımızı, bugün herhangi bir sivil toplum kuruluşuna katılarak sürdürebiliriz.

İstanbullu Olma Sorumluluğunu Taşımalıyız

Henüz New York, Saint-Petersburg ya da Yeni Delhi tarih sahnesinde yerini almamışken İstanbul bölge ve dünya tarihine yön veren bir "Başkentler Başkenti"dir. Sadece coğrafyası ile değil tarihiyle de İstanbul insana evrensel bir sorumluluk yükler. "İstanbulluluk dünyanın geleceğinde şehrimizin sorumluluğunu beşikten mezara kadar taşıyabilmenin bilinci ve şerefidir."

İSTANBUL'U AYRINTILARDAN SEVMEK

Ömer ERDEM

Şehir tıpkı insan gibi, ayrıntılardadır. Şehirler hem kişi hem de kişiliktir. Yüz çizgileri, edası, gustosu kişiyi benzerlerinden ayırır. Zevki kadar güzelliği böyle böyle tecelli eder. Ayrıntılarla büsbütün kendisi olur. Zaten, tek başına, birden bire, kısa sürede ve bütün cephesiyle ne bir insanı ne de bir şehri tanıyıp sevebiliriz. Mini bir davranış beklenmedik derecede nasıl bizi etkiler ve o insana yakınlaştırırsa, şehir de öyle, umulmadık zamanda, umulmadık şekilde birden bir köşede karşımıza çıkıverir. Şam'da, bir sokakta, Mevlânâ'nın karşısına, birdenbire keçeden kapkara elbiselerle çıkıveren sadece Şems değil, şehrin ayrıntıya saklanmış güzelliğidir. Bu yolla şehir bizi etkisine alıp sürükler. Sevdirir.

Kendi adıma, ben İstanbul'un başlangıçtaki, o ağır ve korkutucu imgesinden böyle kurtuldum, onu böyle sevdim, böyle tanıdım, halen böyle yaşıyorum. Bir binadaki kuş evini gördüğümde o yapıda gizlenen yaşam fikrinin ruhunu yakaladım mesela. Lodos patlayışlarında, görsel olarak, geri planda şehrin silkinip kendine geldiğini, sarhoş ola ola kendisini sevdirdiğini hissettim. Bütün ile parça arasında her zaman diri olan gerilim, birbirini yok ettikçe değil birbirini ışıtıp yumuşattıkça ortadan kalkar. Şehir bir bütün olarak her zaman karmaşa, çokluk, güç, iktidar, bencil ve buyurgandır. İnsan ise her daim tekil, güçsüz, arayışçı, yaşama isteği ile doludur. İnsansız şehir kaotik bir madde yığınıdır ve şehri şehir kılan içindeki insanı ne derece kendisine bağlayabildiğidir. Bu bağlamda, şehrin bütünlüğünün ve o bütünlüğü kuran maddî ve manevî ilişkilerin insana doğru "çalışması" gerekir. İnsan, bu çalışmanın ayak seslerini, ışık kırıntılarını, hayat fısıltılarını hissettikçe şehre bağlanır. Bu ayrıntılardan şehre, onun bütünlüğünü kuran espriye ulaşmaya çalışır. Unutulmasın ki uzun sürmüş kuşatmalardan sonra bir şehre mini bir gedikten girilir ilkin. Fetihler de böyle başlar. Uzun sürmüş deniz yolculuklarından sonra, karanın bir parçası görünür. O parça, kurtuluşun müjdesidir.

Portekizli şair Fernando Pessoa, bir şiirinde denizden ve o denizdeki tuzdan bahseder. Şiir muhtemelen Lizbon'da yazılmıştır ve gerideki yaratıcı özne şehirdir. *"Ah Portekiz denizi, tuzunun ne kadarı halkının gözyaşları?"* diye sorar şair. Bir damla deniz suyuna

sinen bir damla gözyaşı gibi, aslında, İstanbul da böylesi mini sembollerle doludur ve bünyesinde barındırdığı çok din, çok, dil, çok kültür ile durmaksızın çalkalanıp durur. Dahası, İstanbul bizim kültürümüzün merhametle yoğrulmuş gözyaşıdır da, şimdinin maddeperestleri, yüksek yüksek katların karnından bunu duyamazlar. Eğer, İstanbul'da yaşayan kişi, kendisini bu büyük varlığın bir parçası göremeyecek hâle düşerse, aradaki yabancılık artacak, varoluşun mayası bozulmaya yüz tutacaktır. Hatırlanacağı gibi, tıpkı Pessoa'ya benzer bir duyarlıkla, Yahya Kemal, Süleymaniye'de Bayram Sabahı şiirinde, cemaatin arasındaki sıradan bir neferi, bu yapının mimarı olarak hayal etmişti. Aslında o kişi, o birey, o özne, tam da kastettiğimiz mânâda canlı bir varlık ayrıntısıdır, şehrin varlık atomudur ve o bir kez yapıya tam olarak katılırsa, onu oradan çekip almak imkânsızdır.

İstanbul'un bugünkü talihsizliği ve adeta parça parça yıkılıp yok edilmesinin sebebi parça ile bütün arasındaki kopukluktur. 1950 sonrası şehre yığılan kitleler önce şaşırmış, sosyolojik ve psikolojik şoklar yaşamış, sonra da dalga dalga şehrin çeperine yerleşmiştir. Bu yerleşmenin "kurucu bir atılım" değil, her gün büyüyen maddî yapıdan pay alma kavgası olduğu yazık ki gerçektir. Çünkü insanlar, şehrin merkezine ilerlerken kendilerine, kendi varlıklarına, özlerine, ruhlarına ilerledikleri bilincini çoktan kaybetmişlerdir. Bu yitiriş, bugün kucaklanması son derece güç büyük bir hacim ve yapı doğurmuştur. Dahası, bütünlüğün, yani şehrin, bireyi, özneyi, insanı gözetecek geleneksel maneviyatı da gölgelenmiştir.

Bununla birlikte, iyimser bir bakışla, minik minik ipuçları, aslında, çıkışın nerede olduğunun işaretleri diye yorumlanabilir. Sosyal medya hesaplarına göz atıldığında, insanların İstanbul paylaşımlarının büyük yapıdan öte, ayrıntılara ve onların insancıl özlerine odaklandığı görülecektir. Bir bardak çay, kırılmış simit, köpüren dalgalar arkasındaki Kız Kulesi, camilerden ayrıntılar, sokaklar, detaylar, detaylar ve onların arasına sıkışmış bilinçler. Tıpkı, Sait Faik'in hikâyeleri gibi. O, doğrudan İstanbul'u anlatmaz ama öyküleri tamamen İstanbul'dur. Biz onun öykülerini okudukça hayata ve şehre birlikte bağlanırız. Uzun vadede, zaten İstanbul'u sevip korumanın dili sanattan beslenmek durumundadır. Çünkü sadece sanat bugünkü büyük üleşmenin karşısında sadece şehri düşünerek konuşabilir. İnsana ayrıntıları duyura duyura, göstere göstere, hissettire hissettire önemli oldukları bilincini yerleştirebilir. Bu yolla, şehir ilkin sevilecek sonra da sahiplenilecektir.

Günün her vaktinde, İstanbul'un bu büyük, parçabütün gelgitlerine vakıf olmanın faydaları da var aslında. Bu gelgitler insandaki ve hayattaki değişim kadar yaşama isteğinin de dışavurumu. Metrobüsler, vapurlar, otobüs ve tramvaylar insan yüzlerinde açılmış birer gizli iştiyak gibi geçip gidiyorlar. Sokaklara daldığınızda, lokantalara girip yemekleri tattığınızda, pasajlardan, çarşılardan geçtiğinizde, insanlara kulak verip aralarına daldığınızda, şehri büyük yapan gurur kadar yalnızlığı da yakalayabilirsiniz. Şehir de bu büyük yalnızlığından insanın atacağı adımı bekliyordur her fırsatta. Diyeceğim, herkes bir mini ayrıntı, bir köşe, bir tat, bir ışık, bir ses, bir yankı, bir parça deniz dalgası yakalayabilirse burada, o zaman yaşamanın rengi kadar huzuru ve düşüncesi de gelişecek demektir. ■

Mehmet Âkif Ersoy: "BİR YIĞIN SÖZ Kİ SAMİMİYETİ ANCAK HÜNERİ"

Sema BAYAR

"Rahmetle anılmak, ebediyet budur ama
Sessiz yaşadım, kim beni nereden bilecek."

Mehmet Âkif'in eprimiş, siyah beyaz bir fotoğrafının arkasına yazılan satırlar, hayırla yâd edilmek arzusuna mukabil, bu dünyadan tıpkı yaşadığı gibi sessiz sedasız göçüp gitmenin hüznünü taşır. Derin bir üzüntü içindedir Mehmet Âkif; ona hayal kırıklıkları yaratan, her biri bir asır gibi süren devrim yıllarında, ihanetle suçlanmış, adı isyancılarla anılmıştır. Vatanından ayrılmak zorunda kalan Âkif, on yıla yakın bir zaman Mısır'da yakın dostu, onu belki de en iyi anlayanlardan biri Abbas Halim Paşa'nın himayesinde yaşamıştır. İlk zamanlar sık sık İstanbul'a gelse de 1925'ten yurda kesin dönüş yaptığı 1936 yılına kadar aralıksız Mısır'da kalmıştır. Bu dönemde karaciğerinden hastalanan şairin ruhu da vatan hasreti ile yaralıdır. Karlı bir gece vakti yakın dostu ve hamisi Abbas Halim Paşa'yı kaybetmiş, onun ardından "Canan, niçin gittin?" diyecek kadar büyük bir teessür duymuştur.[1]

Halim Paşa'nın vefatından sonra Mısır'da duramayacağını anlar Mehmet Âkif ve İstanbul'a dönüş kararı alır. Sıcak bir haziran günüdür. Takvimler 1936 yılını göstermektedir. Uzun ve yorucu bir gemi yolculuğunun ardından Çanakkale üzerinden İstanbul'a gelen Âkif, o çok sevdiği şehrin silüeti ufku kapladığında gözyaşlarını tutamaz. Yanında zevcesi İsmet Hanım vardır. Onu rıhtımda, aralarında ölüm döşeğinde dahi yanından ayrılmayan Fuat Şemsi Bey ve çok sevdiği Merhum Abbas Halim Paşa'nın kızı Emine Hanım'ın da bulunduğu birkaç yakın dostu karşılar.

1873'te gözlerini açtığı İstanbul'a kavuşmuştur Âkif. Fakat şehrin yeni yüzünü hayret ve biraz da heyecanla seyretmektedir. Çocukluk çağının geçtiği Fatih bile bir başkadır artık. Pera daha cüretkârdır, Eyüp daha renkli. Üsküdar hüznünden sıyrılmıştır. İstanbul'da eski bildik konaklar bir bir apartmana tevdi olmuş, şehrin havası değişmiştir âdeta. İlk gençlik çağlarından mütareke yıllarının sonuna kadar fikir mücadelesi içinde olduğu, her vesile ile kurtuluşa erdirmek istediği o ezelî sevgilisine, yurduna dönmüştür.

Onun yurt sevgisi her şeyin üzerinde, vatanperverliği bir imtisal numunesi mesabesindedir. İstibdat döneminde geçirdiği çocukluk ve ilk gençlik yıllarının ardından Balkan Harbi'ni görmüş, Yunan'ın İzmir'i işgalini yaşamıştır. Yetişkinliğe adım attığı dönemde, Ziraat Nezareti Umûr-ı Baytariye ve Islah-ı Hayvanat Umûm Müfettişliği Muavinliği görevi sırasında hayvan hastalıkları önlemek ve ordunun bu mânâda ihtiyaçlarını tedarik etmek üzere mesleğinin bir gereği olarak Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ı gezmiş, halkın gark olduğu keder ve sıkıntıları yakından müşahede etmiştir. İslâm coğrafyasının mevcut ahvali hakkında doğrudan edindiği bilgi, onun fikir dünyasını sağlam ve gerçekçi bir zemine oturtmasını sağlamış, işaret ettiği çözüm yollarının da realist ve isabetli olmasına imkân vermiştir. O, bir parlayıp bir sönen fikrî rüzgârların önünde savrulmamış, gelişigüzel hadiselerin arkasından sürüklenmemiştir. Aksine sağlam ve vakur duruşuyla yurdun dört bir yanına kök salan, vatan toprağının her bir cephesinden haberdar olan, halkının acısıyla kederlenen, yaşadığı coğrafyanın millî ve manevî değerleriyle beslenen bir çınara dönüşmüştür. Âkif'in İslâm birliği idealinin, siyasî ve fikrî düşüncelerinin ve hatta buradan neşet eden sanat anlayışının kaynağı bizzat İslâm coğrafyasının toplumsal, dinî ve kültürel yapısıdır.

> **"Mehmet Âkif'in eprimiş, siyah beyaz bir fotoğrafının arkasına yazılan satırlar, hayırla yâd edilmek arzusuna mukabil, bu dünyadan tıpkı yaşadığı gibi sessiz sedasız göçüp gitmenin hüznünü taşır."**

Bu yüzdendir ki Âkif hiçbir zaman yaşadığı çağın insanından uzak kalmamış, İslâm coğrafyasının hemen hemen her yerinden alim ve sanatkârlarla görüşmüştür. İçinde yaşadığı çağın ruhî ve fikrî bunalımları karşısında onun ilkeli ve erdemli duruşu, seciyesinin ne denli müthiş ve sağlam olduğunu gözler önüne serer. Âkif, yaşadığı toprakların derdiyle dertlenen bir mümin olmanın yanı sıra içinde yaşadığı çağı

Sayfa 6 YEDİGÜN No. 173

Cennet vatanın hasretile yanan Mehmet Akif İstanbulu ayak basar basmaz hastalanıyor. Üstat şimdi Şişli İshhat yurdunda tedavi altındadır.

Millî Edebiyatın En Kuvvetli Yazıcısı:

M. AKİF

Türk edebiyatına son devrin çok güzel şiirlerini hediye eden büyük şair Mehmet Akif vatandan on bir senelik bir ayrılıktan sonra tekrar aramızı kavuştu. Fakat İstiklâl marşının millî his, millî heyecan ve millî şiir yaratan bu büyük şairi Akif yurda hasta döndü. Şimdi hastanede tedavi altındadır. «Yedigün» muharriri Akifle konuştu. Onun yurttan ayrı yaşadığı günlerdeki hatıralarını, intibalarını topladı.

Yazan: KANDEMİR

ONUN binde sessiz sedasız yola revan olarak, vatan ufuklarına aşan şair Mehmet Akif, tam on bir yıl eliren bu uzun seferin sonunda, işte, bambaşka bir hastane odasının, bembeyaz bir yatağında soluyan, mecalsiz ve bitkin yatıyor.

Başucundaki sandalyeye oturdum. Ak kıllarını çerçevelediği bu sapsarı yüze, bu çevgemiş, sarkmış çizgilere, bu yorgun ve dalgın gözlere bakıyorum: Zaman denen şeyin kudretini, hayat denen cisnenin sırrını bilmek istiyorum, sonra, yavaşça soruyorum:

— «Ölledin mi bizi üstat?..

Dudaklarını hiç kıpırdatmasaydı, hiç ses çıkarmasaydı bile, bu zehir gibi gülümsemesile her şeyi söylemiş olurdu:

— «Ölemek mi oğlum... Ölemek ma?...

Bu sonun bâsiyâkliğinâ bir daha kendi içinde gülmek ister gibi gözlerini yumdu, sonra, hasta kısık konuştu:

— «Memleketimiz gerçekten geldim... Bu üç gece, sanki sar kadar uzun sürdü... Orada on bir yıl kaldım... Fakat bir an oldu ki, on bir gün daha kalsaydım, çıldırırdım...

— «Hasta!...

Kupkuru dudaklarından kendi gibi soluyan bir sesi duyuyor:

— «... Çok acı...

— «Yıl kavuşmanın sevinci?...

— «Onu sorma oğlum... Onu bu kendi kendime bile soramıyorum... Ancak yıpranmış bir yaprağın çıkarılmasına yatağa düştüm, hiç bir şey görmedim.

Ve kendi kendine söylüyor:

— «Cennet gibi yurdumdayım ya. Çok şükür.

Hastalığı aklı geliyor:

— «Kanadığımın, dalağımın çürümüş olduğu yattık burada. Müşahede altına aldılar, bakalım ne olacak?.

Eski hatıralarını değiyorum. Mil

etkisi altına alan Batı'ya sırt çevirmemiş aksine Batı'yı kendi dilinden okumuştur. Onun Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergilerinde neşredilen makalelerinde Doğu kadar Batı kültürüne de vakıf olduğu açıkça görülür. Başucu kitapları arasında Victor Hugo'dan Alphonse de Lamartine'e, Jean-Jacques Rousseau'dan Henryk Sienkiewicz'e kadar pek çok Batılı yazarın eserleri yer alır. Özelikle Batı'dan kimi kitapların henüz çevrilmemesine üzülen şair, bizzat çeviri faaliyetlerinde bulunur. Zira Batı bilinmeli fakat şuursuzca taklit edilmemelidir, üstelik kimi Batı taklitçisi kişiler, ideolojik çeviriler yapmakta, genç dimağları yanlış bilgilerle yönlendirmektedir. "Fuzûlî'yi ne kadar seversem; Lamartine'i de o kadar sever, o kadar hürmetle, o kadar iştiyak ile yâd ederim." diyen şair, ne varsa şarkta var diyerek garbın ilmî ve kültürel birikimini görmezden gelenlerin de yahut ne varsa garpta var diyerek şarkı yok sayanların da büyük bir yanılgı içinde olduğu görüşündedir.[2]

Yaşadığı dönemde ortaya koyduğu eserleriyle devrin edipleri tarafından takdirle karşılanan Âkif'in fikrî mücadelesi, kalemine ve bilhassa şiirlerine yansımıştır. Daha çocuk yaşlarında Yakacık'ta Seyyid Mehmed Emin Paşa konağında babasının ders halkasına diz çöktüğü dönemde akranı İbnülemin Mahmut Kemal ile karşılıklı söylediği gazeller onun ileride söze hükmeden bir şair olacağının ilk sinyallerini verir. Çocuk yaşta kaybettiği babası Tahir Efendi, onun şahsiyetinin baş mimarlarındandır. "…Benim hem babam hem hocamdır. Ne öğrendiysem ondan öğrendim." dediği İpekli Mehmet Tahir Efendi'den ilim tahsil eden Âkif'in dile vukûfiyeti ise Türkçe'nin sınırlarını aşar. O, bir Arap şairini, bir Acem edibini ve bir Fransız âlimini aynı masada bir araya getiren Berlin'de, tek başına hem onların her biriyle kendi lisanlarında konuşacak ve birini yekdiğeriyle konuşturacak kadar Fransızca, Arapça ve Farsça'ya hakimdir.[3]

Kalemini, canından aziz bildiği ülkesinin ve milletinin menfaatleri doğrultusunda oynatan, millî mücadelenin manevî mimarlarından biri olan Âkif, ne yazmış ise acısını ruhunun derinliklerinde duyarak ve bütün kalbiyle inanarak yazmıştır. Sömürgeciliğe düşman, ilerici bir fikir adamıdır. Sanatında realist bir tutum sergiler.[4] Şiirleri diğerkâmdır. Türk şiirinde toplumsal meselelere en çok değinen şair Mehmet Âkif'tir. Şiirlerinin ekserisini kaleme aldığı 1908-1922 arası Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemidir. Âkif bu süreçte İslâmcılık adı ile bilinen fikrî akımın içinde kalmış fakat kendi iç tutarlılığını her şeyin üstünde tutarak tek başına bir münevver, mütefekkir olma hüviyeti kazanmıştır. İnanmadığına iltifat etmeyen, inandığını ise canı pahasına savunmayı görev addeden şair, pâre pâre sıhhatini kaybettiği dönemlerde dahi fikrî mücadelesinden taviz vermemiş, dünyalık hiçbir makamın onu inandığı yoldan çevirmesine müsaade etmemiştir.

Bir mütefekkir ve eylem adamıdır Mehmet Âkif. O, kendi sırça köşküne çekilip fikirlerini pazarlayanlardan değildir. İnandığı İslâm birliği ideali uğruna görev almaktan kaçınmamıştır. İçinde yaşadığı toplum adeta bir ölüm kalım savaşı verirken sanatında ahlâkçı, idealist, toplumcu anlayışı seçmiş, bu bağlamda sözü fiile dönüştürerek yurdun çeşitli bölgelerinde verdiği söylev ve vaazlarıyla toplumu da harekete geçirme noktasında büyük gayret göstermiştir.

Onu yücelten ve adını bugünlere taşıyan kaidelerden biri hiç şüphesiz samimiyetidir. Bu samimiyet ki 63 yıllık hayatında sözüne, davranışına sirayet etmiş, onun mizacının en belirgin vasfı olmuştur. Sanatçı kaprislerinden uzak mütevazı kişiliği, vefa ile harmanlanmış hayatı, her dönem ve şartta taviz vermediği dürüstlüğü ile Âkif, sanatındaki gücü ve şiirdeki başarısının yanı sıra örnek şahsiyetiyle de mazinin tozlu sayfalarından âtîyi aydınlatan bir kandildir. Uğruna bütün bir ömrünü harcadığı o yüksel idealin dışında ne sanat ne de içtimaî yaşantısında herhangi bir işte hiçbir şekilde kişisel hesap gütmemiş, şahsî menfaatlerin peşinde koşmamış, inanç ve düşünce dengesini yitirmemiştir. O, kendi çeperlerini inancıyla ören, ilkeli ve örnek bir şahsiyettir. İncinen ruhunun ona öğrettiği bir şey varsa ki bu da incitmemektir. İdealleri uğruna çevresindekileri eleştirmekten kaçınmayan Âkif, kişisel olarak hiç kimseye düşmanlık etmemiş, herhangi bir kırgınlığa mahal vermemiştir.

Devrimlerin ardı ardına yapıldığı dönemde arzu ettiği İslâm birliği tohumlarının bu topraklarda yeşeremeyeceğini anlayan Âkif, kırgın gönlünü dostu Halim Paşa'nın yanında avutmaya giderken ardında Tacettin Dergâhı'nın duvarlarına kazınmış İstiklâl Marşı'nı ve hayallerini bırakmıştır.

İstanbul'a döndüğünde ise artık kendini eskisinden daha yalnız hissetmektedir. Âkif'in kırgın gönlü, yakın dostlarını bir bir kaybetmiştir. Hayatının o son günlerinde onlarca ziyaretçisi olsa da gönülden bağlı olduğu dostları artık yanında değildir. Çok sevdiği Ahmet Naim de bu kayıpların arasındadır. Bir mektubunda yaşadığı derin üzüntüyü şöyle dile getirir şair: "Ahmet Naim'in vefat haberini aldığım zaman, üzerime bir duvarın yıkıldığını zannettim. Paşa merhumun gaybubeti ise on dört yaşında tattığım öksüzlük acısını ikinci defa tattırdı."[5]

Vatana geri dönmesinin ardından hızla tedavisine başlanan Âkif, bir müddet hastanede müşahede altında kalır. Ardından Taksim'deki Mısır Apartmanı'na yerleşir. Havanın sıcak olduğu zamanlarda günlerini Halim Paşa'nın Alemdağı'ndaki Baltacı Çiftliği'nde geçirir. Babasının vefatıyla erken yaşta geçim sıkıntısı çeken, ömrü darlık içinde geçen Mehmet Akif, çiftlik günlerinde üzerine titreyen hizmetkarlardan gördüğü hürmeti, yaptığı bir nükteyle şöyle nitelendirir: "Ben, bizim kadına: Allah bana bir son günlüğü verecek derdim. İşte oldu!"[6]

Kış aylarının başlaması ve havaların soğumasıyla Âkif'in hastalığı ilerler. Öyle ki artık çiftlikten ayrılarak bütün vaktini Mısır Apartmanı'nda geçirir. Bu günlerde yaşadığı sıkıntıları ve hastalık süreci Fuat Bey şöyle anlatır: "İlaçları alamadığı için karnında biriken suyu ameliye ile çekmek icap ediyordu. Bu; bir, iki, üç kere yapılabilecek ve hasta ölecekti. Zâfı vefatından bir ay evvel çok şiddetlenen Hazret, artık bir daha çiftliğe dönemeyecek hâle geldi. Ağırlığını duyurmamak için 'Havalar soğudu, doktor gitmeni muvafık görmüyor.' dedim. Sözümü itirazsız kabul etti. Artık odasından bile dışarı çıkmıyordu; yavaş yavaş eriyor, bütün hayatı gözlerinde toplanarak her gün biraz daha vücuttan düşüyordu."

Yine karlı bir akşamdır. 27 Aralık 1936'da Mehmet Âkif, Mısır Apartmanı'nda hayata gözlerini yumar. Çok sevdiği dostu Ahmet Naim'in yanı başında ebedî istirahatine çekilir. ■

KAYNAKÇA

- Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul: Acar Matbaası, 2011.
- Hece Mehmet Âkif Özel Sayısı. Ankara: Hece Yayınları, 2008.
- Kuntay, Mithat Cemal. Mehmed Âkif, Hayatı-Seciyesi-Sanatı-Eserleri. İstanbul: Semih Lütfü Kitabevi, 1939.
- Özdemir, Hikmet. "Mehmet Âkif'in Sanatı ve Fikriyatı" Vefatının 75. Yılında Mehmet Âkif Ersoy. İstanbul: 2011.
- Tosun, Necip. Edebiyat Atlası. İstanbul: Dedalus, 2019.

DİPNOTLAR

1 Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul, 2011, s. 143
2 Tosun, Necip, Edebiyat Atlası, İstanbul, 2019, s. 251, 252.
3 Hece Mehmet Âkif Özel Sayısı, Ankara, 2008, s. 532.
4 Özdemir, Hikmet, "Mehmet Âkif'in Sanatı ve Fikriyatı" Vefatının 75. Yılında Mehmet Âkif Ersoy, İstanbul, 2011, s. 34.
5 Kuntay, Mithat Cemal, Mehmed Âkif, Hayatı-Seciyesi-Sanatı-Eserleri, İstanbul, 1939, s. 114.
6 Düzdağ, a.g.e., s. 147.

Setreder aybını insanın hep
Ne güzel câme imiş sevb-i edeb
Sünbülzâde Vehbî Efendi (Hat: Mehmet Arif Vural)

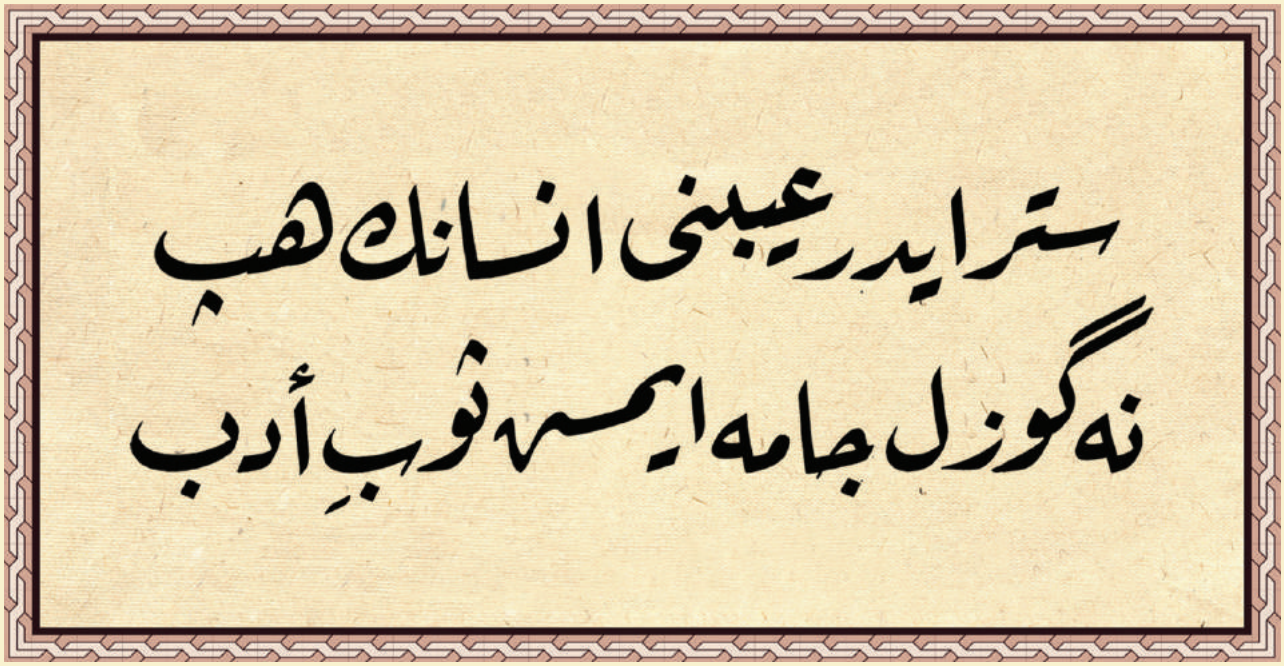

EDEB BİR TÂC İMİŞ
-Edebe Dair Bir Hasbihal-

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Her şeyin başıdır şüphesiz edeb
Edebi tavsiye eder her mezheb
(Ertuğrul Seyhan)

Uzunca bir dönem defterdar olarak görev yaptığı için Defterdar olarak da anılan Sarı Mehmed Paşa, edebin insanı belalardan koruyan ve yücelten bir tâc olduğuna işaret eder. Paşa, devlet tecrübesinin ve tarihçiliğinin bir meyvesi olan *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* adıyla bir nasihatnâme de kaleme almıştır. Bu nasihatnâme, Hüseyin Ragıp Uğural tarafından *Devlet Adamlarına Öğütler* (Haz. Y. Aydemir-G. Kırpık, Ankara, 2014) adıyla günümüz okuyucusuna da sunulmuştur. Bilahare *Devlet Adamlarına Nasihatler* adıyla da takdim edilen eser, tıpkı Yusuf Hashacib'in *Kutadgu Bilig*'i gibi, nasihatnâme olmanın yanında bir siyasetnâme olarak da klasik değeri haiz bir eserdir.

Çoğu kaynaklarda şairi bilinmediği zikredilen ancak bazı yerlerde *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* müellifi Sarı Mehmed Paşa'ya atfedilen şu beyti burada hatırlamak icabeder:

Edeb bir tâc imiş nûr-ı Hudâ'dan
Giy o tâcı emîn ol her belâdan

Bu meşhur beyit, edebin insanı yücelten bir iksir olduğuna işaret eder. Bu yönüyle, *"Kıyamet günü, bana en yakın olanınız, ahlâk ve edep bakımından en*

güzel olanınızdır." fermanını hatırlatır. Bu itibarla hayatta esas tahsil edilmesi gereken, insanı dünya hayatında muteber, muhsin ve mükrim kılan edeptir. Zira edep, "davet etmek" anlamına gelen e-de-be kökünden türemiştir. Edep, iyiliğe, güzelliğe, hayra ve hakikate davet eden iksirdir. Diğer bir ifadeyle, e-de-be; eline, diline ve beline sahip olmandır. Bu şu demektir: Edep, insanın sınırını bilmesidir. İnsanın sınırını bilmesi, aynı zamanda hikmettir. Edep, insanın hikmetli davranmasını temin eder. Tavır ve davranışlarında hikmetli olan insan yapıp ettiklerinde ölçülüdür. Keza edebin etimolojik olarak "alışkanlık" anlamına gelen de'bün kelimesinden türediğini de hatırlarsak; edebin temelinde terbiyenin olduğunu görmüş oluruz. Dolayısıyla edebi, görerek, tanıyarak, öğrenerek, belki örnek şahsiyetleri taklit ederek bir müfredat dâhilinde, usta-çırak ilişkisiyle yahut aile ve arkadaş muhitinde tahsil edilen iyi ve güzel davranışları huy edinmek şeklinde tanımlayabiliriz.

Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür: Edep eğitimi, müspet ve makul şahsiyetin inşası için elzemdir. Şu meşhur beyit de bu hakikati dile getirir:

Ehli irfân arasında aradım kıldım taleb
Her hüner makbûl imiş illâ edeb illâ edeb

Diyor ki şair, "irfan sahipleri arasında en makbul hünerin hangisi olduğunu arayıp sordum. Her hünerin makbul olduğunu; lakin edebin hepsinden üstün olduğunu öğrendim." Hünerden murat, ustalık, marifet ve maharet gerektiren iştir. Bazen hüneri, ilim ve fen bilgisi anlamında da kullanıyoruz. Keza tezhip, hat ve minyatür gibi ince sanat anlamına da gelir. Bütün bunlar, marifetle alâkalı hususlardır. Marifet ise, kemâlin işaretidir. Dolayısıyla beytin anlam katmanı içinden şu cümleyi de çıkarabiliriz: "İrfan sahiplerine göre, insan edep dâhilinde hünerini işleyerek marifete yani kemâle ulaşır." Hangi meslek yahut sanat olursa olsun, onu kendi usûl ve erkânı (yol-yordamı) içinde yaparsanız, o mesleğin veya sanatın sırlarına vakıf olup bir marifete erdiğiniz gibi, o sanat dalında ustalaşarak kemâle de ersiniz. Öte yandan belki bir geçim kapısı olarak gördüğün mesleğin veya sanatın, aynı zamanda senin şahsiyetinin oluşmasına ve zamanla üslûp sahibi olmana vesile olacaktır.

"Edep Ya Hû" Hat: Sami Naddah

Yesevî'nin hikmetlerinden başlayarak hikemî tarzı benimseyerek eserler telif eden pek çok şair, eserlerinde ister edep ve âdâb kelimesini kullansın, isterse kullanmasın daima edepli olmayı tembih ve telkin etmişlerdir. Şairin edepli olması, hikmetli olmasıdır. O evvela bir beşer olarak sınırının, bilgisinin ve yetkinliğinin farkındadır. Hangi ölçüyle, neyi nasıl söylemesi gerektiğini bilmekte, dile getirdiği mânâyı taşıyacak yetkinliktedir. Hele hele bu şair bir derviş veya âşık ise, mânâ ve aşk yolunda ancak edeple menzile varılacağının ayrımındadır. O yüzden Kaygusuz Abdal, nutkunu okuyan ve duyan için "var edep öğren" demiştir. Şöyle sesleniyor:

Ey özün insan bilen
Var edep öğren edep
Ey edep erkân bilen
Var edep öğren edep

Kaygusuz Abdal'ın bu nutkunun devamında, edebin dört kitabın mânâsını yaşamak olduğu fikri işlenir. Dört kitabın mânâsı da en başta kişinin kendisini bilmesidir. Bu düşünce diğer şairlerce de dile

"Edeb bir tâc imiş nûr-ı Hudâ'dan
Giy o tâcı emîn ol her belâdan"

getirilen bir husustur. Bu şairlerden birisi olan Kütahyalı Sun'ullâh-ı Gaybî, özünü yani kendi hakikatini bilmeyenin nâdân ve câhil olduğuna işaret eder.

Özünü bilmeyen nâdân u câhil
Neden sanur 'aceb kendüyi kâmil

Nâdân, "bilmeyen" anlamına geldiği gibi, "nobran ve kaba" anlamına da gelir. Câhili ise, sadece bilmeyen değil, körü körüne inat eden muannit anlamıyla birlikte düşünmek gerekir. Özünü bilmeyen, edep dairesi içerisinde olmayan kişidir. O, kaba ve inat; kendi hakikatine yabancıdır. Bununla birlikte o, kendinin kâmil ve manevî yolları kat etmiş olgun bir kişi olduğu zehabına kapılır. O yüzden de muhiti içerisinde sevilmez, kendisine yeterince değer verilmez.

Edep, sadece "sevilen davranış ve övülmeye layık iş" anlamına gelmez; aksine anlam daha da genişler, mesela "nefsi güzel ahlâk ile süslemek, güzelleştirmek" gibi anlamları da vardır. Gaybî bu anlamların da farkında olarak, mefhûm-ı muhalifinden okunup anlaşılsın düşüncesiyle sözünü söylemektedir. Bu meyanda onun tembihi, "sohbet-i nâdân"ı, hakikati müdrik olmayan kaba kişilerin sohbetini terk etmektir.

Sohbet-i nâdânı terk it Gaybiyâ
Ahmakı yâr eyleyen ahmak durur

Edep, geçen asırda anlamı genişleyerek "literatüre"yi karşılayacak şekilde "edebiyat" kavramına da hayat vermiştir. Böylece bir düşünceyi veya bir duyguyu, estetik ve âhenkli ifade eden olarak söz ve mânâ sanatı edebiyat olarak isimlendirilmiştir. Edep, iyi ve doğru olanı yazılı ve sözlü olarak güzelce dile getirmek şeklinde de tanımlanır olmuştur. Gaybî'nin dediği gibi, edep Hakk'a ulaştıran iksirdir.

Edebdir tâc-ı Rabbanî
Komazlar her başa ânı

Şairler, yazarlar söyledikleri hikmetli şiirler ve naklettikleri kıssalarla geniş okuyucu kesimine hitap ederek onların iç dünyalarında cereyan eden iyi-kötü (hüsn-kubuh) savaşında iyi olanı tahkim ederek fert ve cemiyet nezdinde edep inşa etmeye gayret etmişlerdir. Bu çerçevede başta manzum ve mensur ahlâk kitapları, pendnâme ve nasihatnâme gibi eserler telif ve tanzim etmişlerdir. Bunların yanında *Yusuf u Züleyha, Mantıku't-Tayr, Hüsrev ü Şirîn ve Hüsn ü Aşk* gibi doğrudan doğruya aşkı terennüm eden mesnevilerde de zorluklara ve meşakkatlere katlanmak, azim ve kararlılıkla, sabır ve sebatla ahlâken olgunlaşmanın ve mânen yücelmenin yolunu yordamını göstermişlerdir. Yine sufîlerin kaleme aldığı usûl ve erkân

kitapları, “âdâbü’l-mürîdîn” gibi “âdâb ve mânevî yolculuk kitapları” gibi kitaplar da edep ve âdâp öğreten kitaplardır.

Batı edebiyatı ve fikriyatıyla ilk karşılaştığımız dönemlerde *Mekteb-i Edeb* gibi eserler de telif edilmiştir. Yine bu dönemde ahlâk ve âdâb-ı muâşeret (görgü kuralları) kitaplarının da arttığını not etmeliyiz. Neden geçen asırda bu türden kitaplarda bir artış yaşanmıştır? Bu soru başlı başına yeni bir yazının konusudur; ancak burada en azından şunu söylemek mümkündür, ahlâk ve âdâb konusu, gelenek ve görenekleri de burada hatırda tutarak söyleyelim bir kimlik konusudur. Toplumların kültür ve sosyal alanlarda değişim ve dönüşümler yaşadığı dönemlerde, bu değişim rüzgârının etkisiyle toplumsal çözülmeler ve kimlik krizleri yaşanır. Bu krizler, duyarlı münevveri “öze dönmek” ve “kendine gelmek” gibi argümanlar etrafında çıkış yolları aramaya sevk eder. Böylece o, ahlâk, edeb ve gelenek üzerinden değişimi kontrol edecek yahut en azından genç kuşakların kimlik bunalımının üstesinden gelecek eserler telif etmesine sebep olacaktır. Mesela Muallim Nâci’nin *Mekteb-i Edeb*’i tam da burada işaret ettiğimiz hususa uygundur. Nâci, “umumun ahlâkını olgunlaştırmaya cidden vesile olacak birçok nasihat ve kıssaları bir araya getiren faydalı bir kitap” olarak bu eseri kaleme almıştır.

Edebiyat, diğer sanatlar gibi, hem bu sanat içinde eser verenleri ruhen terbiye eder, hem de sözün gücü oranında okuyucu, dinleyici yahut seyirci üzerinde derin tesirler icra eder. Şair yahut yazar, eserine hayat verirken, esası itibariyle bir yönüyle kâşif, öteki yönüyle mürebbidir. Kâşiftir; zira yaşanan sorunlar sarmalından çıkmak için bir tesirli fikrin ve sözün peşinde sabahlamıştır. O fikri bulup uygun bir mısra yahut cümleye tebdil ettiğinde, yaralara merhem olacaktır. Mürebbidir; zira söylediği şiir veyahut yazdığı metin, okuyucu üzerinde derin tesir oluşturarak onda ruhen ve aklen müspet yahut menfî bir dönüşüm sürecinin başlamasını temin eder. Bu bakımdan edep, söz ve sohbet ile mayalandığı gibi, yazıyla da kalıcı

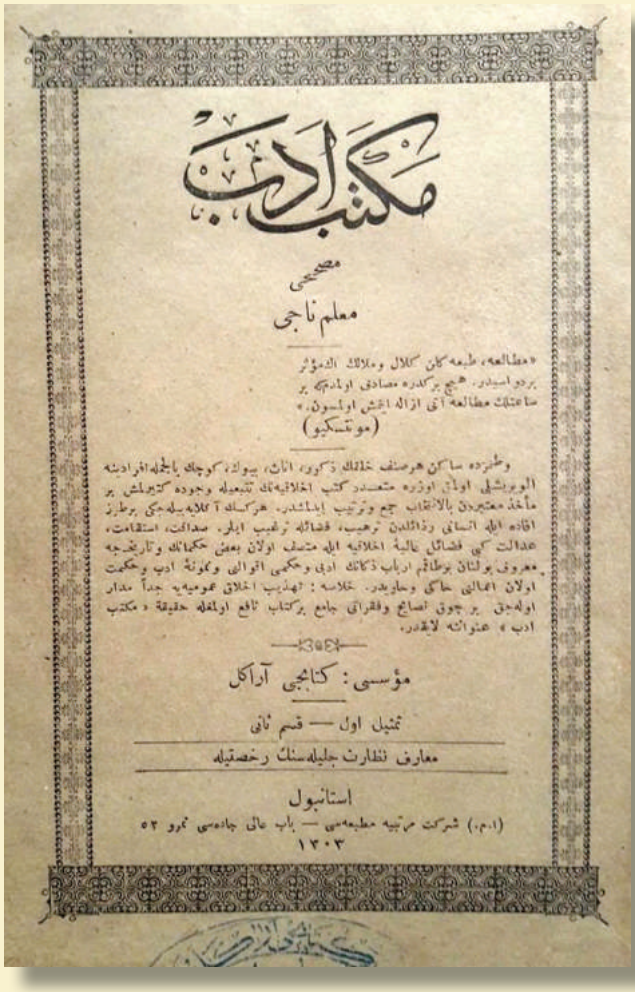
مكتب ادب

مصححى

معلم ناجى

«مطالعه، طبعه كلن كلال وملالك الدموثر بردو اميدر. هيچ بركدره مصادف اولدمكه بر ساعتلك مطالعه انى ازاله ايتش اولمسون.»

(مونتسكيو)

وطنزده ساكن هرصنف خلقك ذكور، اناث، بيوك، كوچك بالجمله افرادينه الورشلى اولمق اوزره متعدد كتب اخلاقيه‌نك تتبعله وجوده كتيرلمش بر مأخذ معتبردن بالانتخاب جمع وترتيب ايدلمشدر. هركسك آ كلايه بيله‌جكى بر طرز افاده ايله انسانى رذائلدن ترهيب، فضائله ترغيب ايلر. صداقت، استقامت، عدالت كبى فضائل عالية اخلاقيه ايله متصف اولان بعض حكمانك وتاريخجه معروف بولنان بر طاقم ارباب ذكانك ادبى وحكمى اقوالى وكمونهٔ ادب وحكمت اولان امثالى حاكى وحاويدر. خلاصه: تهذيب اخلاق عموميه‌يه جداً مدار اولمجق بر چوق نصائح وفقراتى جامع بر كتاب نافع اولمقله حقيقة «مكتب ادب» عنوانه لايقدر.

مؤسسى: كتابجى آراكل

تمثيل اول — قسم ثانى

معارف نظارت جليله‌سنك رخصتيله

استانبول

(ا.م.) شركت مرتبيه مطبعه‌سى — باب عالى جادّه‌سى نمرو ٥٢

١٣٠٣

Muallim Naci, Mekteb-i Edeb, İstanbul 1303.

hâle tebdil edecektir. Mesela şairi bilinmeyen şu beyit asırlardır edebe dair bir fikri bugüne taşımıştır:

Edeb hoştur, edeb hoştur ilâhi
Edepsizlik hor eder pâdişâhı

Edeb hoştur… Eğer edebi yok ise, şâh da padişâh da hor ve hakir olur. Çünkü edeb, şairin de işaret ettiği gibi, insanın ayıbını örten bir elbisedir. O elbiseye sahip olamayan kaftan da giyse, başına tâç da taksa, hakikatte çıplaktır.

Örter ayıbını insanın hep
Ne güzel elbiseymiş esvâb-ı edeb

Nihayet edep, güzel yazmak ve güzel konuşmak değildir; bunlar birer sanattır. İbn Atâ’nın ifade ettiği gibi, edep “güzel ameldir.” Bu bakımdan sözün büyüsüne kapılıp orada kalmadan, edebi bizzat yaşayarak tecrübe etmek, doğru tutum ve davranışları alışkanlık haline getirmek iktiza eder. ■

YAZMA HALİNDEKİ ÂDÂB KLASİKLERİMİZ

Muhammet Kasım GÜLTEKİN
Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı / Uzman

Âdâb-ı Menâzil

Kişiye lâzım ahlâk-ı hamîde
Çalış tahsîline ey nûr-i dîde[1]

Köken olarak "davet, çağrı, iyi ve güzel davranışlar" gibi anlamları ifade eden edeb (ç. âdâb) kavramı, zihinlerimizde daha çok sonradan kazandığı dinî ve ahlâkî anlamları çağrıştırmaktadır. Aslında kavramın edebî unsurları da ihtiva eden, İslâmî etkilerle birlikte çeşitli mevkiler, meslek ve sanatlar; eğitim ve öğretim; tasavvuf ve tarikat; ilmî araştırma ve tartışmalar; ibadet, dua ve Kur'an okuma gibi dinî faaliyetler; yeme içme, giyim kuşam, temizlik gibi günlük meşguliyetler; her türlü sosyal ilişki ve hayatın diğer bütün alanlarına dair bilgiler ve en uygun davranış tarzları için kullanılan çok geniş bir anlam yelpazesi vardır.[2] "İslâm'da Edeb" başlığı altında müstakil bir literatürün varlığından söz edebileceğimiz gibi[3] ilgili kavramın farklı alanlara dair literatür içinde kendine yer bulduğunu da net bir şekilde ifade edebiliriz.

"Edeb" kavramı bazı ilimler içinde bir konu olarak ya da konuya destek mahiyetinde kendine yer bulmuş, buna paralel olarak o ilimlere dair telif edilen eserlere ya da eser içindeki bölümlere/konulara da ad olmuştur.[4] "Edeb" ve "Âdâb" kelimeleri, bir iş veya sanata, bir hâl veya davranışa nisbet ve izâfe edildiği zaman o alana ait özel kuralları, incelikleri, o konuda uyulması gerekli olan dinî, ahlâkî, meslekî esas ve hükümleri ifade ederek "Âdâbü'l-Mürîd", "Âdâbü'l-Bahs", "Âdâbü'l-Muâşeret" gibi isimler almaktadır.[5] Kütüphanelerimizde, saydığımız türlerin hepsine dair binlerce eser bulunmaktadır.

Ahlâk-ı Alâî gibi ahlâk-âdâb alanının zirve eserlerinden birini kaleme alan Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 979/1572) yıllarca müderrislik yaptığı Süleymaniye Medreseleri'nin günümüzde yazma eser kütüphanesi olarak kullanılan hücrelerinde kendilerine yer bulan ve en önemli kültür varlıklarımız olarak gördüğümüz yazma eserlerimiz arasından konumuzla alakalı üç klasik eseri kısaca tanıtmak üzere seçtik. Seçtiğimiz nüshaların özel nüshalar olmasına da dikkat ettik.

Abdüllatîf b. Durmuş Fakîh Karmânî'nin *Âdâb-ı Menâzil*'i

Abdüllatîf b. Durmuş Fakîh Karamânî'nin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. *Âdâb-ı Menâzil* adlı eserinin bize ulaşan en eski nüshalarına dayanarak on altıncı yüzyılda yaşadığı söylenebilir. Bursalı Mehmed Tahir'in onu "fuzalâ-yı meşâyıhdan"[6] olarak nitelemesi ve eserlerinin muhtevası onun sûfî kimliğini göstermektedir. Arapça *Mi'râcü'l-Müştâkīn* ve *Minhâcü'l-Müttakīn* ile Türkçe *Âdâb-ı Menâzil* olmak üzere iki eserinden bahsedilmektedir.[7]

Âdâb-ı Menâzil, seçkin bir ev kadınının vasıfları, eşler arasındaki karşılıklı hak ve vazifeler, aile fertlerinin rahatlıkla barınabilmeleri, ayrıca ailede ahlâk ve edep kurallarının yaşatılabilmesi için bir evde bulunması gerekli maddî şartlar ile ebeveyn-evlât münasebetleri, hocalara saygı[8] ve komşuluk hakları gibi konuları, biri hatime olmak üzere yirmi yedi ana başlık altında inceleyen, ahlâk ilminin (ilm-i) tedbîr-i menzil (ev yönetimi) sahasına karşılık gelen bir eserdir. Muhatap kitlesi öncelikle kadınlardır. Zira müellifin -kendisi de âlime olan ve çevresindeki hanımlara sohbet edip onların sorularını cevaplayan- hanımı, çevresindeki hanımlara okumak üzere böyle bir eser talebinde bulunmuş, müellif de bu talebi yerinde bulmuştur. İlm-i siyâset-i hâssa olarak nitelediği İlm-i Menzil alanında müstakil bir eser olmadığını da belirten müellif böylece eserini telif etmiştir.

> **"Edeb" kavramı bazı ilimler içinde bir konu olarak ya da konuya destek mahiyetinde kendine yer bulmuş, buna paralel olarak o ilimlere dair telif edilen eserlere ya da eser içindeki bölümlere/ konulara da ad olmuştur.**

Eserin muhtevasına dair bir örnek ve daha iyi tanınmasına yardımcı olması için Faslun fî Tafsîli Ahvâli Ehli'l-Beyt başlıklı dördüncü bölümün ilk cümlelerini aynen buraya alıyoruz:

"Ehl-i beyt ahvâlinden hâtunlar ahvâli mukaddem olmak gerekdi lakin tafsîle muhtâc olduğu ecilden te'hîr olundu. Evvelâ evlâdın ahvâlin bilgil ki oğlanun ve kızun ata ve ana üzerinde üç türlü hakları vardır. Evvelki hakkı oldur ki doğduğu vaktin gökçek ad koyalar. Enbiyâ ve evliyâ ve sulehâ isimlerinden koyalar. Veyâhud bir ad koyalar ki ma'nâsı gökçek ola. Ve eğer kız ise peygamberler hâtunları ve kızları adların koyalar. Veyâhud sâliha hâtunlar esmâsından koyalar. Veyâhud bir isim vereler ki ma'nâsı merğūb ola. ..."[9]

Âdâb-ı Menâzil nüshaları arasından Hüdâi Efendi 290'da bulunan nüshayı tanıtmayı tercih ettik. Nüshayı önemli kılan, Kaptan-ı Deryâ (daha sonra sadrazam da olacaktır) Kayserili Halil Paşa'ya ait olması ve onun emriyle istinsah edilmiş olmasıdır. Nüsha, Sultan I. Ahmed devrine tekabül eden 1021 (1612) tarihinde, Korkud b. Abdülvedûd adlı müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Müstensihin ferağ kaydındaki ifadelerinde Halil Paşa'yı -hayatı hakkında sahip olduğumuz bilgileri de destekleyici cümlelerle- övdüğü görülmektedir.[10] Tezhipli bir unvan sayfası ile başlayan nüsha, nesih hat ile yazılmıştır. Nüshanın zahriyesinde Halil Paşa'ya ait temellük ve vakıf kaydı ile mühür bulunmaktadır. Temellük kaydında şu ifadeler yer almaktadır:

Sâhibi ve mâliki Halil Paşa
Kitâb-ı Âdâb-ı Menâzil/hasbünallâhu ve ni'me'l-vekîl
Hasbiyallâhu ve ni'me'l-vekîl
Sâhibine her kim eylerse du'â
İde mahşerde şefâ'at Mustafâ

Vakıf kaydında ise:

Bu kitâbı hasbeten lillâhi ve limerdâti Rasûlillâh vakf eyledim. Ve şöyle şart eyledim ki kasaba-i Üsküdar'da binâ eylediğim türbemde hâfız-ı kütüb yedinde durup sulehâ ve tâlibîne rehin ile yahud kefîl-i emîn ile vereler. Mukābelede ücret nâmiyle bir akçe almayub kimesne vakfiyyetin tebdîl ve tağyîr eylemeye. Her kim tebdîline sa'y eder ise 'ıdâd-ı mücrimîn ve zümre-i müşrikînden ola, "fe-men beddelehû ba'de mâ semi'ahû" [11]*âyet-i kerîminin mefhûm-ı gurret-mersûmuna mazhar ola.*

Hurrira bi-ma'rifeti'l-fakīr ileyhi Sübhânehû Halîl b. Abdülcelîl el-vezîru'l-a'zam es-sâbık

ifadeleri bulunmaktadır.

Kitabın Aziz Mahmud Hüdâyî koleksiyonuna aidiyetini gösteren mühürde:

Kütüphâne-i Hazreti PîrHüdâyî

1334

yazmaktadır.

Nüshanın uzun ferağ kaydındaki ifadeler ise şu şekildedir:

Kad vaka'a'l-firâğatü min tahrîri hâze'n-nüshati'ş-şerîfeti'l-mübâreketi'l-mevsûme bi-Âdâbi'l-Menâzil yevme'l-ehad hamsete 'aşer min şehri rebî'i'l-evvel li-sene ihdâ ve 'işrûn ve elf li-mahrûse-i Kostantiniyye el-mahmiyye 'ammeraha'llahu ilâ kıyâmi's-sâ'ati ve sâ'ati'l-kıyâm ve ene'l-'abdü'l-fakīru'l-müznibü'l-muhtâc ilâ rahmetillâhi Te'âlâ Korkūd bin 'Abdülvedûd ve lî emeranî li-kitâbeti hâze'n-nüshati el-vezîru'l-müfehham ve'l-müşîru'l-mükerrem hâkimü'l-berri ve'l-bahri kātilü'l-melâ'îne'l-fecerati ve'l-kefereti el-mücâhid fî sebîlillâhi Te'âlâ fi'l-berri ve'l-bahri el-Halîl Paşa yesser'allâhu mâ şâe fi'd-dünyâ ve'l-âhîrati sâhibü's-sehâveti ve'ş-şecâ'ati ve emînü'l-mürüvveti ve'l-fütüvveti fî Devleti'l-'Osmâniyye ve zamâni's-Sultân ibnü's-Sultân ibnü's-Sultân Ahmed ibnü's-Sultân Mehemmed ibnü's-Sultân Murad Hân medd'allâhu zılâle süyûfihim ilâ inkırâzi'd-deverân bi-hakkı Seyyidi'l-evvelîne ve âhirîn ve bi-hürmeti çehâr-i yâr-i güzîn rıdvânullâhi Te'âlâ'aleyhim ecma'în.

Nüshanın ferağ kaydından sonraki boş sayfasında Halil Paşa'ya ait şu ifadeler bulunmaktadır:

Kâtibine her kim eylerse du'â
İde mahşerde şefâ'at Mustafâ
Hak Te'âlâ rahmet eylene ana
Kâtibini bir du'â ile ana
Ketebehu'l-fakīr Halîl
Kapudânü'l-vezîr
Ve ba'dehu'l-vezîru'l-a'zam.

Ebu'n-Necîb Sühreverdî'nin *Âdâbü'l-Mürîdîn*'i

Ebu'n-Necîb Abdülkâhir es-Sühreverdî 490/1097 yılı civarında İran'ın Cibâl bölgesindeki Sühreverd kasabasında doğmuştur. Hz. Ebubekir'in neslinden olması hasebiyle Kureşî ve Bekrî nisbeleriyle de anılmıştır. İlk tahsilini memleketinde yapmış, ardından İsfahan ve Bağdat'a giderek tahsiline devam etmiştir. Nizamiye Medresesi'nde hadis ve fıkıh dersleri almış, birçok ilme dair kitaplar okumuştur. Tasavvufî eğitimini ise amcası Kadı Vecîhüddîn Ömer b. Muhammed, Ahmed Gazzâlî ve Abdülkâdir Geylânî'nin de şeyhi olan Muhammed b. Müslim ed-Debbâs'ın yanında tamamlamıştır. İcâzet aldıktan sonra müridleri ve talebeleriyle Dicle kenarında bir harabede kalarak tedris ve irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Zamanla bu harabenin yerine bir tekke ve medrese inşa edilmiştir. Sühreverdî, Nizâmiye Medresesi'nde baş müderrislik yapmış, hadis ve fıkıh dersleri vermiş, daha sonra bazı siyasî karışıklıklar yüzünden bu görevi bırakmak zorunda kalmış ve hapis yatmıştır. Yetmiş üç yıllık bir ömrün ardından 563/1168 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve Dicle kenarındaki medresesinin yanına defnedilmiştir. Sühreverdiyye tarikatının kurucusu Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234), Ebu'n-Necîb Abdülkâhir es-Sühreverdî'nin yeğenidir.[12]

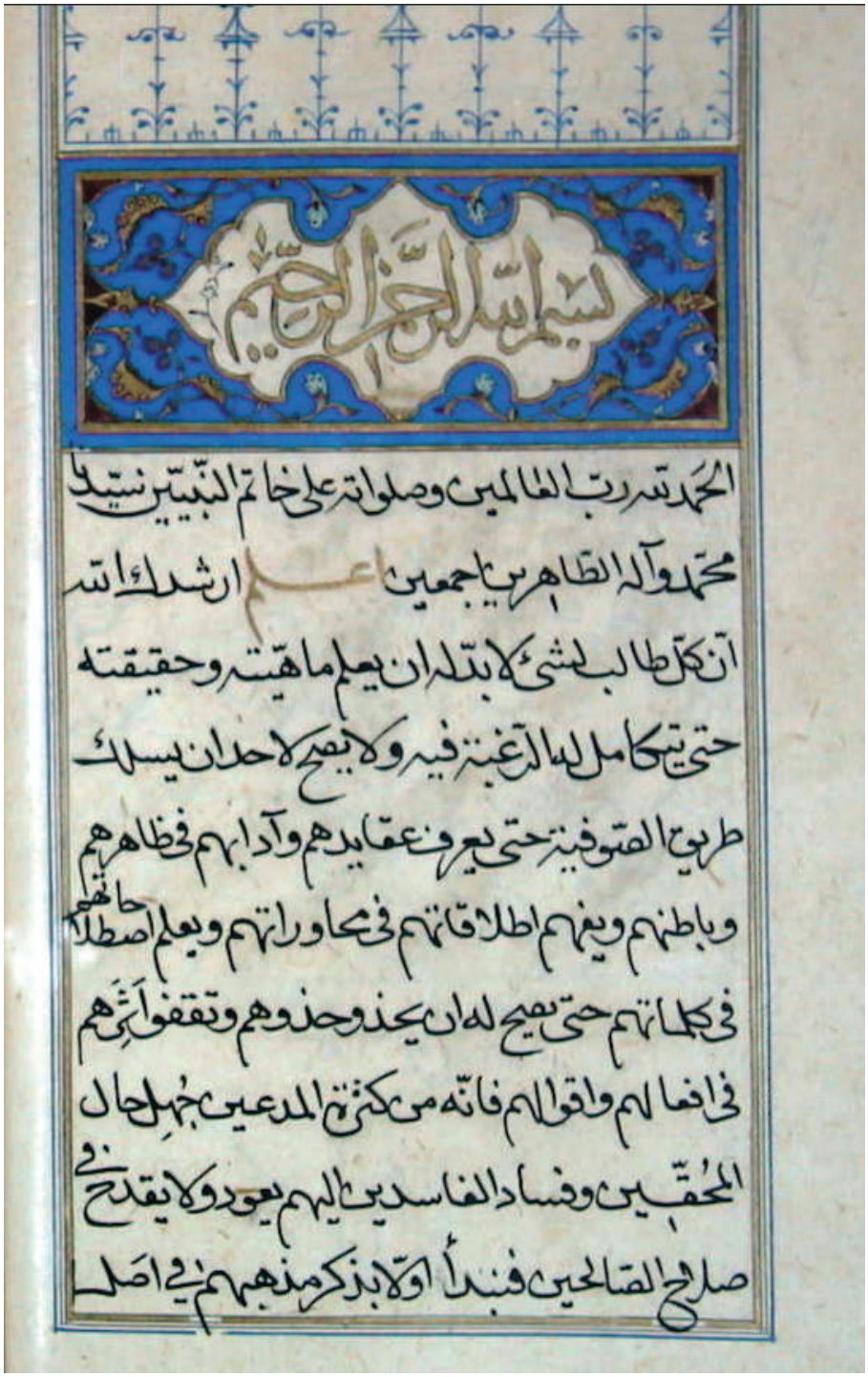

Sühreverdî'nin en önemli eseri *Âdâbü'l-Mürîdîn*'dir.[13] Müridlerin âdâbı konusu daha önce bazı kitaplarda yer almış ya da bu konuda müstakil eserler telif edilmişse de Sühreverdî'nin *Âdâbü'l-Mürîdîn*'i ilgili meseleleri ayrıntılı ve düzenli bir şekilde ele alan ilk eserdir.[14] Sühreverdî, müridlerine zahirî ilimleri tahsil ettirmesinin yanında Serrâc'ın Lümâ'ı ile kendi eseri *Âdâbü'l-Mürîdîn* gibi kitapları da okutmuştur. Bir mukaddime ile yirmi sekiz fasıldan oluşan[15] *Âdâbü'l-Mürîdîn*'de, önce akâid konularına yer vermiş, ardından şeriat hükümlerinin bilinmesi ve uygulanmasının önemi üzerinde durmuş, daha sonra tasavvufî meselelere geçmiştir. İlim sahibi olmayan tasavvuf ehlinin dinin hükümleri konusunda hadis ve fıkıh âlimlerinin bilgisine başvurmasını, nefisle mücâhede, rızâ, muhabbet, yakîn, fenâ, bekâ gibi tasavvufî hâl ve makamların zâhir hükümlerine riayetle gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[16] Sühreverdî'nin zâhir hükümlere riâyet konusundaki hassasiyetini göstermesi açısından *Âdâbü'l-Mürîdîn*'de "Şatahat" başlığı altında yer verdiği şu ifadeler önemlidir: "Bâtın ilmi zâhir ilminden çıkarılır. Zâhirin desteklemediği her bâtın, bâtıldır."[17]

Âdâbü'l-Mürîdîn'de "sohbet" kavramının önemi bağlamında yer alan şu ifadeler eserin muhtevasına dair bilgilerimizi pekiştirmektedir:

"Şartlarına riâyet edildiği sürece sohbet, hallerin en yücesidir. Sahâbe (radıyallâhu anhüm) ilim, fıkıh, ibadet, zühd, tevekkül ve rıza bakımından insanların en üstünü oldukları halde onların bu vasıflara değil de

هذا الكتاب طريق الادب وبه العون

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد بی حد و ثنای بی عد اول کردگار کریمه و پروردگار قدیمه که صورت انسان
احسن تقویم اوزره خلق ادب سایر مخلوقات اوزرینه مکرم و مفضل قلوب ولقد کرمنا
بنی آدم خطابیله مستطاب قلدی وبزی اول زمرنك انعام نعمت ایمان واحسان
کسوت اسلام اولنان قیلدی وبونلرك اراسنده عقل کافی وفهم وافی
برله علما قدری عالی وادبا صدری صافی قلب قرآن نوریله دللرین منور وعلم عطریله
جانلرین معطر قلدی وصلوات بی غایه وتحیات لا نهایه اول رسول الثقلین
ونبی الحرمین محمد مختار ومجتبای ابرار حضرتینك مرقد مقدسنه ومشهد
موسسنه ایثار ونثار اولسون وسلام موفور ودرود نامحصور انك آل اصحابنه
واتباع احبابنه حاصل واصل اولسون اما بعد بو درر عجیبك ناقلی وغرر غریبك
قائلی علی ابن حسین الامامی صانه الله عن القلب القاسی شیله بیان وعیان ادرکه بو
رساله ادب ووسیله من طلب تألیف اولنوب ترکیبی صورت ترتیب بولب قلمه

daha üstün (bir vasıf) olan sohbete nisbet edildiklerini görmüyor musun?"[18]

Âdâbü'l-Mürîdîn'in çeşitli nüshaları arasından, Ayasofya 1656'da bulunan nüshayı tanıtmayı tercih ettik. Bu nüshada iki eser bulunmaktadır. Birincisi Sühreverdiyye tarikatının kurucusu Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî'nin tasavvuf ve kelâm ilmine dair İ'lâmü'l-Hüdâ ve 'Akīdetü Erbâbi't-Tükā adlı eseri (1b-29b); ikincisi ise Şihâbüddîn Sühreverdî'nin dayısı olan Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin *Âdâbü'l-Mürîdîn* adlı eseridir (30a-108a). Nüshayı önemli kılan asıl faktör sultanî nüsha olmasıdır. Eserde iki padişaha ait mühür bulunmaktadır. Bunlardan birincisi zahriye sayfasında bulunmaktadır ve II. Bayezid'e aittir. Mühürde şu ifadeler bulunmaktadır:

Bâyezîd bin Mehmed Hân muzaffer dâimâ.

Bir diğeri ise eserin başladığı 1b varağında bulunan I. Mahmud'a ait mühürdür. Bu mühürde de:

Elhamdülillâhillezî hedânâ li-hâzâ ve mâ künnâ li-nehtediye lev-lâ en hedâna'llâh

Vakf-ı Mahmûd Hân bin Mustafâ Şâh el-muzaffer dâimâ

ifadeleri yer almaktadır.

Burada aynı zamanda I. Mahmud'un vakıf kaydı da bulunmaktadır. Her iki eser unvan sayfası tezhibi ve tezhibin içinde yaldızlı besmeleyle başlamaktadır. Güzel bir nesihle yazılmıştır. Birinci eser için zahriyede ve ikinci eser için 30a sayfasında yaldızlı şekilde eserlerin isimleri ve müellifleri yazılıdır. Nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Ancak kitabın II. Bayezid'e aidiyetinden haberdar olduğumuza göre nüshanın istinsah tarihinin en geç II. Bayezid'in vefat ettiği 1512 yılı olduğunu söyleyebiliriz.

"Edeb" ve "Âdâb" kelimeleri, bir iş veya sanata, bir hâl veya davranışa nisbet ve izâfe edildiği zaman o alana ait özel kuralları, incelikleri, o konuda uyulması gerekli olan dinî, ahlâkî, meslekî esas ve hükümleri ifade ederek "Âdâbü'l-Mürîd", "Âdâbü'l-Bahs", "Âdâbü'l-Muâşeret" gibi isimler almaktadır.

Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin *Tarîku'l-Edeb*'i

Hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. "el-Amâsî" nisbesinden Amasyalı olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Müellifleri'nde "Alaeddin Çelebi" diye de anılmaktadır.[19] Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Yine Osmanlı Müellifleri'nde vefat tarihi 875/1470 olarak verilmektedir.[20] Bu bilginin doğrulanmaya ihtiyacı olmakla beraber elimizdeki tek tarih olması hasebiyle müellifin ölüm tarihi şimdilik 875/1470 olarak kabul edilebilir. Ancak *Tarîku'l-Edeb*'in İstanbul'un fetih yılı olan 857/1453'te yazılması ve bu tarihlerde müellifin yaşlılığına işaret eden ifadelerinin olması vefat tarihiyle alakalı daha erken bir tarihe de ihtimal vermektedir. Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin, *Tarîku'l-Edeb*'i yazma sebebinden anlaşıldığına göre kendisi bir öğretmendir. Sıbyan mektebinde öğretmen olması kuvvetle muhtemeldir. Amasya'da tanınan bir âlim olduğu tarihî verilerden ve bazı kaynakların ifadelerinden anlaşılmaktadır. İyi bir eğitim görmüş, Arapça ve Farsçaya vâkıf, edebiyatla meşgul olup hattatlık yönü de bulunan el-Amâsî II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirlerinde yaşamıştır.[21]

Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin en önemli eseri *Tarîku'l-Edeb*'dir.[22] Bu eserin adı bazı kaynaklarda[23] ve kütüphane kayıtlarında[24] *Tâcü'l-Edeb* olarak geçmekle beraber müellifin mukaddimedeki ifadesinde açıkça *Tarîku'l-Edeb* olarak zikredilmektedir.[25] Bir mukaddime, yirmi yedi fasıl ve bir hatimeden oluşan eser[26] çocukların eğitimi için yazılmış, didaktik ve mensur bir eserdir. el-Amâsî eserinde çocuk eğitiminde ailenin, öğretmenin rolü, çocuğun okula başlama yaşı, öğretmende bulunması gereken

özellikler, eğitimcilere öneriler, genel ahlâkî ilkeler gibi konularda önemli görüşler ortaya koymaktadır. Bunların yanısıra yazarın, "davranış eğitimi" konusundaki görüşleri de kayda değerdir.[27]

Tarîku'l-Edeb'de selam vermenin ve almanın edeplerinin bildirildiği Fî Beyâni Âdâbi's-Selâm başlıklı bölümden bir pasaj şu şekildedir:

"...Ve dahî selam virmekde edeb oldur ki ednâ a'lâya selâm vire ve atlu yayaya ve boş kişi yükü olana selâm vire ve kendü evine geldiğinde selâm vire ve gayrı kimse evine girse ikileyin selâm vire, eğer taşrada ev ıssına selâm virmişse dahi, yani ev ıssıyla dahi içerü girse ve eve ikileyin selâm vire ve cins-i kefereye selâm virüb selâm almayalar. Zîrâ السلام (علينا و) على عباد الله الصالحين *dir"*[29][82]

Tarîku'l-Edeb'in nüshaları arasından Laleli 1876'da kayıtlı olan nüshayı tanıtmayı tercih edişimizin sebebi -muttali olabildiğimiz kadarıyla- elimizdeki en eski *Tarîku'l-Edeb* nüshası olmasıdır. 904 (1498) tarihinde, Ali b. Yakub adlı bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. İstinsah kaydı şöyledir:

Ketebe'd-da'îfu'n-nahîfu'l-fakīru'l-hakīru'l-muhtâc ilâ rahmetillâhi Te'âlâ 'Ali ibn-i Ya'kūb.

Tahrîran fî evâhiri şehri Ramazân el-mübârek fî yevmi'l-cum'ati hîne vakti'd-duhâ. Tarih: Senetü erba'in ve tis'i mi'e(tin). Bi 'avnillâh.

Zahriye sayfasında Sultan III. Mustafa'nın vakıf mührü bulunmaktadır. Üzerinde şunlar yazılıdır:

Elhamdülillâhillezî hedânâ li-hâzâ ve mâ künnâ li-nehtediye lev lâ en hedâna'llâh.

Vakf-ı Mustafa Şâh b. Ahmed Hân sâlis el-muzaffer dâimâ.

Tanıtmaya çalıştığımız üç eser padişaha/sadrazama ait olmaları ve yazma eser kültürüne taalluku olan belirli hususiyetleri barındırmaları sebebiyle önem arz etmektedir. İlgili literatür içinde kendine yer bulan ve belirli oranda yaygınlık kazanan; buna bağlı olarak da günümüze pek çok nüshası ulaşan bu üç eserden *Âdâbü'l-Mürîdîn ile Tarîku'l-Edeb*'in günümüzde neşirleri bulunmaktadır. *Âdâb-ı Menâzil* ise henüz yayımlanmamış olmasına rağmen bir doktora tezinde[30] günümüz harflerine aktarılmıştır. Ancak neşirleri gerçekleşmemiş ve keşfedilmemiş nice eserimiz hâlen yazma eser kütüphanelerinde ilgilileri ve araştırmacıları beklemektedir. ■

DİPNOTLAR

1 Mehmed Sa'îd'in *Ahlâk-ı Hamîde* adlı eserinin kapağında yer alan beyit. (Cevâib Matbaası, 1297, İstanbul)
2 Çağrıcı, Mustafa, Edep, DİA, c. 10, s. 412-414
3 Buhârî'nin (ö. 256/870) el-Edebü'l-Müfred ve Mâverdî'nin (ö. 450/1058) Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn'i gibi.
4 Mesela Fıkıh terimi olarak "edeb", Hz. Peygamber'in (s.a.v.) devamlı değil de ara sıra yaptığı işler, davranışlar karşılığında ve genellikle çoğul olarak (âdâb) kullanılırken (Abdülaziz Bayındır, Âdâb, DİA, I, 334); Edebü'l-Kādî, dar anlamda hâkimin uyması gereken kuralları, hâkimden beklenen güzel davranışları, genel anlamda ise İslâm muhakeme hukukunu ve bu konulara dair literatürü ifade eder. (Salim Öğüt, Edebü'l-Kādî, DİA, c. 10, s. 408)
5 Bayındır, Abdülaziz, Âdâb, DİA, I, 334
6 Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. 1, s. 130, Matbaa-i Âmire, 1333.
7 Bursalı, a.g.e., s. 130.
8 Erdem, Hüseyin, Abdüllatif Karamâni, DİA, c.1, s. 256.
9 Abdüllatif Karamânî, Âdâb-ı Menâzil, Hüdai Efendi, 290, 42a.
10 Mesela Halil Paşa'nın korsanlar ve isyancılarla olan mücadelesini çağrıştıracak şekilde kullanılan *"...kātilü'l-melâ'îne'l-fecerati ve'l-kefereti el-mücâhid fî sebîlillâhi Te'âlâ fi'l-berri ve'l-bahri"* ifadeleri buna örnek olarak gösterilebilir.
11 Bakara, 2/181.
12 Öngören, Reşat, *Ebu'n-Necib Sühreverdî*, DİA, c. 38, s. 35-36; Gökbulut, Süleyman, Sühreverdî ve Âdâbü'l-Mürîdîn Adlı Eseri, DEÜİFD, XXVIII, 2008.
13 Gökbulut, s. 142.
14 Öngören, s. 35-36; Gökbulut, s. 142.
15 Gökbulut, s. 146.
16 Öngören, 35-36.
17 Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî, Âdâbü'l-Mürîdîn, Ayasofya, 1656, 48b
18 es-Sühreverdî, a.g.e., 63a-63b
19 Bursalı, s. 354.
20 Bursalı, s. 354.
21 Şeker, Mehmed, Ali b. Hüseyin el-Amâsî ve Tarîku'l-Edeb Adlı Eseri, s. 15-17, DİB Yay., Ankara, 2002.
22 Şeker, s. 20.
23 Mesela bk. Keşfü'z-Zunûn, c. 1, 268.
24 Millet Ktp., Ali Emiri (Edebiyat), 129.
25 Süleymaniye Ktp., Laleli, 1876, 3b.
26 Şeker, s. 27.
27 Çeçen, Halil, Tarîku'l-Edeb'de Değer Eğitimi, s. 23, EEBD, c. 6, sayı: 11, 2017.
28 "Selâm, bizim üzerimize ve Allah'ın sâlih kulları üzerine olsun."
29 Ali b. Hüseyin el-Amâsî, Tarîku'l-Edeb, Laleli, 1876, 29a.
30 Atalay, Rafet, H. 922 Tarihli Ādāb-ı Menāzil Nüshasının Çevriyazılı Metni ve Eserdeki Türkçe Birleşik Fiillerin Yapı ve Anlam İncelemesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), CBÜSBE, 2015.

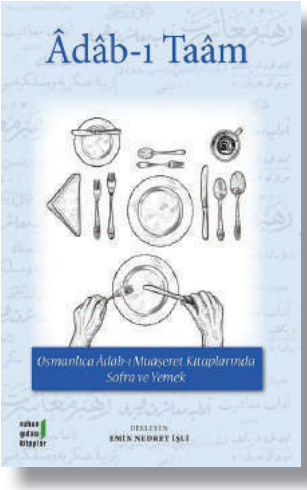

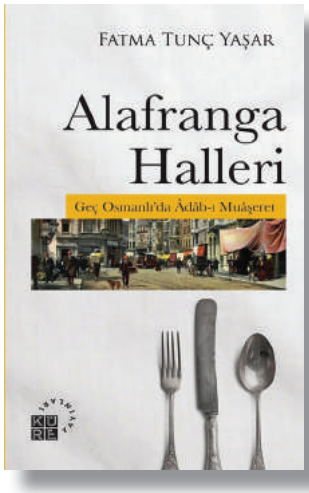

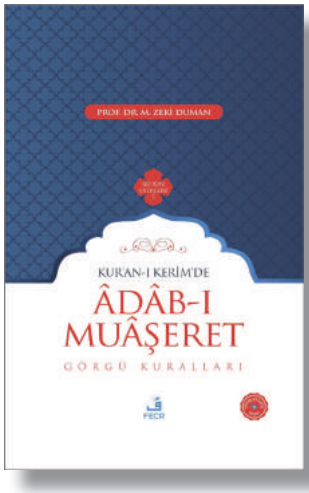

ÂDÂB-I MUÂŞERET KİTAPLARI

Dr. Öğr. Üyesi Kâmil ÇOŞTU
Bartın İslâmi İlimler Fakültesi

Günümüzdeki âdâb-ı muâşeret neşriyatlarını son dönem Osmanlı'da başlayan değişim, gelişim ve yayıncılık anlayışından ayrı düşünmek mümkün değildir. XVIII. yüzyılda askerî eğitim alanında başlayan yenilikler, XIX. yüzyılda yelpazesini genişleterek yönetim ve sosyo-kültürel hayatta da devam ettirmiş ve bu durum neşriyatlara yansımıştır. Aslında âdâb-ı muâşeret hususunda yayınlar müslüman coğrafyada çok daha eski yüzyıllara dayanmaktadır. Mesela VIII. yüzyılda kaleme alınan İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-Kâtib*, Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin *Âdâbü'n-Nüfûs* ve İbnü'l-Mukaffa'nın *el-Edebü'l-Kebir* ve *el-Edebü's-Sağir* adlı eserlerini bu kapsamda zikretmek mümkündür. Osmanlı'da ise, bu tür konular genel olarak ahlâka dair kitaplarda zikredilmekle birlikte, Tevki'î Abdurrahman Paşa'nın 1676'da bu alanda bir eser neşrettiği ifade edilmektedir. Ama şu aşikâr ki; Osmanlı bu hususa önem vermiş, Fatih Sultan Mehmet döneminde hizmete başlayan Enderun'da "Teşrifat" dersi okutulmuştur. Benzer şekilde son dönem Osmanlı'da da Mâlumât-ı Nâfia (Faydalı Bilgiler) ve İdare-i Beytiye (Ev İdaresi) gibi benzer içerikli âdâb-ı muâşeret derslerine yer verilmiştir.

Avrupa'da bu alanda ilk neşredilen eser 1530 yılında Desiderius Erasmus tarafından kaleme alınan *Çocuklar İçin Âdâb-ı Muâşeret (De Civilitate Morum Pverilium)* adlı yayındır. Bu yayını başka yayınlar takip etmiştir. Son dönem Osmanlı'da ise, âdâb-ı muâşeret neşriyatçılığı 1880'li yıllardan sonra müstakil eserler olarak yayın hayatına girmiştir. Cumhuriyet'in ilanına kadar yirmiye yakın eser neşredilmiş olup bunlardan birkaçı şunlardır:

-Resulzade Hüseyin Hüsnü, *Nezaket ve Usûl-i Muâşeret: Kavâ'id-i Âdâb,* (Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306/1889).

-Çençenzade Hakkı Antakyalı, *Zarâfet,* (Kasbar Matbaası, İstanbul, 1890/1307).

-Ahmed Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga,* (İkdam Matbaası, İstanbul, 1312/1894).

-*Avrupa'da Merasim ve Âdât,* çev. M.G., (Kasbar Matbaası, İstanbul, 1312/1894).

-Amasyalı İbrahim Edhem, *Rehber-i Müsafirîn ve Âdâb-ı Muâşeret,* (Kasbar Matbaası, İstanbul, 1316/1898).

-Ahmed Ali, *Piyade Efrâd Dersleri (Kara ve Deniz Zâbitlerinin Rütbe Âlâmetleri, Mafevk ile Münasebette Alınacak Tavır ve Hareket, Umûmi Yerlerde, Şehirde Tarz-ı Hareket ve Muaşeret Kaideleri),* (Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1327/1911).

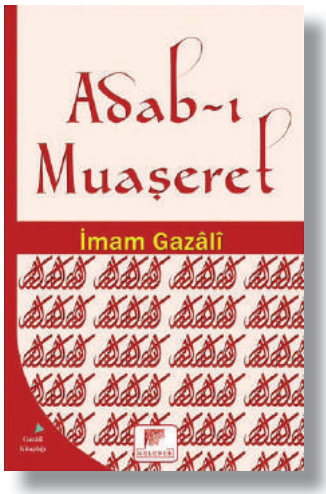

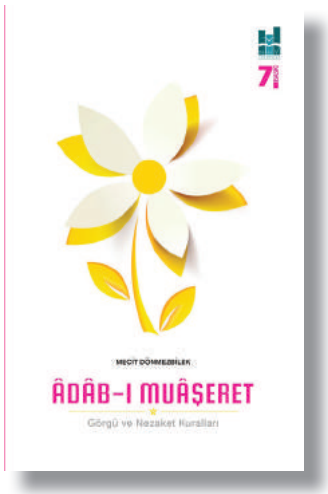

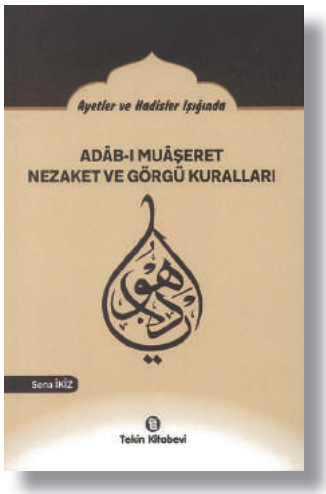

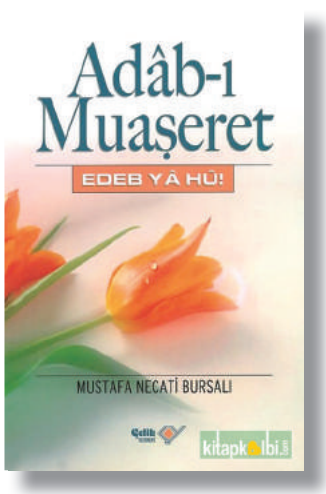

-Comtesse De Magallon, *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti*, çev. Ahmet Cevad, (İbrahim Hilmi Neşriyatı, İstanbul, 1328/1911).

-Lütfü Simavi, *Teşrîfât ve Âdâb-ı Muâşeret,* (Matba'a-i İctihad, İstanbul, 1329/1914; İkinci Baskı, 1333/1918; Üçüncü baskı, 1342/1923).

Bu eserlere bakıldığında; bir kısmının çeviri yayın olduğu, bazısının birkaç baskı yaptığı görülmektedir. Bu yayınlarda genel itibariyle Fransız âdâb-ı muâşereti hâkim olup, konuların anlatımında dinî gerekçelendirmelere yer verilmiştir. Bu gerekçelendirme anlayışının Cumhuriyet sonrası, özellikle 1930 sonrasında kesintiye uğradığını söylemek mümkündür. Son dönem Osmanlı'da neşredilen âdâb-ı muâşeret kitapları daha çok makam-mevkî sahibi, şehir merkezlerinde yaşamakta olan kitleye hitap ederken, tek parti döneminde neşredilenlerin tüm halka hitap ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, tek parti döneminde kurucu iradenin gerçekleştirmek istediği yenilikleri desteklediği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde neşredilmiş yayınlarda Fransızlardan ziyade İngiliz âdâb-ı muâşeretinin örnek alındığı görülmektedir. Tek parti döneminde 26 eser neşredilmiş olup bunlardan bazıları şunlardır:

-Ahmed Muhtar, *Malumât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'den Âdâb-ı Muâşeret Notları,* (Sanayi Mektebi Matbaası, İstanbul, 1926).

-Abdullah Cevdet, *Âdâb-ı Muâşeret Rehberi: Mükemmel ve Resimli,* (Yeni Matbaa, İstanbul, 1927).

-Arel, S., *Yemekte Muâşeret: Muhtelif Masaların Tertibi,* (İdeal Matbaa, Ankara, 1939).

-Cahit Sahir, *Âlem-i Medeniyette Âdâb-ı Muâşeret ve Elbise ve Şapka Giymek Usulleri,* (İktisad Matbaası, Ankara, 1925).

-Muhittin Dalkılıç, *Yeni Hayat Adamına Yeni Âdâb-ı Muâşeret,* (Suhület Kütüphanesi, İstanbul, 1932).

-Ragıp Nurettin Eğe, *Muâşeret Kulübü,* (Kenan Matbaası, İstanbul, 1944).

-Feliha Sedat, *Genç Kızlara Muâşeret Usulleri,* (Muallim Ahmed Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1932).

-Samih Nafiz Tansu, *Talebeye Muâşeret Usulleri,* (Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939).

-Sezai Tuncalı, *Âdâb-ı Muâşeret,* (H.O. Basımevi, 1940).

-Vasıf Necdet, *Muaşeret Yolları,* (Kardeş Matbaası, Bursa, 1926).

Tek parti döneminde neşredilen bazı yayınlar her ne kadar âdâb-ı muâşeret ismini almasa da konu itibariyle bu içeriğe sahiptir. Bu tür yayınlara şunları örnek vermek mümkündür: Ademoğlu, *Hayatta Muvaffak Olmak İçin Bir Genç Kızın Bileceği Şeyler,* (Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul, 1932); Ali Remzi, *Hayat-ı İçtimaiye Hakkında, Harb Akademisi 1927-1928,* (Harb Akademisi Kumandanlığı Matbaası, İstanbul, 1928); Zeki Seren, Sıhhat, *Terbiye ve Giyim Hakkında Umumi Prensip ve Adetler,* (Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940); S. Arel, *Genç Kız ve Kadınlarımızın Cemiyette Seçecekleri Muhtelif Mesleklere Göre Kendilerinde Bulunması Lâzım Gelen Vasıflar,* (İdeal Matbaası, Ankara, 1939).

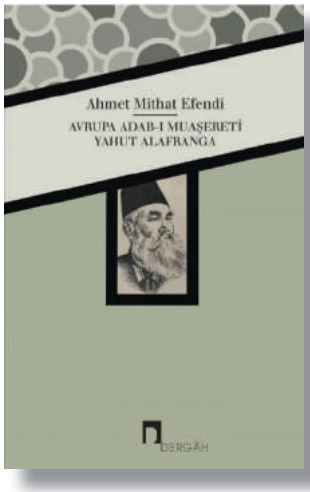

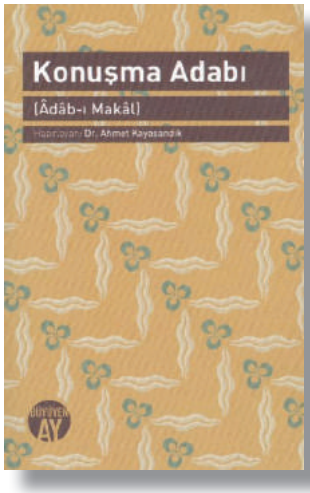

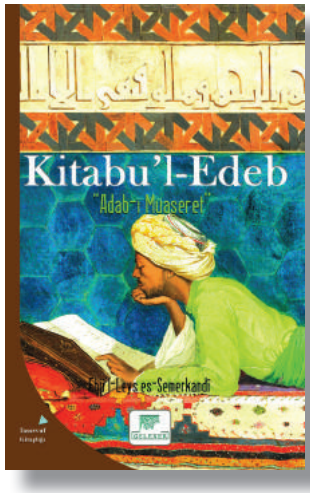

Tek Parti döneminde CHP Halkevleri tarafından yayımlanan benzer içerikli bazı yayınlar ise şunlardır: Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Milli Terbiye ve Hedefleri,* (CHP İzmir Halkevi Yayınlarından, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1949); Ömer Sıtkı Efendi, *Aile Psikolojisi,* (Vilayet Matbaası, Kayseri, 1939); Seyfi Kurtbek, *Modern Yaşayış Bilgileri,* (Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1939); B. Malik - Hilmi A. Malik, *Annelerin Kızlarına Öğütleri,* (Ankara Halkevi, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933); Hıfzı Veldet, *Evlenme ve Boşanma,* CHP Genel Sekreterliği Konferansı, (Cezaevi Matbaası, Ankara, 1938); Süheyla Altunç, *Ev İdaresi,* (Devlet Basımevi, 1936).

1950 sonrasında da pek çok âdâb-ı muâşeret kitabı neşredilmiştir. Bu eserlerden bir kısmı şunlardır:

-Abdülfettah Ebu Gudde, *Hayatın İçinden Âdâb ve Nezaket,* çev: Osman Arpaçukuru, (İlke Yayınları, İstanbul, 2002).

-Abdülkadir Halit, *Âdâb-ı Muâşeret,* (Rehber Yayınları, İstanbul, 2006)

-Ali Çankırılı-İsmet Elbaşı-İsmail Demirci, *Görgü ve Nezaket Kuralları,* (Timaş Yayınları, İstanbul, 1998)

-Burhan Bozgeyik, *Güzel Ahlâk ve Âdâb-ı Muâşeret,* (Tuğra Neşriyat, İstanbul, 2015).

-Cemil Bürge, *Çocuklara ve Gençlere Muâşeret Kaideleri,* (Aka, 1961)

-Emine Yüter, *Görgü ve Nezaket Kuralları,* (Papatya Yayınları, İstanbul, 2003).

-Fatma Tunç Yaşar, *Alafranga Halleri Geç Osmanlı'da Adab-ı Muaşeret* (Küre Yayınları, 2016)

-Hasan Deniz, *En Yeni Muâşeret Kaideleri,* (Anten Yayınevi, İstanbul, 1961).

-Halil Atalay, *Âdâp Kuralları Ansiklopedisi,* (Ribat Yayınları, Konya, 2000).

-*Konuşma Adabı (Adab-ı Makal),* der. Ahmet Kayasandık (Büyüyenay Yayınları, 2017)

-Mecit Dönmezbilek, *Âdâb-ı Muâşeret - Görgü ve Nezaket Kuralları,* (MGV Yayınları, Ankara, 2015).

-Muallim Naci, *Edep Eğitimi,* haz. M. Necip Yılmaz, (Büyüyenay Yayınları, 2016)

-M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Âdâbı-ı Muâşeret Görgü Kuralları,* (İpek Yayın Dağıtım, İstanbul, 2002).

-Nevin Meriç, *Adab-ı Muaşeret Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927),* (Kapı Yayınları, 2005)

-Nuri Arısoy, *Öğrencilere Topyekün Ahlâk ve Muâşeret Yolu,* (Uğur Matbaası, Zonguldak, 1960).

-S. Turgut Saner, *Muaşeret Âdâbı (Görgü),* (Altıok Matbaası, Ankara, 1968).

Son dönem Osmanlı'dan günümüze âdâb-ı muâşeret yayıncılığımızı değerlendirecek olursak şunları söylememiz mümkündür:

1. Âdâb-ı muâşeret yayınları son dönem Osmanlı'da Avrupa'nın her hâlinin takip edilme anlayışı ile ortaya çıkmıştır. Bu alandaki neşriyatçılık zamanla ülke içerisindeki sosyo-kültürel ve siyasî gelişmelerden etkilenmiştir.
2. Âdâb-ı muâşeret yayınlarında değişen ilk unsur, kullanılan kelimelere karşı yaklaşım tarzı olmuştur.

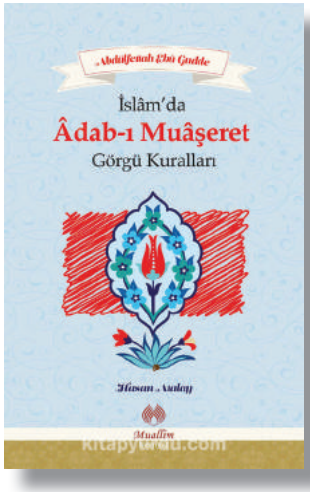

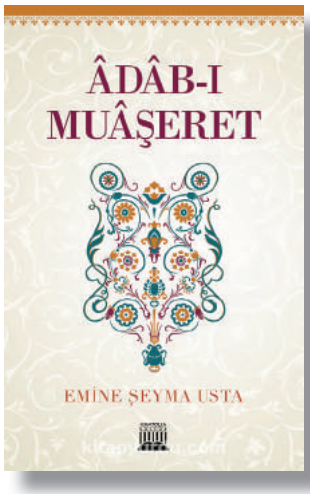

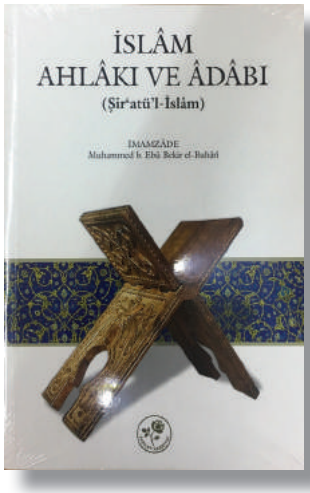

"Âdâb-ı Muâşeret" 1923 öncesinde sadece belirli zenginliğe veya makama sahip kesimin davranış şekillerini, 1923-1950 arasında yeni kurulan devletin yapmak istediği değişiklikleri toplumun tamamına aktarmayı, 1950 sonrasında çocuk ve gençlerin eğitimini, 2000 sonrasında ise, İslam âdâb ve muâşeretini konu edindiği görülmektedir.
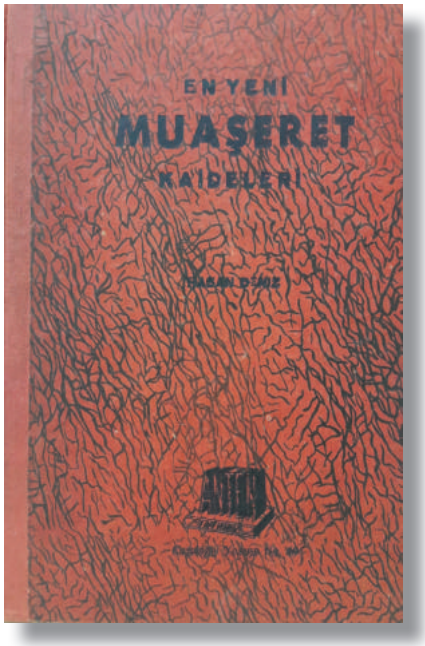
3. Âdâb-ı Muâşeret kavramını kendisi, 1950 öncesinde modernizmi çağrıştırırken özellikle 2000 yılı sonrasında neşredilen yayınlarda geleneğe bağlılığı ve/veya geleneğe dönüşü ifade etmiştir.
4. Yukarıdaki madde tekrar düşünüldüğünde görülmektedir ki; âdâb-ı muâşeret yayınları ile dönemin siyasî yapısı arasında yakından ilişki vardır.
5. 1930 öncesi yayınlarda yenilikler dinî gerekçelendirmelerle dile getirilirken bu anlayış 1930-1950 arasında tamamen terk edilmiştir.
6. 2000 yılı sonrasında âdâb-ı muâşeret yayınlarında görülen öze (Türk-İslâm âdâbına) dönüş, aslında kimlik bulma çalışması olarak da değerlendirilebilir.
7. 1950 öncesinde din eğitiminin dalgalı bir seyir takip etmesi genel ahlâk ve muâşerete dair yayınlara ayrıca görev ve sorumluluklar yüklemiştir. Bu sebeple tek parti döneminde neşredilen âdâb-ı muâşeret yayınları toplumun değer algısının ve davranışının gelişmesinde etkili olmuştur. ■